

*Etnografické múzeum SNM
Ústav etnológie SAV
Slovenská narodopisná spoločnosť pri SAV*

*Etnologické
rozpravy*

1-2/97

Bratislava

Upozornenie: čísla strán v obsahu sú účelové pre digitálnu formu. Pre bibliografické údaje sú čísla strán uvedené v súbore Obsahy!

Obsah

Úvodné slovo redakcie	4
štúdie	
Josef Vařeka	
Teoretické a metodologické otázky studia etnografických regionů*	5
Klaus Beitzl	
Región-história-kultúra. Na príklade Vorarlbergu - regiónu "na opačnom konci" Rakúska.....	8
Zygmunt Klodnicki	
Etnografické makroregióny v Poľsku.....	12
Bohuslav Beneš	
Sémiotické složky regionalismu v bilingvistické lidové kultuře (jižní Morava - Dolní Rakousko)	15
Soňa Kovačevičová	
Región Liptov.....	21
Juraj Podoba	
Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu.....	27
Jaroslav Čukan	
Príspevok k etnokultúrnemu vývoju Vrútok od 70-tych rokov 19. storočia.....	33
Alexandra Bitušíková	
Mesto ako regionálne centrum.....	39
Jolana Darulová	
Mesto - región, etnografická oblasť.....	44
Hana Zámečníková	
Etnológia a národný park.....	49
Miroslav Sopoliga	
K problematike vývoja etnickej menšiny Rusínov-Ukrajincov na Slovensku.....	56
Iveta Zuskinová	
Liptov, jeho charakteristické regionálne znaky, ich formovanie pod vplyvom historických, náboženských, sociálnych a kultúrnych aspektov.....	63

Katarína Holbová - Ján Dano

Mikroregióny Levického okresu v 20. storočí 68

Ondrej Krupa

Pozostatky ľudovej slovesnosti v materinskom jazyku u sarvašských Slovákov.....74

Martin Mešša

Región ako model.....77

Mojmír Benža

Konfesionálny obraz Záhoria.....82

Igor Thurzo

Doba, sloh, kultúrne dedičstvo.....85

Hana Hlôšková

Výskum ľudovej prózy v regionálnom kontexte.....89

Lubica Falt'anová

Hospodárske podmienky a zamestnanecká štruktúra nitrianskeho regiónu.....94

materiály**Rastislava Stoličná**

Tradičný stravovací systém v regióne Nitry.....99

rozhľady**Igor Thurzo**

Konferencia "Národná kultúra v živote miest a obcí na Slovensku".....106

Nora LábadyováĽudové divadlo z územia Slovenska
v zbierkach Národopisného múzea v Budapešti.....108**Bibliografia Národopisných informácií 1985-1993
a Etnologických rozpráv 1994-1995**

(Zostavila Ingrid Kostovská).....110

Nové knihy.....127

Vážení čitatelia,

netradične a dúfame, že aj výnimočne Vám predkladáme dvojčíslo Etnologických rozpráv. Základom tohto čísla sú príspevky, ktoré odznali na konferencii Etnológia a región, konanej v septembri 1996 v Martine pri príležitosti Valného zhromaždenia Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. V druhej časti uverejňujeme bibliografiu Národopisných informácií/Etnologických rozpráv od roku 1985 do roku 1995, čím nadväzujeme na osobitú prílohu bibliografie Národopisných informácií za roky 1969-1984. Bibliografiu zostavila I. Kostovská a nakoľko možnosť osobitne ju vytlačiť sa v blízkom čase nečrtá, využili sme toto dvojčíslo. Na nové publikácie sme zamerali pozornosť v závere čísla, kde Vám ich približujeme so všetkými potrebnými údajmi. Usilujeme sa tak nielen o zvýšenie informovanosti, ale aj odbytu knižných novínok v našom odbore.

Vráťme sa však k dvojčíslu. Dôvody, ktoré nás viedli k takémuto riešeniu boli ekonomického charakteru. Vydavateľským inštitúciám sa potrebnú čiastku na vydanie časopisu podarilo zhromaždiť až v posledných mesiacoch kalendárneho roka. Pre redakciu je táto mimoriadna situácia signálom k úsiliu o získavanie finančných príspevkov aj inak než z rozpočtových zdrojov vydavateľov. V tomto smere uvítame aj Vaše podnety a rady.

Obráťme ešte našu pozornosť na niekoľko konštruktívnych informácií nasmerovaných na našu spoločnú prácu do budúcnosti. Azda ste si povšimli v zahraničných časopisoch i v posledných číslach Slovenského národopisu uvádzanie kľúčových slov k štúdiám a materiálom. Podobnú prax by sme chceli zaviesť aj v Etnologických rozpravách, preto Vás žiadame, aby ste odovzdávané príspevky opatrili aj týmito informáciami. Podľa nich bude Váš článok možné nájsť v pripravovanej bibliografii. Aj naďalej by sme Vám radi sprostredkovali informácie o pripravovaných podujatiach a nových publikáciách, preto uvítame, ak nám Vaše námety zašlete ku koncu marca a septembra, kedy by za optimálnych okolností mala byť uzávierka čísel.

Redakcia

Teoretické a metodologické otázky studia etnografických regionů*

Josef Vařeka

Soudobé encyklopedie definují region jako organicky propojený sídelní územní útvar s hospodářským a kulturním centrem. Předmětem našeho zájmu je etnografický region (národopisná oblast), za který se považuje oblast se svéráznou lidovou kulturou. Při bližším pohledu však zjišťujeme, že etnografický region obvykle vymezují jen dva či tři a spíše ojediněle i více národopisných jevů, odlišujících jej od sousední oblasti. Etnografický region zpravidla určuje ještě další důležitý faktor, totiž povědomí obyvatel o příslušnosti k regionu, obvykle akcentované i pojmenováním oblasti a jeho obyvatel (např. Chod, Horák, Hanák, Valach). Tím se etnografický region zásadně odlišuje od kulturního areálu, který vnímáme jako umělou konstrukci. Kulturní areál (též kulturní zóna) je výsledkem etnokartografického výzkumu, prováděného nezávisle na subjektivním cítění obyvatel. Hranice kulturního areálu je abstrakce. Etnografický region - stejně jako kulturní areál - nemusí být etnicky homogenní, ale na rozdíl od něho obvykle nepřesahuje hranice země.

Otázka etnografického regionu je vlastně stále otevřená. Tomuto tématu se zcela vyhnula Československá vlastivěda III - Lidová kultura (Praha 1968) a v některých posledních pokusech stanovit etnografické regiony v Českých zemích se někdy zaměňuje etnografický region s kulturním. Oba typy těchto regionů jsou si blízké, ale nikoliv totožné. Kulturní region, který vymezují znaky obecně kulturní, se dále vyvíjí a zpevňuje, zatímco význam národopisných oblastí je civilizačními vlivy stále více zatlačován do pozadí. Na rozdíl od Moravy, kde ztotožnění s etnografickým regionem je často stále ještě živé, v Čechách se obyvatelé až na výjimky (např. Chodsko, České Horácko) identifikují spíše s kulturním regionem či politickosprávním centrem nežli s národopisnou oblastí, pokud se na daném území ovšem vůbec vytvořila. Svědčí pro to i výsledky šetření dotazníku Národopisné společnosti československé č. 44 (Národopisné oblasti) z roku 1989, na který odpovědělo 116 respondentů.

Dr. Soňa Kovačevičová na jednom atlasovém semináři výstižně konstatovala, že hranice etnografických regionů by měly vyplynout z atlasové práce. Badatelské závěry z Etnografického atlasu Slovenska (1990) i jiných atlasových děl vedou však spíše k stanovení kulturních areálů nežli k určení národopisných oblastí. V národopisných mapách se vedle kulturních areálů vydělují regiony některých jevů lidové kultury (např. lidové architektury, kroje, obyčejů), ale stěží v nich identifikujeme národopisné oblasti. Problém netkví v etnokartografické metodě, ale spočívá ve zjištění, že hranice národopisných jevů, jež jsou pokládány za osobité znaky určitého etnografického regionu, se obvykle vzájemně nepřekrývají, nejsou prostorově shodné. Je-li tomu tak, pak nejsou ani spolehlivým východiskem ke geografickému ohraničení etnografického regionu, ale spíše slouží k vymezení okrsku určitého jevu lidové kultury. Dokladem toho jsou například hranice Moravského Valašska, které díky Jaroslavu Štikovi a jeho předchůdcům náležejí k nejpřesněji vymezeným. Jaroslav Štika vzal za základ při vymezení této oblasti povědomí obyvatel o příslušnosti k regionu, neboť hranice rozšíření jevů pro oblast typických se rozcházely (Štika 1973:50, 68). Určitá část národopisné kritiky tento metodický postup ostře odsoudila, aniž pochopila, že badatel takto vedenými výzkumy vypracoval tzv. mentální mapu, jež je dnes předmětem vědeckého zájmu jako každá jiná mapa národopisného atlasu. Západní hranice

Moravského Valašska, respektive jeho přechodných oblastí, má však určité specifické rysy, a to v tom smyslu, že je zároveň hranicí rozsáhlého areálu lidové kultury Karpat.

Vznik etnografického regionu je historicky podmíněn. Tím ovšem není řečeno, že je možno klást rovnítko mezi etnografický a historický region. Zvláště názorným příkladem je Chodsko, které dosud platí za jeden z nejvýraznějších etnografických regionů v Čechách. Název regionu, který se objevuje až ve druhé polovině 19. století v souvislosti s rostoucím národopisným, historickým, literárním a posléze i turistickým zájmem o Chody a oblast, v níž žili, je odvozen od Chodů, středověkých strážců hranice a jejich potomků. Původně šlo o historický region, do něhož spadalo 11 kdysi privilegovaných vsí panství Trhanov. Pojem Chodska byl však postupně rozšiřován i na vsi v širším okolí Domažlic, takže dnes se nekryje s historickým územím Chodů (Maur 1984).

Zárodky některých tradičních etnografických regionů nacházíme v pozdním středověku a po třicetileté válce, avšak jejich dynamické vytváření je v Českých zemích převážně spojeno s emancipačními snahami venkovského lidu v 18. a v první polovině 19. století. Jejich vývoj byl v Českých zemích narušen průmyslovou revolucí v 19. století. Americký historik Franklin Mendels přišel před nedávnem s názorem, že počátky kapitalistické industrializace neleží v tzv. průmyslové revoluci, ale v organickém vývoji předchozích staletí v některých venkovských oblastech, kde si zemědělské obyvatelstvo bylo nuceno hledat zdroje příjmu mimo tradiční zemědělství v tzv. protoindustrii. Tou bývala podomácká výroba, hlavně textilní, jež už nebyla svazována cechovními a jinými omezeními. Tímto způsobem tak vznikaly na venkově zárodky budoucích průmyslových oblastí. Protoindustrializací se zvýšily peněžní příjmy venkovského obyvatelstva a tím i jejich životní úroveň (srovn. Štaif 1995:728). Vznik venkovských průmyslových oblastí v místech podomácké výroby měnil spíše charakter etnografických regionů nežli jejich hranice. Potvrzuje to soubor map v Etnografickém atlasu 2 (1991), který zachycuje stav domácí výroby v Českých zemích koncem 19. století dle zpráv živnostenských inspektorů. Domácká výroba vytvářela tehdy kompaktní oblast především v pohraničních horských a podhorských oblastech Čech, Moravy a Slezska a zvláště pak na Vysočině na česko-moravském pomezí, ale také v Brdech, v oblasti Dražanské vrchoviny, v karpatské oblasti i jinde. Intenzivní industrializace kraje mohla být i příčinou vytvoření etnografického regionu. Zvláště zajímavým příkladem je vznik etnicky smíšené národopisné oblasti s osobitou dělnicko-hornickou kulturou, dynamicky se rozvíjející na substrátu tradiční rolnické kultury německého etnika v podkrušnohorské hnědouhelné pánvi ve druhé polovině 19. století. Hranice etnografického regionu se tu nekryjí s hranicemi průmyslové oblasti (Vařeka 1970:190 an.).

Jak už bylo řečeno, je nutno rozlišovat mezi národopisnou a kulturní oblastí. K takové záměně zřejmě došlo na Frolcově mapě "Etnografické regiony a subregiony v ČSR" z roku 1985. Na jeho mapě Čech nenajdeme s výjimkou Sudet žádná bílá místa, neboť celé území - podobně jako Moravu a Slezsko - překrývají etnografické regiony (Frolec 1985). Naproti tomu Richard Jeřábek na kartogramu tradičních stabilizovaných národopisných oblastí jich v Čechách uvádí pouze pět + subregiony (Jeřábek 1987). Doplníme-li Jeřábkovu mapu ještě o Plzeňsko (případně i Chebsko), máme vcelku přibližný geografický obraz tradičních národopisných oblastí v Čechách z přelomu 19. a 20. století. Národopisné členění Moravy a Slezska je u obou autorů takřka shodné: oba zakreslili celkem osm stabilních a geograficky vpodstatě zřetelně vymezených etnografických regionů, pokrývajících spolu se subregiony a přechodnými oblastmi téměř celé moravskoslezské území (kromě novoosídleneckého pohraničí).

Můžeme učinit závěr, že Čechy se nám na rozdíl od Moravy a Slezska jeví z hlediska národopisných oblastí etnograficky mnohem více homogenní a jen poměrně málo členěné území, neboť větší část země nepřísluší k žádné stabilní národopisné oblasti. Taková rozsáhlá území, označená na citované Frolcově mapě jako Středočeský, Jihočeský a Východočeský

etnografický region jsou spíše kulturní a administrativní oblasti. Národopisné oblasti v Čechách jsou tedy součástí větších kulturních celků a obvykle spolu přímo nesousedí. Jejich hranice tu proto bývají plynulé, chybějí ostré předěly a často i přechodné oblasti, jež jsou na Moravě dosud silně vnímány ("my nejsme Valaši, ale nepatříme ani k Hané"). Čechy na rozdíl od Moravy jsou z hlediska lidové kultury integrovanější a etnografické regiony zde nehrály tak významnou roli jako na Moravě. Na česko-moravském pomezí je dosud místními obyvateli respektována bývalá zemská hranice, zrušená vydáním zákona o krajském zřízení v prosinci 1948. Tato hranice však není hranicí jazykovou, ani kulturní, ba ani národopisnou. Rozlišování Čechů a Moravanů je dáno bývalou zemskou příslušností.

Význam etnografických regionů v posledních desetiletích upadá, ale zásluhou místních osvětových a kulturních institucí nemizejí. Především tam, kde se alespoň část obyvatel vesnic a městeček aktivně účastní udržování nebo dokonce obnovování tradic, je vztah k regionu upevňován a tyto aktivity se stávají u některých obyvatel dokonce součástí životního stylu. Etnografické regiony tedy i nadále zůstávají významným kulturním fenoménem, i když hranice okresů a vyšších správních celků dnes určují nikoliv historické, ale především ekonomické a komunikační podmínky daného území (srovn. např. Jeřábek 1996:7).

Literatura

Etnografický atlas 2 1991: ÚEF ČSAV (připravil Vladimír Scheufler).

FROLEC, Václav: 1985. Etnografické regiony a subregiony v ČSR. Příloha publikace Mezi hudci. Brno, 4 s.

JEŘÁBEK, Richard: 1987. Ethnische und ethnographische Gruppen und Regionen in den Böhmischen Ländern. In: Ethnologia slavica 19, s. 122-164 (mapa č. 3).

JEŘÁBEK, Richard: 1996. Hanácké Slovácko a hanáčtí Slováci. Národopisná revue, 6, 1996, s. 3-8.

MAUR, Eduard: 1984. Chodové. Historie a historická tradice. Praha.

ŠTAIF, Jiří: 1995. The European Peasant Family and Society. Historical Studies by Richard L. Rudolph. Liverpool University Press. Český časopis historický, 93, s. 727-733.

ŠTIKA, Jaroslav: 1973. Etnografický region Moravské Valašsko. Jeho vznik a vývoj. Profil, Ostrava.

VAŘEKA, Josef: 1970. K otázce vzniku a vývoje etnografického regionu v průmyslové oblasti severních Čech. Český lid, 57, s. 190-198.

* *Stat' byla vypracována v rámci grantu GA AV ČR "Národopisný atlas Čech, Moravy a Slezska" (č. A 0058501).*

Región-história-kultúra. Na príklade Vorarlbergu - regiónu "na opačnom konci" Rakúska

Klaus Beitzl

Pohľad do bežných novín nás pouča: "O máloktovej téme sa v súčasnosti toľko diskutuje ako práve o Európe a jej kultúre. Neprekvapuje to, ale predsa stojíme pred otázkou, či je kultúra v Európe chápaná ako prostriedok integrácie alebo dezintegrácie. Často sa totiž nemožno ubrániť dojmu, že v mnohých štátoch sa uplatňuje typ mentality 'preč od Bruselu', ktorou sa chce prinajmenšom v kultúre korigovať zrieknutie sa hospodárskych a politických práv suverenity: - národnú (a tiež regionálnu) kultúrnu politiku v Európe - áno;- európsku kultúrnu politiku - nie!"¹

Takúto verejne orientovanú kultúrno-politickú debatu v našom národopisnom odbore sprevádza vedecká diskusia, ku ktorej nedávno uverejnil aktuálny príspevok Hermann Bausinger pod názvom "Región - Kultúra - ES".² Wolfgang Brückner v posledných rokoch viackrát navrhoval a prednedávnom opätovne formuloval ako záväznú definíciu národopisu ako "sociálnej histórie regionálnej kultúry", v ktorej kľúčovými heslami (*sociálna*) *história*, *región* a *kultúra* cielil na centrálnu otázku odboru. Vychádzajúc z kritického prehodnotenia tejto definície Hermann Bausinger v tejto súvislosti uplatnil ďalšie kľúčové heslo: *ES, Európske spoločenstvo*. To jasne posunulo uvedené pojmy popri ich historickom akcente do súvislosti, v ktorej významnú rolu hrá tak súčasná situácia, ako aj budúce rozhodnutia. Pri Európskom spoločenstve - alebo všeobecnejšie povedané - pri otázke zjednotenia Európy, sa jedná v prvom rade o problém, ktorý je predovšetkým situovaný do roviny politickej a ekonomickej. Avšak má i sociálno-kultúrnu dimenziu a javí sa ako ponuka, ktorú treba uplatniť - a síce, nie mimo dominujúcich politickoekonomických diskusií, ale v úzkej súvislosti s nimi.⁴

V tej miere, v akej sa regionálne prostredia v politike a kultúre stávajú dôležitejšími a ako po tom nasleduje vyhodnocovanie regiónov vo vnútri veľkých jednotiek ako je EU, oživuje to nielen ideologické polemiky o regionalite a provincialite, ale iniciuje v našom odbore aktualizovanú diskusiu o regionalizme, ktorá si v konfrontácii so schémami myslenia i tradičnej etnografie osvojuje témy z perspektívy európskej etnológie.

Chcel by som sa priblížiť takejto diskusii v troch sledoch: región - história - kultúra.

Región

Ešte raz citujem Hermanna BAUSINGERA: Región je v zásade kultúrny priestor. Na okraj, tým sa netvrdí, že začlenenie do regiónov vychádza z fiktívnych kultúrnych odlišností. Opak je často pravdou: politické, a tým aj správne ohraničenie vedie k istej kultúrnej homogenizácii a tým k rozvoju regionálnych špecifik. A prírodné priestorové danosti, právne nariadenia, dopravné možnosti a hospodárske súvislosti spoluúčinkujú pri utváraní regiónu.

Často sa teda tvrdí, že regióny sa jeden od druhého v dôležitých kultúrnych oblastiach odlišujú, že sa osobitosť regiónu konštituuje cez "objektívne" kultúrne vlastnosti. Akcent môže pritom byť na rozličných kultúrnych výrazových formách. Obzvlášť nápadnými sú rečové rozdiely voči susedným regiónom, ale poukazuje sa aj na diferencie v kulte a obyčaji, strave, odevu atď.

Ak sa však na vec predsa len bližšie pozrieme, často sa ukáže, že objektívne rozdiely vôbec nie sú výrazné, a že hranice jednotlivých prvkov - ako sú spracované v etnokartografii

a národopisných atlasoch - nejdú pozdĺž hraníc regiónu; hranice kultúry sú bežak v mnohých prípadoch abstrakcie (môžno tiež povedať: konkretizované), ktoré skutočné prechodové priestory, ich plynulé hranice vzťahujú k jednej línii. Toto pozorovanie poukazuje na to, že objektívne rozdiely celkom určite nie sú vôbec podstatné; podstatné je, že sa tieto rozdiely zdôrazňujú. Inak povedané: regionálny svojráz je druh *prisúdenia*. Prisúdenie zvonku, od príslušníkov susedných regiónov, ktorí takto vytvárajú usporiadanie, ale predovšetkým vymedzujú sami seba. Toto "sebahraničenie" je však zároveň druhou stranou prisúdenia, sebadefiníciou ľudí žijúcich v regióne, priznaním sa k regiónu. Toto vedomie príslušnosti je rozhodujúce; premost'uje a zahladzuje vo vnútri regiónu existujúce rozdiely.

História

Myšlienku koherencie regiónu je možné popri veľkých objektívnych kultúrnych podobnostiach zároveň indikovať aj na ideologickej rovine. Akcentovanie regionálneho funguje v takom prípade ako prostriedok na sformulovania, stabilizovania a posilnenia vlastného regiónu.

Na príklade Vorarlbergu najzápadnejšej, a tým - z pohľadu Slovenska - takpovediac na "opačnom konci" susedného štátu ležiacej rakúskej spolkovej krajiny, ktorá je mojou domovinou a o ktorej som mohol priniesť rad vlastných národopisných štúdií, bola Markusom BARNAYom predložená obsiahla politologická a kulturologická analýza orientačného rozsahu a jeho čiastkového identifikačného objektu regiónu ako historicky utvoreného priestoru a ako ideologického konštruktú, s titulom: "Vynájdenie Vorarlbergu. Vytváranie etnicity a krajové povedomie v 19. a 20. storočí". Je v nej paradigmaticky naznačené, ako regionálne vedomie v žiadnom prípade nepredchádza politickému formovaniu, ale že vzniká na jeho báze:

Tézy, že obyvatelia Vorarlbergu sú vraj Alemannmi a že krajina od jej temnej pradávnej doby predstavuje jednotu, boli doposiaľ štandardné pozície historiografie tejto krajiny a centrálné elementy krajového povedomia vo Vorarlbergu. V politických polemikách hrajú tieto danosti až doposiaľ podstatnú rolu, kvôli čomu sa v krajine nie naposledy rozpútal spor historikov a táto interpretačná schéma bola radikálne spochybnená. Ukazuje sa, že dnešní "Vorarlbergčania" ako stelesnenie regionálnej etnicity vznikli z mnohovrstevných politicko-kultúrnych vývojov posledných dvoch storočí; neboli objavení ale *vynájdení*. "Vynájdenie Vorarlbergčana" protirečí názoru, že obyvatelia tejto krajiny sú takpovediac od prírody iní než ostatní. Okrem toho sa im prisudzované nezlomné vlastnosti ukazujú stále ako nesmierne premenlivý obraz seba a cudzieho. "Vynájdenie Vorarlbergčana" sa tak javí ako historický proces, ktorý ako taký nebol nikdy ukončený.

Ten dnešný Vorarlberg, ktorý priestorovo nadobudol svoje konečné formy v 18. a 19. storočí, nebol tak v poslednej fáze stredoveku ako aj dlho v novoveku nijakým jednotným teritóriom, ale sieťou najrozličnejších závislostných štruktúr vrchnostenskej a správnej povahy, prepletenou vzájomnými väzbami. Z nej sa vyvinula, vychádzajúc zo stavovských zväzkov z obdobia neskorého stredoveku a predovšetkým na základe odhodlania k správnej jednote v 18. storočí, až postupne krajina Vorarlberg, ktorej pomenovanie spočíva v historicko-topografickom opise a nie v pôvodnom názve.⁸

Počiatky formovania etnicity, tzn. vznik viery v spoločnú národnú príslušnosť (Volkszugehörigkeit) v rámci regiónu, sa vo Vorarlbergu v prvých formách krajového povedomia začínajú vyskytovať už počas 18. storočia. Prispelo k tomu zjednotenie úplne rozdielnych správnych a právnych vzťahov jednotlivých k Habsburgovcom prislúchajúcich súdov a panstiev pod vládou Márie Terézie. Tieto opatrenia, spojené s centralizáciou právomocí, pokračovali počas bavorskej vlády, pod ktorú patrili vorarlbergske panstvá v dôsledku francúzskej vojny z rokov 1805 až 1814. Po návrate krajiny v roku 1814 k Rakúsku existoval "Kraj Vorarlberg" ako politický útvar - po prvý raz - vo svojej dnešnej podobe.⁹

Etnické symboly spolupatričnosti boli však rozvíjané až v tridsiatych rokoch 19. storočia - inými, ktorí krajinu precestovali a pritom objavili znak, ktorý sa stal neskôr centrálnou sprostredkujúcou inštanciou pre najčastejšie ďalšie emblematické a folkloristické formuly - alemančinu ako reč.

Samo vnímanie spolupatričnosti krajiny Vorarlberg nebolo v onej dobe nijakou každodennou skúsenosťou autochtónneho obyvateľstva. To dosvedčujú veľmi názorne s ničím neporovnateľné živé spomienky Reginy LAMPERTovej, mladej služobnej z vorarlberského Walgaufer Schnifis dochádzajúcej do Švábska, ktorej spomienky z rokov 1864 až 1874 odzrkadľujú vtedajšie ťažké životné pomery vo Vorarlbergu a ukazujú, že okolie bolo vnímané ešte len ako krajina; o kraji Vorarlberg vo vlastnom slova zmysle tam ešte niet ani reči.¹⁰

Kultúra

Nemôžeme sa tu ďalej zaoberať formovaním krajového povedomia vo Vorarlbergu v priebehu 19. a 20. storočia. V prípade Vorarlbergu bola - ako hocikde inde - historiografia krajiny z pera historikov, ale aj národopiscov a germanistov, dlhú dobu zaiste najdôležitejším faktorom regionálneho konštituovania etnicity. V samotnom Rakúsku alemanské nárečie, ktorým hovoria Vorarlbergčania, pritom slúži ako najpodstatnejší integračný a vymedzujúci prostriedok a ako báza pre vypracovanie teórií pôvodu a národných charakterológií (Volkscharakterologien).

Popri leitmotíve jazykovo-nárečových zvláštností ponúkajú sa aj regionálne kultúrne výrazové formy a životné štýly, ktorých opis, analýza a interpretácia ako identifikačných, resp. rozlišovacích znakov pre konštituovanie etnicity v ich každodennej dejinnej a súčasnej súvislosti sú úlohou národopisu. V prvom rade sa ľudová kultúra už viac neponíma ako regionálne špecifická výrazová forma, ale oveľa skôr ako štýlová forma, ktorá signalizuje tradicionalizmus presahujúci región. Práve toto robí naďalej folkloristické výsledky užitočnými aj pre interregionálne kontakty.

V oblasti zvykov v našej diskusii o regionalizme v súvislosti s Vorarlbergom predstavuje "Funkensonntag" (pálenie ohňa na prvú sobotu pôstu) taký element, pre ktorý - pri odvolávke na ľudovú kultúru - je popri skutkovom stave objektívneho kultúrneho znaku konštruovaná istá symbolická významová súvislosť. V priebehu vývoja národopisu sa presadil špecifický druh pohľadu, ktorého významové vzory presahujú každodennosť a v tejto symbolickej forme opisu normatívne dosahujú iný obsah reality. Reinhard JOHLER nazval svoju viedenskú dizertáciu z roku 1994 "O formovaní obyčaje. Paradigmaticky: Funkensonntag" a v nej urobil rekonštrukciu týchto druhov pohľadov a ich uskutočňovania pri formovaní etnicity Vorarlbergčanov na základe obyčajových a odvetvových dejín.¹¹

Argumentuje v tom zmysle, že v procese ľudovej politiky uplatňovanej na prelome storočí boli vybrané zvyky z tohto obdobia organizovanými spolkami prevádzané ako národné podujatia, a to najprv v mestách a neskôr aj na dedinách. V nemecky hovoriacej časti habsburskej monarchie mal tento modelovo načrtnutý proces viaceré vlastnosti: konštruovaný základ národného symbolu sa vzťahoval na alpské a roľnícke prvky. Navyše, rozvíjané symboly, s odvolávaním sa na ľudovú kultúru, mali stále častejšie regionálnu povahu. Toto súvisí s podporou formovania (komplementárne k národnému hnutiu) regionálnych kultúr jednotlivých krajov. Temer každá - často etnicky zdôvodňovaná regionálna kultúra hľadala v "ľudovom živote" krajinu typickosť a tú potom presadí. Používané znaky vychádzajú napríklad zo zvykoslovia alebo z kroja: vynájdены bol "Steireranzug", "Kärntner Gwandl", typické hornorakúske "Goldhauben", "Salzburger Rangeln" alebo rovnako tak "alemanský" vorarlberský "Funkenbrauch". Bolo preto nevyhnutné, aby tieto predmetnenia, ako symboly, i keď neboli všeobecne rozšírené, predsa len ukazovali odlišnosť voči susedom a adekvátne k tomu boli prevádzané demonštratívne a verejne.¹²

Slovo na záver:

Dôsledok takéhoto spôsobu pohľadu a kladenia otázok v mojom nutne zostručenom referáte na tému konferencie "Etnológia a región" spočíva v nasledovnom: Keď sa akceptoval predpoklad, že v regionálnej tradícii nájdené obyčaje a iné výrazové formy ľudovej kultúry boli ako symboly regionálnej etnicity vynájdene a následne sa stali časťou národnej, alebo s ňou korenšponujúcej regionálnej kultúry, potom boli a sú k dispozícii pre všetky nacionálne a regionálne chápané systémy a mohli a môžu byť ako také politicky použité.¹³

Preklad František Bednárík

Poznámky

- 1 "Die Presse" vom 2.9.1996, S. 2 (Peter Marboe: Gastkommentar: Das Meer der Nivellierung und die Seele Europas).
- 2 Hermann Bausinger: Region - Kultur - EG. In: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XLVIII/97 (1994), S. 113-140.
- 3 Wolfgang Brückner: Warum eine Baisse der Volkskunde; In: Bayerische Blätter für Volkskunde 20 (1993), S. 84-98.
- 4 Bausinger: (wie Anm. 1), S. 113.
- 5 Dieter Kramer: Lokalität und Modernität. Zur aktuellen Regionalismuskussion (Ankündigung eines Privatissimums). In: Volkskunde (Europäische Ethnologie). Leitfaden für Studierende & Kommentiertes Vorlesungsverzeichnis Wintersemester 1996/97. Institut für Volkskunde der Universität Wien. Wien 1996, S. 50.
- 6 Bausinger: (wie Anm. 1), S. 115 (passim).
- 7 Markus Barnay: Die Erfindung des Vorarlbergers. Ethnizitätsbildung und Landesbewußtsein im 19. und 20. Jahrhundert (= Studien zur Geschichte und Gesellschaft Vorarlbergs 3). Bregenz 1988.
- 8 Alois Niederstätter: Beiträge zu Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Vorarlbergs (14. bis 16. Jahrhundert). In: Montfort 39 (1987), 53-70.
- 9 Barnay (wie Anm. 7), S. 483 ff.
- 10 Regina Lampert: Die Schwabengängerin. Erinnerungen einer jungen Magd aus Vorarlberg 1864-1874. Hg. von Bernhard Tschöfen (= Das volkskundliche Taschenbuch 9). Zürich 1996.
- 11 Reinhard Johler: Zur Formierung eines Brauches. Paradigmatisch: Der Funkensonntag. Maschinenschriftl. Dissertation an der Geisteswiss. Fakultät der Universität Wien. Wien 1994.
- 12 Johler (wie Anm. 11), S. 121-122.
- 13 Zur Regionalismus-Diskussion neuerdings: Heinz Schilling und Beatrice Ploch (Hrsg.): Region. Heimaten der individualisierten Gesellschaft (= Kulturanthropologische Notizen. Die Schriftenreihe des Instituts für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie an der Universität Frankfurt am Main, Band 50). Frankfurt am Main 1995.

Etnografické makroregióny v Poľsku

Zygmunt Klodnicki

Etnické a kultúrne rozdiely oddávna priťahovali pozornosť bádateľov. V minulosti, keď územie Poľska bolo oveľa väčšie než je teraz a jeho hranice boli ďaleko na východe, rozlišovali sa tu tri národy. "Zdá sa, že v našej zemi sú tri typy roľníkov: poľský roľník, ruský a litovský; odlišujú sa stavom, kultúrou a obyčajmi; každý z nich si osobitne zasluhuje opis vrátane rozdielov, ktoré by sa ešte mohli vyskytnúť v každom vojvodstve" - v roku 1830 napísal Lukasz Golebiowski. Autor zaznamenal aj menšie etnické skupiny, ktorých názvy boli odvodené okrem iného od vymedzenia historických provincií, tie zasa niekedy od dávnych zoskupení plemien.

Takmer o sto rokov neskôr sa touto tematikou zaoberal Jan Stanislaw Bystroń (1925). Obyvateľov Poľska rozdelil na osem prvotných skupín - plemien, z ktorých pred tisíc rokmi vznikol poľský štát. Sú to: Malopoliaci, Slezania, Sieradzania, Leczycania, Veľkopoliaci, Pomorania, Mazurania a skupiny východného pohraničia. Následne z nich vyčlenil skupiny základné a skupiny menšinové. Pri vypracovaní tohto rozdelenia Bystroń zohľadňoval pri delení rôzne kritériá, počnúc od seba vymedzenia sa skupiny, prípadne jej vymedzenia zo strany susedov, cez charakteristické kultúrne znaky vrátane dialektických. Pozornosť pri tom obrátil na to, že etnografické rozdiely boli niekedy výsledkom administratívneho, politického alebo cirkevného členenia v minulosti. O niekoľko rokov neskôr Jan St. Bystroń (1939) vydal mapu etnických skupín v Poľsku.

Neskôr boli viaceré snahy doplniť túto mapu, zohľadniac novšie údaje. Spomenúť možno posledné pokusy Janusza Kamockiego (1991/1992) a Zygmunta Klodnickiego (1995). Všetky poznačil nedostatok jasných analýz.

Niektorí výskumníci sa domnievali, že súčasné kultúrne členenie odráža okrem iného aj štruktúru plemien v minulosti. Józef Gajek (1976) a Janusz Bohdanowicz (1987) vyhľadávali na mapách Poľského etnografického atlasu (1958-1981) také kultúrne znaky, ktoré by podľa ich mienky zodpovedali hraniciam dávnych plemien a historických provincií. Také uvažovanie však implicitne obsahuje predpoklad o nemennosti rozšírených kultúrnych rozdielov za posledných tisíc rokov. Pri súčasnom stave výskumov je takýto predpoklad ťažko prijateľný.

Chcel by som Vám predstaviť výsledky dosiahnuté iným bádateľom, a síce Kazimierom Moszynskim. *Ostatne* podarilo sa ich *verifikovať a poszerzyc*.

Už v roku 1927 si Moszynski predsavzal, že podľa relatívne rozšírenej diferenciácie starých kultúrnych znakov, najmä pracovných nástrojov, je na území Poľska možné vymedziť dve pásma: menšie - severovýchodné a väčšie, zasahujúce juh, stred a západ krajiny. Prvé z nich, ešte do polovice 19. storočia výrazne pokryté lesmi a pralesmi, charakterizovali archaické elementy, podobné ako v Bielorusku a Litve, ktoré sa nevyskytovali v ostatnom Poľsku a v strednej Európe. Naproti tomu, druhé pásmo charakterizovali tie isté kultúrne znaky, ktoré vystupovali na územiach ležiacich na západ a juhozápad od Poľska, ale najmä na územiach nemeckých a českých. Prenikanie novších kultúrnych znakov od západu uľahčilo: blízke susedstvo, menej lesov (viac poľnohospodárskej pôdy), a tým pádom hustejšie zaľudnenie (Moszynski 1937). Kultúrne vlny, pôsobiace od západu viacmenej od 14. storočia, prenikali dovnútra Poľska, udržiujúc sa spočiatku na hranici pralesov pokrývajúcich juhovýchodnú, riedko zaľudnenú časť krajiny. Západné hranice druhého pásma nie sú také výrazné, pretože v 16.-19. storočí sa v severnom a strednom Nemecku formovali inovačné

centrá v roľníctve (Wiegelmann 1970), zasahujúce okrem iného aj na územie Poľska vytlačujú staršie náradia a techniky (Klodnicki 1988). Počas 19. storočia a v prvých desaťročiach 20. storočia tieto vplyvy obsiahli západné a severné územia krajiny, vtedy patriace do Pruského kráľovstva (neskôr do Nemeckého cisárstva), tvoriac tretie, najmladšie pásmo (Klodnicki 1996).

Tak sa územie Poľska delí na tri kultúrne makroregióny. Severo-východné územie je skutočne výrazne vyčlenené, keďže od ostatnej krajiny ho oddeľuje tzv. etnografická hranica, jednako kultúrne znaky charakterizujúce toto pásmo zanikli už od začiatku 20. storočia. Zvyšok teritória sa javí ako územie západných kultúrnych vplyvov; staršie *dosiahli* spomínanú etnografickú hranicu, naopak mladšie zasiahli iba územie, ktoré do 1. svetovej vojny patrilo do Pruska (Nemecka). Zvyšné, najnovšie pásmo bolo ešte donedávna jasne viditeľné.

Zaujímavo vyzeralo poľské Podkarpatsko. Vskutku najsilnejšie tu boli kultúrne vplyvy prichádzajúce súčasne s poľským osídlením od hornej Visly - zároveň nemecké, ruské a valašské, ale okrem toho špecifiká geografického prostredia spôsobili, že toto územie sa čiastočne odlišuje od druhého pásma (Reinfuss 1946; Klodnicki 1994) a má jasné kultúrne znaky spoločné so Slovenskom. Jednako je to problém vyžadujúci osobitného spracovanie, na ktoré by sme sa radi podujali spoločne so slovenskými priateľmi.

Preložila Zuzana Beňušková

Literatúra:

- BOHDANOWICZ, Janusz: 1987. *Regiony etnograficzne Polski w swietle wyników badan PAE: "Etnografia Polska" t. 31, Warszawa 1987, zesz. 2, s. 161-190.*
- BYSTRON, Jan Stanislaw: 1925. *Ugrupowania etniczne ludu polskiego. "Krakowskie Odczyty Geograficzne" Nr. 2. Kraków 1925.*
- BYSTRON, Jan Stanislaw: 1939. *Wstęp do ludoznawstwa polskiego. Wyd. 2. Biblioteka Socjologiczna t. 5. Warszawa-Poznan 1939.*
- GAJEK, Józef: 1976. *Etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski. W: Etnografia Polski - Przemiany kultury ludowej, tom 1, Wrocław 1976, s. 143-177.*
- GOLEBIOWSKI, Lukasz: 1830. *Lud polski - jego zwyczaje, zabobony. Warszawa 1830 [Reprint - Warszawa 1983].*
- KAMOCKI, Janusz: 1991/1992. *Zarys grup etnograficznych w Polsce. W: Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, vol. XLVI, XLVII, 6, Sectio F, Lublin 1991/1992, s. 103-132, mapa.*
- KLODNICKI, Zygmunt: 1988. *Die Dynamik des Wandels der traditionellen Sachkultur in Polen. W: Wandel der Volkskultur in Europa. Festschrift für Günter Wiegelmann zum 60. Geburtstag, tom 1 (Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland tom 60), Münster 1988, s. 325-347.*
- KLODNICKI, Zygmunt: 1994. *Tak zwana rubież etnogeograficzna, a problem genezy przestrzennego zróżnicowania kultury ludowej w Polsce. W: "Lud" t. 77, Poznan-Warszawa-Wrocław 1994, s. 47-68.*
- KLODNICKI, Zygmunt: 1995. *Polskie grupy etnograficzne [mapa w: "Ginace zawody - program", maszynopis powielany, Warszawa 1995]*
- KLODNICKI, Zygmunt: 1996. *Zachodnie wpływy kulturowe, a etnograficzne zróżnicowanie obszaru Polski. W: "Lud" t. 79, Poznan-Warszawa-Wrocław 1996.*
- MOSZYNSKI, Kazimierz: 1927. *Lud polski w dorzeczu Wisły. W: "Ziemia" t. 12, Warszawa 1927, s. 163-169.*
- MOSZYNSKI, Kazimierz: 1937. *Niektóre przyczyny zróżnicowania kultury ludowej w Polsce. W: "Lud Słowiański" t. 4, Kraków 1937, s. 65-117.*

- PAE. 1958-1981. Red. Józef Gajek, Polski atlas etnograficzny. Zeszyt próbny, map 17, Wrocław 1958, zeszyty I-VI, Warszawa 1964-1981, map 355.*
- REINFUSS, Roman: 1946. Pogranicze krakowsko-góralskie w świetle dawnych i najnowszych badań etnograficznych. W.: "Lud" t. 36, Lublin 1946, s. 222-255.*
- WIEGELMANN, Günter: 1970. Innovationszentren in der ländlichen Sachkultur Mitteleuropas. W: Volkskultur und Geschichte. Festgabe für Josef Dünninger. Berlin 1970, s. 120-136.*

Sémiotické složky regionalismu v bilingvistické lidové kultuře (jižní Morava - Dolní Rakousko)

Bohuslav Beneš

"Region je sociokulturní orientační rámec sociálního jednání, vytvářejícího identitu," říká 1987 německý sociolog Richard Pieper. Rok nato rozšířila Společenská charta regionalizace, zpracovaná evropským parlamentem, toto pojetí o další společné prvky, a to řeč, pospolitost obyvatel, kulturu, historické tradice a jimi ovlivňované hospodářství a komunikace (Bausinger 1994). Jen sebemenší zmínka o lidové tradici chybí - nejen zde. Hovoříme-li o regionu, máme často na mysli starší pojetí "okresní", "periferní", "maloměstský". V postmoderně - pokud vůbec existuje - a v dvojjazyčném prostředí k tomu přistupují i další aspekty.

Můžeme říci, že region je struktura ekonomických, společenských a kulturních **složek**, jejich **nositelů** a **funkcí** v daném teritoriu, které tvoří znakovost daného prostředí. Region ovšem není uzavřené společenství, nýbrž se pomalu či rychleji, pozitivně či negativně vyvíjí, stagnuje nebo zaniká, což ztěžuje jeho přesnou charakteristiku. Je totiž stejně pohyblivý jako řada dalších etnografických jevů (Treybal 1948; Sirovátka 1968).

A. Ke složkám ekonomické, společenské a kulturní struktury patří příslušné prostředky a instituce, které slouží ke správnému řízení a ke konkrétnímu sebepoznávání a sebeuvědomění nositelských skupin profesních, generačních, pohlavních a ideových, které dodržují místní a oblastní tradice a normy v nejširším smyslu a jsou jimi současně ovlivňovány. Je to zejména politická a správní administrativa, vzniklá na historických předpokladech a vědomí občanské sounáležitosti. Další složkou jsou regionální výrobní a distribuční podniky, z nichž některé mohou mít nadregionální rozsah nebo jsou součástí nadregionálního systému. S nimi úzce souvisí doprava, dále nestátní dobrovolné organizace (trhy, jarmarky), kulturní podniky (výchovné, vzdělávací, umělecké) a občanská zábavná střediska (spolky - i sportovní - soubory, hospody, sklepy). Instituce obvykle dodržují jakýsi "kulturní kalendář" při pravidelném střídání svých akcí. Ke státním a veřejným institucím patří škola, muzeum, kulturní střediska. Náboženský život zajišťuje fara. Regionální povědomí spoluvytvářejí komunikační prostředky, jako je okresní tisk, rozhlasová studia, vývěsky a příležitostné tisky. Obdobu rakouské akce "Dorferneuerung", podložené zákonem, tvoří Program obnovy vesnice, vyhlášený 1991 ministrem životního prostředí a finančně krytý parlamentem ČR. Letošním vítězem je jihomoravská Telnice (20 km od Brna, v jejímž programu je i obnova krojů za veřejné účasti občanů (Šálek 1996). Můžeme konstatovat, že uvedené složky vytvářejí svou existencí a působením strukturu stereotypů, norem a mravního společenského jednání, generačně odlišenou a někdy jen málo ovlivnitelnou zvenčí.

Ze sémiotického hlediska lze tyto složky považovat za součást signifiké. Stejně sem patří také jejich nositelé, kteří jsou historicky nejproměnlivější komponentou signifiké a mají základní význam při analýze vývojové tradice. K nositelům patří zejména tyto skupiny: 1. rodáci a současní obyvatelé regionu; 2. znalci místní a regionální lidové kultury; 3. lokální figurky; 4. členové souborů; 5. přesídlenci; 6. chataři a chalupáři.

1. *Rodáci a současní obyvatelé* jsou pracující a zaměstnanci regionálních a státních podniků a "pendleři", dojíždějící za prací nebo do školy do centra regionu nebo mimo jeho hranice. Na jižní Moravě a v severním Rakousku jsou to vinaři, bramboráři, zemědělci, nepočetní zaměstnanci textilního, sklářského, strojírenského, chemického a potravinářského malopřemyslu a drobní podnikatelé. Intelektuální vrstvu tvoří učitelé, faráři, někdy představitelé státní správy a poslanci.

V letech 1950-1989 existovala na jižní Moravě četná a pro svá privilegia nepříliš oblíbená skupina příslušníků armády a pohraničnicků.

2. Etnolog věnuje hlavní pozornost známým *nositelům regionálních jevů a znalcům lidové kultury* (Bausinger 1994). Patří k nim místní veličiny jako bývalí písmáci, pamětníci, učitelé, léčitelé, rádci, znalci krojů a obyčejů a vypravěči. Úloha vyprávění vzpomínek typu *oral history* je při vytváření regionálního povědomí nezanedbatelná: obsahuje totiž nejméně tři dimenze, a to *časovou*, danou "společenskou objednávkou" příslušné tematiky, *prostorovou*, danou obrazem krajiny ve vzpomínce, a *seberealizační*, kdy se mluvčí chce ukázat jako zajímavý interpret. časová a prostorová dimenze přetrvává nejdéle. Nositel informace nejpřesněji ví, co je pro něj "daleko" a co "blízko"; jaký je reliéf krajiny, kam rád chodil v mládí; kterých míst se bál, zda má rád les, pole či hory; co je pro něj spádové centrum; kam chodil za přáteli, na pout', na hody; jak se k tomu oblékal; jakou úlohu mají dětské vzpomínky, jak vnímal další regionální a mimoregionální vlivy, jak vzpomíná na své učitele a jejich vzorové chování. To jsou řeckně konkrétní jevy, i když nazírané individuálním pohledem... Ten se vyrovnává větším počtem interview, četbou obecních a jiných kronik, srovnáním s vlastní zkušeností (Beneš 1986). Jevy mimoregionálního typu posuzují obyvatelé regionu vlastními zkušenostmi: mobilizaci 1938 vidí obě strany jako následek roku 1918 a 1933; národnostní střety jako následek nedotažené federalizace Československa po 1918; pogromy na Židy a pronásledování antinacisté s tichým uspokojením, které se ovšem absolutně nedává najevo.

V poválečném životě se uvedené jednostranně seberealizační pojetí oral history konkretizuje ve stereotypním zdůrazňování pouze negativních epizod z divokého odsunu bez přihlídnutí k událostem v jihomoravském pohraničí v letech 1938-39 (Krim 1949). Němečtí obyvatelé pohraničních regionů se sami dílem interpretují jako nevinné oběti pomsty, dílem jako loyální sudetskí vlastenci, bojující o právo na vlast a na seburčení (Kuhn 1987). Padesát let trávající stereotypní opakování a řazení drastických epizod proti sobě už dávno překročilo hranice regionu, pokud za něj nepovažujeme celé česko-německé pohraničí, a vede ve svých důsledcích k folklorizaci. Totéž se týká výpovědí techž, kteří se s Němci údajně začali dohadovat až v Hitlerově stínu. Prostě se zdá, že "fama crescit eundo". Monotematické projevy svou formou a způsobem interpretace nápadně připomínají neustálé omílání tezí o vedoucí úloze strany, která je organizovaným ideologickým předvojem... Jako se Němci naučili (i nenaučili) poslouchat veřejné projevy a účastňovat se povinně slavností, tak se to naučili (i nenaučili) Češi a každý i jen formálně podobný projev jim ta uplynulá léta připomene. Zdá se, že pravdu má Simon Wiesenthal, když v interview z 20.6.1996 na otázku "Vždycky jste odsuzoval princip kolektivní viny. Co soudíte o odsunu či vyhnání sudetských Němců z někdejšího Československa?", odpověděl: "Lidé, kteří byli vinni, měli být odsunuti. Nevinní lidé ne. I když - kdyby zůstali, stejně by pak v sobě nesli pocit viny, aniž cokoliv udělali. Když je ale nevinný vyhozen ze svého bytu a bůhvíjak bůhvíkam zavlčen, pak jsou vinníky ti, kteří to učinili. Ale na tom nic nemění, že tehdejší vedení sudetských Němců vzhlíželo k Hitlerovi, přestože se v Československu mohl každý dozvědět, co se děje v Německu, i o koncentračních táborech" (Dočekal 1996).

3. Svéráznou skupinu nositelů regionálních a lokálních aspektů tvoří *figurky* nebo glosátoři, které každý zná jako objekt dobromyslných úsměšků. V regionálním (pokud se o něm dá takto mluvit) folklóru sem běžně patří nejen obyvatelé pastoušek, ale často i Romové a Židé, zvláště světem putující. Ani na jižní Moravě, ani v Dolním Rakousku není dosud taková situace jako na konzervatoři v Perpignanu, kde cikánští studenti o sobě prohlašují, že jsou přesvědčením Francouzi a teprve potom Cikáni (původem). Hudba je pro ně záležitostí rodiny a generací (Megamix 1995). Figurky ovšem tvoří spíše "kolorit" dané oblasti a jen v některých případech k nim můžeme přiřadit hospodské vypravěče, glosátory a žertěře.

4. K regionální charakteristice přispívá v oblasti lidového umění nejen *místní výroba* často tradičních předmětů z domácích materiálů - barevnou keramiku a "lidové" omalovánky na různých předmětech lze nalézt prakticky v každé jihomoravské a dolnorakouské vesnické i

městské domácnosti - ale také aktivní činnost souborů nebo vesnických folklórních skupin. Upozorním jen na jeden aspekt: Němci a Češi zažili za války "kolaboraci" souborů, podmíněnou totalitním systémem, neboť soubory překračovaly regionální repertoár a svým způsobem sloužily jisté ideologii. Jestliže Němci na jižní Moravě, v Brně, v Jihlavě či Olomouci v květnu a září 1938 demonstrovali, neoblékali regionální kroje, ale znakově blízký univerzální oblek: dirndl, bílé podkolenky a krátké kožené kalhoty bez ohledu na to, odkud pocházeli. Když šly české děti blahopřát na Hrad prezidentu Háchovi, měly na sobě nějaký druh lidového kroje. Když Čechoslováci vítali prezidenta Beneše v létě 1945 při jeho návratu do republiky, byly všechny "zvedací holčičky" v krojích, a to nejen ve folklórně živých regionech. Když se konají srazy landsmanšaftů, jsou na nich vždy přítomny krojované skupiny i ve stylizovaném oblečení. Kupodivu však i po roce 1989 se v českém prostředí objevila znovu představa, že folklórní soubory "kolaborovaly", tentokrát 1948-1989 s totalitním systémem svým vystupováním na 1. máje a při komunistických slavnostech. Dočasně se ovšem zapomnělo, že soubory rozvíjely svou činnost především v období ekonomické stabilizace dotovaného kolektivního zemědělství a že to byly projevy lokální a regionální reprezentace a zřetelná forma úniku do starší lidové tradice před přílišnými aktualizacemi současného režimu, který vyzvedal v oblasti lidové kultury pouze některé jevy a silně propagoval novodobou "socialistickou obřadovost".

5. Zvláštní skupinu na jižní Moravě tvoří *přesídlenci*, reemigranti a repatrianti z let 1945-1949 českého a slovenského původu, kteří se sem přistěhovali z blízkého i vzdálenějšího vnitrozemí a ze zahraničí. Do jiného prostředí se vrátili se svou vlastní kulturou z doby, kdy se vystěhovali (koncem 19. a na začátku 20. století). Tato situace není přirozeně příznačná jen pro jižní Moravu, ale týká se prakticky všech postkomunistických zemí, jak upozorňuje polský režisér Zanussi v souvislosti s přípravou svého nového filmu o obdobné tematice (Zanussi 1995). Přesídlence přivedla během léta a podzimu 1945 touha po půdě a po majetku, který zůstal po vysídlení Němců, dále snaha zlepšit svůj způsob života v početné rodině a v rodině bezzemků, snaha vrátit se domů, t. j. do svobodného poválečného Československa, snaha pomoci republice osídlit pohraničí a pracovat zde, a konečně také snaha rychle zbohatnout a stejně rychle se přemístit jinam. U mladších sem patří také jistá snaha po dobrodružství (Matějová 1982). Noví obyvatelé pohraničí se do léta 1947 báli návratu Němců a "wehrwolfů", ale postupně se sžili s původními českými obyvateli, kteří roku 1938 zůstali v pohraničí, děti si začaly hrát s ostatními a chodily společně do školy - starší generace však byla k přistěhovalcům dlouho nedůvěřivá (Školl 1971). Snaha o společnou zábavu vedla k organizování tanečních zábav, později se začaly slavit výroční obyčeje podle kultury té skupiny, která byla četnější nebo měla zajímavější nebo veselejší projevy (Heroldova 1966; 1985). Existují přesahy subregionálních jevů lidové kulturní tradice včetně nošení kroje i tam, kde se předtím nevyskytovaly. Slaví se masopust, hody, vánoční a velikonoční obyčeje podle regionálních a lokálních tradic, odkud přesídlenci přišli, nebo jde o výpůjčky z blízkého obecně slováckého okolí. Ve škole sehrály výraznou úlohu staré pověsti z regionu, kde se novoosídlenci usadili, přičemž se nerozlišuje německá a česká pověťová tradice (Beneš 1966). Folklórní soubory pomohly v období 1946-1950 svou společenskou a obyčejovou aktivitou při integraci (Toncrová 1984).

Ani v Dolním Rakousku se vyhnanci netěšili zpočátku velkému zájmu nebo dokonce soucitu (Veiter 1988). Pokud zde neměli své rodinné příslušníky, byli přijímáni s nedůvěrou stejně jako okupační Rudá armáda, vítaná na druhé straně hranice jako osvoboditelka od nacismu. Jazykem se však němečtí Jihomoravané nelišili od Rakušanů a k jejich integračním prioritám patřil často kromě nářečí kraj, způsob života, zejména v zemědělských a vinařských rodinách, či obdobný průběh všedního a svátečního dne. Také politické a religiózní dominanty byly obdobné a obě skupiny se shodovaly v nedůvěře vůči "Reichsdeutsche". Ke sblížení do jisté míry přispívaly paralely lidových obyčejů a slavností německy mluvících Jihomoravanů a Dolnorakušanů.

Obecně lze pozorovat, že "starousedlíci" po obou stranách hranice, kteří zde přežili válku nebo se sem (z českého vnitrozemí) vrátili, kritizovali nově příchozí z různých hledisek, takže

lokálně determinovaný regionalismus se oboustranně setkal s jiným druhem determinace, což v první fázi osídlení nevedlo k vytvoření nového regionálního povědomí. Osídlení nepřispělo k rozšíření myšlenkového obzoru regionu; teprve od poloviny 50. let můžeme mluvit o jistém programovém regionalismu pohraničních okresů, který byl ovšem v 50. a později i v 70. letech různě ideologicky motivován, modifikován a definován, přičemž značně negativní úlohu sehrála propagandistická tažení proti landsmanšaftům.

6. Zhruba od sedmdesátých let se k potenciálním nositelům regionálních jevů přiřazují *chalupáři* a *chataři* městského původu, z nichž mnozí hledali ve vesnickém prostředí již od 60. let únik od obtížného přetvárování ve svém působišti, zaměstnání, nebo škole ve městě. Ani tento jev není typický pouze pro jižní Moravu, ovšem v severním pohraničí Dolního Rakouska se tento aspekt přirozeně nerealizoval. K chalupářům přistupují od 1990 skupiny staronových majitelů pozemků, hotelů, budov a zařízení, kteří o ně přišli jako údajní "kulaci" nebo "nepřátelé socialismu". Majetková reprivatizace často přesahuje rámec regionu, i když se v malém prostoru projevuje nejmarkantněji (to se týká zvláště té části šlechty, jejíž příslušníci se svými spoluobyteli vždy dobře vycházeli). Uvedené skupiny se při svém pobytu v regionu scházejí se sousedy, s místními intelektuály, vysokoškoláky nebo politiky či umělci v hospodě nebo ve sklepech a spolupůsobí proti příliš úzkému pojetí regionalismu nebo proti lokálpatriotismu: vnitřní struktura těchto vztahů byla ovšem u nás málo zkoumána.

O nositelích regionálních jevů se tedy dá říci, že jsou jak introspektivní, tak i exospektivní, tolerantní i intolerantní, vnitřně i vnějškově diferencovaní nebo naopak integrovaní. Migrují za zaměstnáním - i když pohraničí z uvedených důvodů příliš nelákalo a neláká - nebo se akulturují. Spojuje je nářečí a základní jevy lidové kultury, chápáné jednou jako forma životního stylu (Bausinger 1994), jednou jako praktický projev regionální "kolektivní paměti", jindy opět jako latentní emoce. Oral history jako soubor sdělení a kolektivní paměť jako způsob jejich uchovávání osciluje mezi věrohodností a folklórem.

B. Za signifiant lze ve znakovém systému regionalismu považovat různým způsobem vyjádřené názory obyvatel na ně samotné a na ostatní regiony. Můžeme je rozdělit do tří skupin.

1. Soubor názorů příslušníků regionu o nich samotných a jejich mínění o sousedních regionech. Zde se poprvé setkáváme s představou o centru a periférii, která může být různě motivována a historicky či generačně definována. Obyvatelé přirozeně považují svůj region za centrum života

R^C a sousedé (i vzdálení) tvoří vůči němu periferii R^P :

$$R = R^C R^C \rightarrow R^P_{n-1}$$

Vlastní region je současně považován za *d o m o v*, což je krajina nebo obecně prostředí, kde je člověk emocionálně zakotven, kde prožil své mládí, zamiloval se nebo založil svou rodinu, měl úspěch v povolání. Většina obyvatel regionu se vzájemně zná, znají své okolí a mají na ně osobní vzpomínky. Vzájemná znalost lidí umožňuje dorozumění a spolupráci, ale současně ji znesnadňuje, protože se může uplatňovat závist, možnost diktátu jednotlivce nebo klanu, vznikají domněnky, fámy, drby, které ztěžují komunikaci a někdy zužují okruh zájmů. Zvláštní úlohu má individuální seberealizace různých funkcionářů a pamětníků, která je zaměřena k rozvoji celku nebo naopak jen k prosazení vlastních názorů nebo zájmů. Spory mohou mít ekonomický, nacionální i kulturní dosah. Názory obyvatel regionu na sousedy vycházejí obvykle ze srovnání lokálních pohledů na kulturu všedního dne, místní ekonomiku, politizování a nacionalismus.

2. Soubor názorů obyvatel sousedního regionu R^P na daný region R^C může být buď kladný, pak je považován i nadále za centrum R^C , nebo záporný, a pak je z jejich hlediska považován za periferii R^P , která může překážet vlastnímu rozvoji hodnotitelů a má negativní vlastnosti. I zde často dominují emocionální struktury, případně individuální zaujatost. Programově pozitivní

pohled je soustředěn na konstatování předností regionu R^C , které je nutné dohnat, aby se i region R^P mohl sám stát centrem

$$\begin{array}{ccc} R^{P+}_{n-1} & \text{-->} & R^C \\ & & R^C \\ R^{P-}_{n-1} & \text{-->} & R^P \end{array}$$

Někdy je kamenem úrazu historicky vzniklé image regionu, které se udržuje v řadě generací a ztěžuje svou setrvačností změny v pojetí.

3. Soubor názorů obyvatel celonárodního centra R^{CN} na jakýkoliv jiný region je jednoznačný: považují jej za periferii R^P bez ohledu na jeho mnohdy velmi pozitivní přínos k celonárodní ekonomice, kultuře, historii nebo technice. Pražské pojetí je např. obsaženo ve slově "venkov", kterým je označováno vše mimopražské.

$$R^{CN} \text{ --> } (R^C) \text{ --> } R^P_{n-1}$$

Z hlediska celonárodního převažuje tendence k centralistickému sebezprosazení, jenž vzbuzuje dojem přezíravého postoje k potenciálnímu konkurentu. V období normalizace se zejména v letech 1971-1989 celonárodní centrum zdůrazňovalo i politickou a zejména finanční mocí.

C. Zbývá se zmínit o *sémiotických funkcích a konotacích* regionů. Obdobně jako oral history a kolektivní paměť budou mít i funkce a konotace časovou, prostorovou a seberealizační dimenzi. Vystupují ponejvíce společně: vidíme např., že dominující emocionální a individuální hodnocení "mého regionu" vychází vždy jako vzorové, převažuje tedy endovertní funkce reprezentativní a společenská. V kontaktních zónách platí, že případný pocit zvýšeného národnostního nebo politického ohrožení vede k semknutosti vůči skutečné nebo domnělé moci čili ke "dvojitému" regionalismu až etatismu, zejména mezi Čechy a Němci. Oboustranně. V různé míře se uplatňuje představa o sebeurčení, právu na vlast, domov, na slobodný až autonomní vývoj. To je jedna z možností vyústění sémiotické funkčnosti.

Teritoriální rozsah regionu není pro jeho centristické nebo periferní funkce důležitý. Vzdálenost od celonárodního centra je obsažena ve starším označení provincie, provincialismus, které je spojeno s pojetím partikulárních organizačních jednotek, z nichž se skládá národní celek. Provincie nemusí být jen na okraji, ale také v bezprostřední blízkosti centra a do její role může být centristickou vůlí vmanévrováno cokoliv, co se oficiálně označí za "okrajovou" záležitost nebo za provinční snahu o nějakou integritu - viz kolísající vztah státní moci k existenci a tematice pořadů ve Strážnici během normalizace. K pojetí role provincie může někdy napomoci násilně nebo netakticky prosazovaná seberealizace regionu. Tak vzniklo koncem třicátých let hnutí neblahé "Národopisné Moravy", tak vznikl i po roku 1989 stejně neblahý pojem "moravanství" jako požadavek uznání zvláštního historického vývoje moravského národa. To je v polovině 90. let udržitelné snad jen z hlediska ekonomického a částečně správního, nikoliv národnostního - pro ně existují jen oportunistické a emocionální důvody. Stejně tak nejsou a nebyli zvláštním národem německy mluvící Jihomoravané, i když mají vysoce aktivní landsmanšafy. Ve všech časově i ideově odlišných případech však nezbytně musí docházet k depatetizaci názorů a k emocionální a nacionální defundamentalizaci. V regionu nebývá mnoho otevřených hlav, proto se regionální nacionalismus až šovinismus soustřeďoval na detailech: česká či německá škola po roku 1918, oprava kostela nebo silnice, "lepší" nebo "horší" české nebo německé vinobraní... Zdá se, že lokální introspektivnost vede k regionální introvertnosti. Region je periferií, pokud se do této pozice nechá vmanévrovat tím, že se jako celek chová příliš introspektivně a prosazuje pouze "naše" zájmy, postupy a instituce. To se týká zejména existence, další propagace, prosazování a stylizace různých prvků lidové kultury v rámci turistického folklorismu.

Časové, prostorové a seberealizační dimenze funkcí regionalismu v daném regionálním konotačním systému, t. j. funkce společenské, historické, řídicí - ekonomické - politické, reprezentační a nacionálně integrační či desintegrační jsou zhruba od 70. let doplňovány funkcí ekologickou. Etnolog by mohl říci, že jde o návrat k prvotní zemědělské výrobě, k péči o ráz krajiny a o způsob života lidových vrstev v tradiční vesnici. To je dnes ovšem v plném rozsahu nemožné, ale řadu prvků lze udržet: ekologicky přijatelné obdělávání půdy, udržení etických a estetických představ ve shodě s tzv. postmoderním názorem, péče ne o tradicionalistický a nefunkčně zastaralý model vesnice, ale o vesnici dneška, ovšem bez paneláků a "europeizovaných" střešních nadstavěb. Nejde také jen o skanzeny a chráněné přírodní oblasti. Jde o moderní způsob života, vybírající z minulosti prvky, vhodné pro vzájemnou kooperaci s jinými regionálními tradicemi a schopné vyrovnat se s moderním trendem celonárodního vývoje. K tomuto ideálu, promítajícimu se i do česko-německých vztahů, jsme se ani 1945, ani 1948, ani 1968, ani 1989 podstatněji nepřiblížili.

Literatura

- BAUSINGER, Hermann: 1994. *Region - Kultura - EG. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XLVIII/97*, s. 113-140.
- BENEŠ, Bohuslav: 1986. *Folklórní slovesný prozaický projev presídlenců na jižní Moravě. In: Etnické procesy 3, Praha*, s. 29-55.
- BENEŠ, Bohuslav: 1996. *Funkce regionálního vzpomínkového vyprávění a pověstí v česko-německém prostředí. In: Česká lidová kultura a střední Evropa. Praha*, s. 59-61 (resumé).
- DOČEKAL, Boris: 1996. *Chci varovat vrahy zítřka. Magazin DNES+TV, Praha 20.6.*, s. 38-40.
- HEROLDOVÁ, Iva: 1996. *České národnostní menšiny a národopis. Nár. aktuality, 3, č. 3-4*, s. 12-20.
- HEROLDOVÁ, Iva: 1985. *Etnografický výzkum novoosídlenického pohraničí (k otázkám metodologie a metodiky). NVČ 2 (44)*, s. 7-18.
- KRIM, H.: 1949. (Hg.) *Das Antlitz der Vertriebenen. Schicksal und Wesen der Flüchtlingsgruppen in Selbstdarstellungen. Stuttgart*.
- KUHN, Eckehard: 1987. *Nicht Rache, nicht Vergeltung. Die deutschen Vertriebenen. München-Wien*.
- MATEJJOVÁ, Vlasta: 1982. *Charakteristické rysy jednotlivých osídlenických skupin, jejich civilizační a kulturní úroveň v době příchodu do pohraničí. Český lid, 69*, s. 171-177.
- "Megamix". *Pořad české televize 2 z 20.8.1995 o národnostní problematice v západní Evropě.*
- PIEPER, Richard: 1987. *Region und Regionalismus. Geographische Rundschau, 39*, s. 534-539, cit. s. 535.
- SIROVÁTKA, Oldřich: 1968. *Lidová slovesnost a regionální výzkum. Slov. národopis, č. 4*, s. 623-527.
- ŠÁLEK, Martin: 1996. *Vesnice v rovnováze. V prvním ročníku soužže Vesnice roku zvítězila jihomoravská Telnice. Magazin DNES+Tv 30.5.*, s. 20-24.
- ŠKOLL, J.: 1971. *Podíl obyvatel Horňácka, Dolňácka a Valašska na novém osídlení pohraničních obcí okresu Břeclav po roce 1945. Studia comeniana et historica 1, Uherský Brod*, s. 115-131.
- Toncrová, Marta: 1984. *Význam souborové činnosti v životě nově osídlených obcí na jižní Moravě. In: Socializace vesnice a proměny lidové kultury 3, Uherské Hradiště č. 69-75*.
- TREYBAL, Stanislav: 1948. *Hnutí nového regionalizmu. Masarykovou stopou II*, s. 5-7.
- VEITER, Theodor: 1988. *Österreich und die Sudetendeutsche Frage 1918-1938-1988. Wien*.
- ZANUSSI, Krzysztof: 1995. *Filmové umění odchází do muzea. Rovnost, Brno, 25.3.1995*, s. 5.

Región Liptov

Soňa Kovačevičová

Kľúčové slová: konfesiónálne vzťahy, vývin regiónu

Príspevok je časťou širšej práce, ktorá si kladie za cieľ zistiť činitele, ktoré sa podieľali na vytvorení regionálnej špecifiky a variability Liptova.¹ Sledovaním veľkého počtu geografických, historických, spoločenských, etnických, náboženských a etnografických dokladov sme dospeli k nasledovným poznatkom: S určitosťou možno povedať, že k vytvoreniu hraníc, a tým aj určitej celistvosti územia, prispel prírodný charakter a župná hranica sledujúca hrebene horstiev. Naproti tomu nemožno tvrdiť, že osem dedín s dodnes živou tradičnou ľudovou kultúrou (Liptovská Lúžná, Liptovská Osada, Liptovské Revúce, Sliache, Východná, Važec, Štrba, Liptovská Teplička) určovali a určujú celouzemný charakter kultúry Liptova, kde existovalo v polovici 20. storočia 99 lokalít. Hlbšia analýza dokladov historických, majetkoprávných, spoločenských a kultúrnych, poukazuje na skutočnosť, že pri hľadaní špecifik regiónu Liptov a jeho dvoch subregiónov zvaných horný a dolný Liptov, nevystačíme len so sledovaním ľudovej kultúry.

Na severe a juhu Vysoké a Nízke Tatry, na západ Veľká Fatra a na východe náhorná plošina uzatvárajú región do celku. Geografi ho určujú ako kotlinu s mierne teplou klímou a chladnou alebo studenou zimou.² Klimatické podmienky aj dnes podmieňujú pestovanie jačmeňa, ovsu, zemiakov, chov oviec a dobytka, lesy, ťažbu a spracovanie dreva a v minulosti rudné bohatstvo a baníctvo. Výroba v podobe remesiel, manufaktúr a priemyslu bola viazaná hlavne na produkty domácej prvovýroby. Prírodnú uzavretosť po stá-, ba tisícročia prekonávala a prekonáva doprava horizontálne sledujúca koryto Váhu a vertikálne smerujúca na juh a sever pomocou dvoch priesmykov (Čertovica, Šturiec).³ Medzi protiklady vývinu patrí, že na jednej strane práve týmito prirodzenými cestami prichádzali do Liptova inovácie. Na druhej strane prírodná uzavretosť ho však chránila pred náporom cudzích vplyvov.

Kontinuitu osídlenia možno sledovať od neolitu cez dobu laténsku, neskoršiu dobu bronzovú, rímsko-barbarskú až po Slovanov.⁴ Podľa údajov archeológov v dobe od 10. po 13. storočie tu existovalo 43 lokalít, na čele ktorých stála Liptovská Mara (Svätá Mara).⁵ Bola ideovým, kultúrnym, administratívnym a súdnym strediskom regiónu, patriaceho medzi posledné pripojené k uhorskému kráľovstvu. P. Ratkoš predpokladá, že do 13. storočia tu existovali viaceré občiny (napr. Paludza, Vrbica), ktorých rozsiahle územie v 13. storočí panovník dával za zásluhy ako donácie svojim služobníkom.⁶

Majetkoprávne rozdiely medzi jednotlivými vlastníkami pôdy vytvorili už v priebehu 13. a 14. storočia základné predpoklady pre vznik dvoch subregiónov horného a dolného Liptova. Majetkom kráľa ostali hlboké lesy, mestá a obce, ležiace na západe regiónu. Ich centrami bol najprv Starhrad a od 14. storočia hrad Likava. Na východe regiónu ležali menšie kráľovské majetky spravované od 14. storočia hradom Liptovský Hrádok. Stred a časť východného územia dal panovník za zásluhy dal do držby veľkému počtu zemianskych rodín.⁷ Ale aj medzi nimi boli v privilégiách rozdiely. Väčšina liptovských zemanov vlastnila vo viacerých obciach len po pár domov (napr. obec Bobrovník mala roku 1784 30 domov a 201 obyvateľov; vlastnili ich tri rodiny a to Bobrovníkovci, Andaházyovci, Kubínyiovci). Naproti tomu potomkovia rodiny komesa Bohumíra Szentivanyiovci, Báanovci, Szmrecanyovci a od 14. storočia i barón Pongrácz vlastnili v hornom Liptove nielen jednu, ale často viacero dedín

alebo ich častí.⁸ Tieto rodiny na základe tradície, že sú potomkami českej aristokracie, mali možnosť slúžiť na kráľovskom dvore, čo bolo Liptovu často na úžitok.⁹ Obce týchto zemepánov ležali v rozsiahlom lese na hraniciach Spiša a boli väčšinou založené šoltýsmi na zákupnom práve, čo im poskytovalo určité slobody a malo dosah na ich vývoj (Važec, Štrba).

V Liptove však boli aj majetky turčianskeho konventu (Liptovská Mara, Sliache), čo za rytiera Donča súviselo s pričlenením Liptova k Turcu. Aj keď postupne zväzky s Turcom slabli, Liptovská Mara si podržala v rámci Liptova vedúce miesto a Sliache sa v 16. storočí stali mestečkom. Najväčšie práva a slobody mali tri kráľovské mestá: Nemecká Ľupča, Ružomberok a Hybe. Slobody súviseli nielen s mestským krupínskym právom, ale aj s právom dobývať zlato. V súvislosti s hradnou mocou Likavky a Hrádku, pod ktoré územne patrili, postupne svoje práva strácali. Na druhej strane zemepánske mestečká, akými sa v priebehu storočí stali Liptovský Mikuláš, Liptovská Teplá, Liptovská Mara, Trnovec, Liptovská Sielnica, Bobrovec, Liptovský Peter, Nižná Boca určité práva nadobúdali. V 16.-17. storočí to malo vplyv nielen na rozkvet remesiel, ale i na zakladanie mestských škôl.

V 13. a 14. storočí bola etnická skladba Liptova pestrá. V privilegovaných mestách žili nemeckí a valaskí "hostia", na vidieku českí zemani a uhorskí strážcovia hraníc. Uhorskú Ves, kde títo boli roku 1230 usadení, opustili pravdepodobne v čase, keď rozsiahle územie obdržali Bohumírovi potomkovia. Nemci a Valasi akulturovali v priebehu 14. a 15. storočia v súvislosti s postupnou stratou výsad, ako aj s rastom slovenského živlu. Český živel prijal hneď po usadení miestny rečový úzus.¹⁰ Založením Liptovskej Lúžnej, Liptovskej Osady a doosídlením Liptovskej Revúcej a Liptovskej Tepličky Goralmi z Oravy v 16. a 17. storočia pribudol nový etnický živel, ktorý do určitej miery dodnes podmieňuje charakter miestnej ľudovej kultúry, hlavne však dialekt.

Podľa Varsíka rozšírenie češtiny ako úradného jazyka sa v Liptove v 15. storočí zakladá na pohybe husitských a bratríckych vojsk. Celoplošne bola však slovakizovaná čeština prijatá až v súvislosti s reformačným hnutím, kedy nielen tri liptovské mestá ale i osem mestečiek založilo mestské školy. Reformačné hnutie sa šírilo v súvislosti s protestantizmom hradného panstva (Illeshazyovci, neskôr Thurzovci) a zemianstva. Roku 1541 bardejovský protestantský vedec a pedagóg, odchovaný M. Lutherom, prijal na základe odporúčania Juraja Rakovského do školy viacerých liptovských zemianskych žiakov. Posilnenie protestantizmu nastalo v Liptove aj v súvislosti s inteligenciou, ktorá študovala v 60. rokoch 16. storočia na univerzite v Prahe. V tom čase bolo na pražskej univerzite zapísaných 16 Turčanov a Liptákov (napr. z Benadikovej a z Liptovského Mikuláša).¹¹ Šírenie protestantizmu (luteranizmu) bolo v Liptove také intenzívne, že vizitátor Michal Zeghedinus roku 1560 poznamenáva, že v tejto župe nieto fary, kde by sa nekázalo v rodnej reči.¹² Táto okolnosť potom mala dosah aj na slovakizáciu predikátov, ktoré sa označovali príponou -ský. Napr. roku 1543-1544 je vo Wittenbergu zapísaný Emericus Paluczski-Ungar.¹³

Prechod z katolicizmu na luteránsku vieru bol natoľko plynulý, že často tí istí kňazi ostali v materinskej reči kázať v tých istých kostoloch (napr. v Liptovskom Mikuláši). V súvislosti s vieroukou luteranizmu nedošlo ani k ničeniu gotických oltárov ako v Čechách alebo Švédsku. Nástenné maľby obyčajne len zatrelí vápnom, čím ich vlastne uchovali pre dnešok (napr. sa tak stalo aj v Ludrovej, kde zemepán Rakovský dal nástenné maľby zabieliť). K. Biathová na základe analýzy 18 cirkevných objektov, pochádzajúcich z 13.-14. storočí, rozložených rovnomerne po Liptove, vyslovuje mienku, ktorou opravuje alebo dopĺňa tvrdenia predchádzajúcich bádateľov. Podľa nej Liptov v 14. a 15. storočí predstavuje svojbytný kultúrny región. Tu konzervatívne prostredie na základe svojich tradícií a privilégií pretvorilo umelecké novotvary donesené maliarmi z Francie a Talianska. Konštatuje, že takýmto spôsobom privlastňovania sa vytvárali nové hodnoty, ktoré dodnes dokladajú mentalitu vtedajšieho šľachtického alebo meštianskeho objednávateľa.¹⁴ S týmto vývinovým princípom

kultúry sa stretávajú aj neskôr v meštianskej a ľudovej kultúre osvietenstva, romantizmu i v dobe spriemyslovania. Z uvedeného vyplýva, že v 14. a 15. storočí rozdiely v kultúre Liptova nemožno chápať ešte ako územné, ale ako také, ktoré súviseli s príslušnosťou k jednotlivým zemianskym dvorom a mestám.

Rozdiely sa začali postupne utvárať až za protireformácie v súvislosti so zásadou "cuius regio, eius religio" ako i s nasledovnými udalosťami. Na bratislavskom sneme sa v roku 1646-1647 uznieslo, že katolíkom majú protestanti zabraté kostoly vrátiť. Pod tlakom protireformácie roku 1673-1674 desiatky kňazov opustilo Slovensko a odišlo do vyhnanstva. V Mikuláši časť ostala a luteráni sa tajne schádzali na pobožnostiach v kúrii vdovy Pongráczovej. Ako protiopatrenie založili jezuiti v Mikuláši a v Ružomberku gymnáziá. Navštevovala ich veľká časť zemianskych a meštianskych detí. Doma sa výchova viedla na základe starých luteránskych zásad. Podľa záznamov zachovaných v Trnavskej univerzite v 2. polovici 17. storočia tu študovalo viacero Liptákov. Najväčšej slávy sa dožil Mikuláš Szentivanyi, ktorý sa ako učený pedagóg a encyklopedista stal rektorom Trnavskej univerzity.¹⁵

Pod tlakom Tökelyho výbojov nastala nová situácia. Roku 1681 zvolali do mesta Šopron snem, na ktorom protestantom urobili určité ústupky. V každej župe si mohli z dreva za obcou a bez veže postaviť po dva kostoly, ktoré nesmeli prevyšovať miestnu zástavbu. V Liptove za pomoci zemianskej rodiny Plathyovcov a zemianstva okolitých filií v roku 1693 postavili v Paludzi drevený artikulárny kostol. Druhý za pomoci mešťanov a okolitých zemanov vznikol v Hybiach. Pri kostoloch zriadili školy. Paludzská sa vyvinula v nižšie gymnázium, na ktorom vyučovali Mikulášania a Spišiaci. Pri škole a kostole bola kapela, pre ktorú okolití, hudobne nadaní zemani komponovali. Gymnázium v Paludzi odchovalo početnú inteligenciu, ktorá sa v 1. polovici 19. storočia podieľala na raste kultúry horného Liptova (napr. G. Fejérpataky).

Zásada "cuius religio eius religio" sa v Liptove prejavila nasledovne: hradné panstvo sa prinavrátilo ku katolicizmu, čo znamenalo, že obce ležiace na západe a časti východu Liptova sa nanovo stali katolícke. Pongráczovské obce, ako i tie, ktoré patrili potomkom Bohumíra a veľkej časti stredoliptovského zemianstva, ostali luteránske. Rozdelenie Liptova do dvoch subregiónov s prevládajúcim katolíckym náboženstvom (okolie Ružomberka) a s prevládajúcim luteranizmom (okolie Liptovského Mikuláša) sa stalo určujúcim i v prelomových situáciách ďalších troch storočí.

Začiatok 18. storočia charakterizuje bieda, zapríčinená vnútornými nepokojmi Uhorska. Na severnom Slovensku, vrátane Liptova, vyše 20.000 rodín hľadalo nový domov.¹⁶ V ďalších desaťročiach konsolidácia pomerov súvisela s tereziánskymi a jozefinskými reformami, týkajúcimi sa remesiel, obchodovania, školstva, administratívy, hygieny a hlavne zrušenia nevoľníctva. V dôsledku týchto reforiem sa v Mikuláši začal stavať župný dom, ktorý sa stal centrom prispôsobovania vládnych nariadení pre potreby Liptova. Prejavilo sa to nasledovne: v hornoliptovskom subregióne bolo do tristo remeselníckych a hutníckych dielní, v dolnoliptovských len do 100.¹⁷ V okolí Liptovského Hrádku za napoleonských vojen vznikol rad manufaktúr na výrobu hlavní, pištolí a karabín, ktoré sa plťami a vozmi prepravovali na juh.¹⁸ Mikulášsko-vrbické garbiarstvo na základe využívania vodného pohonu postupne prechádzalo z remeselnej výroby na manufaktúrnú. K povzneseniu celkovej úrovne prispela aj novozriadená evanjelická škola. Mikulášski a vrbickí garbiari chodili na vandrovku po Západnej Európe, hlavne po Nemecku, kde remeslo a začínajúci priemysel boli na vysokej úrovni.¹⁹

Tieto okolnosti, ako aj povedomie veľkej časti miestneho zemianstva prispeli k tomu, že sa v 1. polovici 19. storočia horný Liptov stal strediskom kultúrneho a národného života. Prejavilo sa to v osvetovej činnosti aj tým, že sa zakladali čitateľské spolky a spolky striedmosti. V okolí Mikuláša ich bolo deväť, ale v okolí Ružomberka len dva.²⁰ Potreba

nového druhu spoločenského života sa v Mikuláši prejavila aj tým, že G. Fejérpataky, rodák z Liptovských Kľačan, gymnazista z Paludze, po vandrovke v Levoči, Prahe a Viedni, sa usadil v Mikuláši, kde roku 1830 založil verejnú knižnicu, vydával kalendáre a začal organizovať divadelné predstavenia.

Vyvrcholenie diferenciácií medzi horným a dolným Liptovom nastalo koncom 1. polovice 19. storočia. Vtedy totiž hornoliptovská inteligencia regrutovaná z radov mešťanov, zemanov i remeselníkov si povolala za farára M. M. Hodžu. Na čele s ním vytvorila podmienky pre vznik spolku Tatrín (1844), kodifikáciu slovenčiny a predostretie tzv. Mikulášskych žiadostí (1848), ktoré sa stali podkladom ďalšieho celoslovenského revolučného konania.²¹

V druhej polovici, hlavne však v posledných troch desaťročiach 19. storočia sa začali rozdiely medzi subregiónmi dolný a horný Liptov stierať. Stalo sa tak v súvislosti s rastom katolíckej a hlasistickej inteligencie v Ružomberku. Druhou zložkou, ktorá prispela k vyrovnaniu ekonomickej a kultúrnej úrovne oboch subregiónov bol rast ružomerského priemyslu, čo sa okrem vzniku celulózky dialo za pomoci zahraničného alebo maďarského kapitálu. Na druhej strane mikulášske garbiarstvo sa opieralo hlavne o pôžičky slovenských bánk. Celoslovenský význam nadobudol Ružomberok aj vďaka osobnosti historika Št. Hýroša, ktorý bol členom rodiny Makovických a Houdekových. Súviselo to s prezieravým vedením obchodu Makovických, čo vyústilo do založenia Slovenskej banky, ktorá po roku 1918 vlastnila veľkú časť podnikov na Slovensku.²³ Dôležité bolo aj vysokoškolské vzdelanie potomkov týchto rodín (napr. v súvislosti s Tolstojom dobre známy MUDr. Dušan Makovický, historici a politici Houdekovej rodiny). Ďalší celoslovenský význam mali dve tlačiarne, a to Lev (pre katolícku a sociálno-demokratickú tlač) a tlačiareň K. Salvu (pre ľudovýchovnú spisbu). Hybnou silou kultúrneho diania bola aj osobnosť katolíckeho kňaza Andreja Hlinku. Spolu s hárstkom osvetových pracovníkov sa postavil proti maďarizácii ružomerského okolia, čo súviselo s činnosťou maďarósky zmýšľajúceho úradníctva a niektorých kňazov. Vrchol maďarónskych obštrukcií predstavovalo pôsobenie spolku FEMKA (Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok). Jeho činnosť spočívala v lákaní slovenských študentov maďarskými štipendiami a v premiestňovaní detí z chudobných horniackych dedín na maďarské Dolniaky. Celkove takto vyviezli zo Slovenska do 500 detí. Zásluhou ružomerského slúžneho a jedného kňaza odvliekli z Liptovskej Lúžnej 25 detí. Akciu zverejnili pomocou Národných novín matky z Lúžnej, ktoré našli v maďarských dolniackych rodinách svoje deti v zúboženom stave.²⁴

Rozdiely medzi celospoločenským vývinom dolného a horného Liptova nadobudli nový charakter v súvislosti s industrializáciou a rastom sociálno-demokratickej strany. V Ružomberku pracovalo na prelome storočia do 3.000 robotníkov, ale v Mikuláši sotva 300. Na čele robotníctva stála sociálnodemokratická strana, ktorá mala svojich predákov v Ružomberku i v Mikuláši. Ale v Ružomberku medzi promaďarsky alebo internacionálne zmýšľajúcimi sociálno-demokratickými vedúcimi straníkmi, pôsobil aj hlasista MUDr. Vavro Šrobár, rodák z Likavky, vychovaný Prahou. Táto výchova ho spája s Mikulášom. Preto sa nemožno diviť, že nie v Ružomberku, ale v Liptovskom Mikuláši došlo 4. mája 1918 k zhromaždeniu, na ktorom po reči prednesenej Šrobárom, sa mikulášski robotníci a inteligencia sa vyslovili za 8 hodinový pracovný čas, všeobecné volebné právo a život s Čechmi v jednom slobodnom štáte.²⁵ K všeobecnej pokrokovej nálade prispelo aj obyvateľstvo 24 murárskych hornoliptovských obcí, ktoré vo svete poznalo výhody sociálneho pokroku a národných slobôd.

Po roku 1918, hoci sa Mikuláš stal župným sídlom, zrejme pod vplyvom Martinskej deklarácie, ktorú podpísal aj Andrej Hlinka, rozdiely medzi horným a dolným Liptovom neboli vypuklé. Skryte sa však živili rôznymi okolnosťami, medzi ktoré patrila aj skutočnosť, že hornoliptovskí žiaci chodili do gymnázia a mešťianky v Mikuláši, kde mali vrch osvietení

českí a slovenskí učitelia a profesori. Na druhej strane do ružomerského gymnázia a meštianky, kde popri českých profesoroch bol silný prokatolícky pedagogický zbor, dochádzali žiaci z dolného Liptova. Ďalšie prehlbovanie odlišností súviselo aj s tým, že od roku 1922 sa Ružomberok stal sídlom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a po Ľubochňianskom zjazde komunistická strana tu zosilnila svoju činnosť. Naproti tomu v hornom Liptove mala silné zastúpenie národná strana hlasistického razenia, Hodžova agrárna strana a sociálni demokrati. A tak pôvodne majetkoprávne, neskôr náboženské rozdiely nadobudli v 30. rokoch 20. storočia, hlavne však za Slovenského štátu charakter politicko-ideologický. Ostne nezmieriteľnosti sa do určitej miery oslabili za SNP, kedy dôležitú úlohu zohral nielen horný Liptov, ale aj dolný Liptov s Prašivou a obcami pod ňou ležiacimi, najmä Liptovskou Lúžnou, Magurkou a Železným.

Po roku 1948 sa však staré rozpory vyostrili. Mikuláš sa za zásluhy v SNP stal strediskom okresu a Ružomberok ako sídlo Hlinkovej ľudovej strany sa dostal do nemilosti. Čoskoro však v súvislosti so zostreňným triednym bojom začal Mikuláš ako buržoázny tratiť svoju pozíciu a do vedenia mesta a okresu sa dostali za zásluhy uvedomelí ružomerskí komunisti. Tým sa veľká časť Mikulášanov utvrdzovala vo vedomí, že neprávosti doby pochádzajú od Ružomberčanov, ktorých väčšina sedela na vyšších mestských a okresných postoch.

Po roku 1989 staré kultúrne a ideové protiklady, koreniace hlboko v minulosti a v určitom období vždy nanovo ožívajúce, sa v hornom a dolnom Liptove nanovo prejavili. Vyústilo to do územno-právneho rozdelenia Liptova do dvoch okresov, spravovaných Mikulášom a Ružomberkom, čo, ako sme mohli sledovať, nie je novum.

*

A ako tento dlhý dejinný proces prežívalo osem obcí, v ktorých možno ešte dodnes nájsť živé ľudové tradície? Každá obec sa na tomto vývine podieľala na základe svojich výsad, druhu práce a panstva, ku ktorému patrila. Dôležitú úlohu však zohrala aj veľkosť obce a diferenciácia práce, miestneho spoločenského života i obecnej správy. Cez tieto filtre prechádzali nielen novinky, ktoré sa rôznymi cestami do dedín dostávali, ale aj župné nariadenia. Nanovo vystupuje do popredia Biathovej zistenie, vyslovené v súvislosti s liptovským stredovekým výtvarným umením, že uzavretosť, konzervativizmus a tradície boli dôležitým činiteľom pri privlastňovaní a pretváraní inovácií a zrode nových hodnôt. Za posledných 150 rokov dôležitú úlohu pri dotváraní charakteru týchto obcí zohrali aj predstavitelia osvety a zberatelia, ktorí patričnú societu upozorňovali na miestne špecifiká. Pôsobenie verejných činiteľov malo však na charakter občanov a vývin kultúry aj negatívny dopad. Čím ďalej tým viac sa stávala "divadlom" a nástrojom politiky, čo nezostáva bez dosahu na myslenie miestnych ľudí.

Poznámky

1 *Miestne je vžitie členenie: pre okolie Ružomberka vrátane Partizánskej Ľupče dolný Liptov, pre okolie Liptovského Mikuláša horný Liptov.*

2 *Atlas slovenskej socialistickej republiky V. Bratislava 1980. Mapa č. 24-38.*

3 *Tamže, IX. mapa č. 19.*

4 *Tamže, IX. mapa č. 4-13.*

5 *Tamže, IX. mapa č. 14.*

6 *KOVAČEVIČOVÁ, S.: Liptovský Svätý Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry. Liptovský Mikuláš 1993, s. 15.*

7 *VARSÍK, B.: Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva. Bratislava 1988. S. 13-53.*

8 *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava 1979. Heslo Bobrovník. - Podľa Varsíka liptovská rodina Szentiványiovcov vlastnila tieto obce: Liptovský Peter, Važec, Štrba, Liptovská Anna, Nižná Boca, Uhorská Ves, Závažná Poruba, Žiar, Liptovská Porúbka,*

- Liptovský Ján; rodina Pongráczovcov mala v držbe lokality Liptovský Mikuláš, Pribylina, Benice, Lubela, Ondrašová, Pavlová Ves.
- 9 Podľa VARSÍK, B.: cit. d., s. 9-11, 18-19, podobný princíp rozdielov medzi zemianstvom existoval aj na Orave a v Turci, čím sa tieto župy, vrátane Liptova, odlišovali od zemianstva v iných regiónoch Slovenska.
- 10 VARSÍK, B.: cit. d., s. 19-44.
- 11 VARSÍK, B.: cit. d., s. 34-37.
- 12 VARSÍK, B.: cit. d., s. 36.
- 13 VARSÍK, B.: cit. d., s. 19-25.
- 14 BIATHOVÁ, K.: Maliarske prejavy stredovekého Liptova. Bratislava 1983. S. 58 a 59.
- 15 VARSÍK, B.: cit. d., s. 45, 48, 52, 56.
- 16 Slovensko. Dejiny. Bratislava 1971. S. 384.
- 17 Etnografický atlas Slovenska. Bratislava 1990, IV, mapa 1.
- 18 Slovensko. Dejiny. Cit. d., s. 422.; KOVAČEVIČOVÁ, S.: cit. d., s. 43.
- 19 KOVAČEVIČOVÁ, S.: cit. d., s. 73 a n.
- 20 KOVAČEVIČOVÁ, S.: cit. d., s. 111, 138, 139.
- 21 Slovensko. Dejiny. Cit. d., s. 493.
- 22 Encyklopédia Slovenska. Bratislava 1982-1985, patričné heslá.
- 23 Podľa Encyklopédie Slovenska v medzivojnovom období Slovenskej banke patrili tieto podniky: Mlyny v Šenkviaciach a Senci, potravinárske podniky v Trnave, Leopoldove, Poprade, stavebné podniky v Hodoníne, Bratislave, Štúrove, chemické v Bratislave; ďalej to bola Československá plavba dunajská. Československá paroplavba v Prahe; tlačiarne Univerzum, Urania; kinematografická spoločnosť, Slovenská poisťovňa. Drevospracujúce podniky v Čadci, v Bratislave, Gelnici, pivovary v Nitre, Bytči, Bratislave, papiereň v Ružomberku, rafinéria v Trstenej, skláreň v Tepličke, smaltovňa v Bratislave, elektráreň v Hlohovci. - Po okupácii južného Slovenska ostalo tam 10 filiálok. Po roku 1945 bola banka znárodnená a roku 1948 splynula so Sedliackou bankou, Slovenskou sporiteľňou a Tatrabankou.
- 24 Slovensko. Dejiny. Cit. d., s. 542.; KOVAČEVIČOVÁ, S.: cit. d., s. 116.
- 25 Slovensko. Dejiny. Cit. d., s. 637.

Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu

Juraj Podoba

Politický, ekonomický a sociálny vývoj feudálnej Európy smeroval počas novoveku k vytváraniu regionálnych foriem predindustriálnych roľníckych kultúr. Vývoj dospel cez politickú, ekonomickú, sociálnu a demografickú stabilizáciu až ku stabilizácii regionálnych špecifik a odlišností, ktoré v prípade ekonomicky a sociálne homogénnych regiónov s regionálne výraznejšie nediferencovanými klimaticko-geografickými a prírodnými podmienkami a s relatívne izolovaným vývojom, determinovaným obmedzeným počtom významnejších trhových a inovačných centier nadobudli na teritóriu dnešného Slovenska vyhranený regionálno-diferenciačný svojráz.

Vyústenie vývoja roľníckych kultúr v Uhorsku k znakovu vyhraneným regionálnym formám sa rôznym spôsobom premietlo do jednotlivých oblastí predovšetkým materiálnej kultúry. Popri odeve sa diferenciačná kryštalizácia uplatnila najmä v tradičnej vidieckej stavebnej kultúre. Aj v tomto fenoméne sa špecifickým spôsobom prejavuje jednota v rozmanitosti ako charakteristika vlastná tradičnej kultúre predindustriálnych spoločností. Ide predovšetkým o znakovú, výrazovú jednotu širších kultúrnych spoločností spojenú s lokálnou a regionálnou rozmanitosťou. Vytváranie regionálnej/lokálnej rozmanitosti je podmienené charakterom tradičného kultúrno-normatívneho systému. Normatívnosť regulujúca nielen správanie sa človeka, ale i jeho tvorivosť má kľúčové postavenie v tradicionalistických spoločnostiach, kde je dynamika kultúrneho vývoja vyvažovaná väčšou stabilitou. Stabilita, často až rigidita tradičného roľníckeho prostredia však nie je prekážkou udivujúcej regionálnej diverzity predindustriálnych roľníckych kultúr. Ako naznačujú komparácie s vývojom industriálnej masovej kultúry, základným predpokladom kultúrnej rozmanitosti či pestrosti je práve stabilita kultúry, determinovaná kultúrnou tradíciou.

Etnografické bádanie smerovalo k typologickej charakteristike regionálneho diferenciačného procesu, pričom jednotlivé prístupy akcentovali odlišné kritériá klasifikácie ľudového obydlia. Po prekonaní počiatkových, viac jednostranných prístupov, zdôrazňujúcich skôr jeden dominantný typologický znak (stavebný materiál, dispozícia a druh hlavného domového priestoru, osobitosti konštrukcie strechy, tvar strechy atď.) sa dospelo pri stanovení domových typov k prihliadaniu k viacerým okolnostiam (Frolec 1976:174). Typ je vždy sumou jednotlivostí, ktoré odlišujú jednu domovú formu od druhej, teda niečo relatívneho (Meringer 1895:67-68). Pojem "typ" tak pomenúva komplex zvláštností, ktoré odlišujú a zároveň spájajú domové formy na väčších územiach, ktoré spravidla tvoria osobitné kultúrne zóny, od ktorých je možné aj odvodiť označenie jednotlivých typov. V rámci základných typov sa dajú vyčleniť ich miestne varianty, pre ktoré sa v národopisnej literatúre zaužíval termín "lokálne dobové formy ľudového domu" (Frolec 1976:174 a nasl.).

Stavebný typ našich tradičných ľudových obytných a hospodárskych stavieb je výsledkom dlhodobého plynulého vývoja, ktorý svojím charakterom pripomína vývoj ako dôsledok prirodzeného výberu. Tradičná architektúra ako dnes už uzavretý kultúrny systém je javom vnútorne štrukturovaným. Na jednej strane až do dnešných dní uchovala viaceré prvky, ktoré majú praveký pôvod, jej najmladšie formy využívajú už niektoré moderné stavebné materiály a technológie. Na jej vývoji sa odráža politický, hospodársky a sociálny vývoj etník, obývajúcich dnešné územie Slovenska. Preto je pre ňu charakteristická nerovnomernosť vývoja, a to nielen v rovine horizontálnej (t. j. v regionálnych či lokálnych odlišnostiach), ale i v rovine vertikálnej (t. j. v odlišnostiach založených na sociálnej diferenciácii).

Jedným z najcharakteristickejších znakov tradičného ľudového staviteľstva je typologická jednota domov, a to ako vo vonkajšom formálnom výraze, tak i vo vnútornej pôdorysnej dispozícii i celej priestorovej organizácii roľníckej usadlosti. Táto jednota vznikla zrejme preto, že v rámci daných možností najlepšie uspokojovala nároky na bývanie i hospodársku činnosť, spojenú predovšetkým s prevádzkou roľníckeho hospodárstva. Obydlie roľníka vzniklo z veľmi reálnych potrieb ochrany jeho rodiny i hospodárskych zvierat pred nepriaznivými vonkajšími vplyvmi, vývojom dospelo k určitému typu, ktorý svojou účelnosťou plne vyhovoval potrebám málo sa meniaceho spôsobu života a hospodárenia. Typ bol zovšeobecnením dosiahnuteľnej dokonalosti, vzniknutej na základe kompromisu medzi potrebami a možnosťami ľudí. Požiadavky i možnosti ľudí vo vzťahu k bývaniu boli maximálne vyvážené. Individualistické prejavy pri tvorbe architektúr nikdy nezískali prevahu. Miera typologickej jednoty zodpovedala miere podobnosti spôsobu života obyvateľov danej oblasti (Halabala 1963:211-212).

Nastupujúci industrializmus menil ekonomické a sociálne podmienky života, vnášal iné mechanizmy a kritériá do sociálnych procesov, ktoré menili sociálnu štruktúru a profesnú skladbu obyvateľstva. Zásadné zmeny životných podmienok menili aj spôsob života spolu s hodnotovými orientáciami. Spolu s hierarchiou hodnôt sa menil aj kultúrno-normatívny systém: v počiatkoch industrializácie a urbanizácie plynulo, v priebehu 20. storočia prevládli skôr diskontinuitné tendencie. Tieto procesy narušili stabilitu kultúry. Vytvorili sa tak základné predpoklady k nastúpeniu procesov, rozrušujúcich vyvážené vzťahy vývoja tradičnej kultúry, ktoré formovali aj vytváranie regionálnych kultúrnych foriem. Miera inovácií z vyspelejšieho, predovšetkým mestského prostredia, ich kvantita i kvalita vzrástla natoľko, že narušila vnútornú vyváženosť štruktúry tradičnej stavebnej kultúry. Modernizácia postupne prinášala nové materiály a technológie a odštartovala nivelizačné kultúrne procesy, disponujúce odlišnými sociálnymi a kultúrnymi vzormi. Tieto procesy viedli v rurálnom prostredí - s istým, od miestnych podmienok závislým časovým posunom voči mestskému prostrediu - k zániku tradičnej kultúry a k jej nahradeniu kultúrou masovou. Ich dôsledkom sa tak stal aj zánik regionálnych kultúrnych foriem. Prebiehali niekoľko desaťročí, jednotlivé fázy ich priebehu mali odlišnú dĺžku trvania, charakter, plynulosť a intenzitu zmien, ako aj odlišné kvalitatívne i kvantitatívne vyjadrenie v jednotlivých oblastiach Slovenska. Viedli k zániku vyhranených, špecifických regionálnych kultúrnych foriem.

Nivelizácia regionálnych roľníckych kultúr sa odlišným spôsobom prejavovala v charaktere a dynamike premien a v nasledovných procesoch zániku jednotlivých tradičných kultúrnych javov. Procesy zániku tradičného regionálneho domu preto charakterizujú isté špecifiká, ktoré ich odlišujú od obdobných procesov premien a zániku iných fenoménov tradičnej kultúry. Podmienkou niektorých odlišností je napr. vysoká finančná náročnosť prestavieb, a samozrejme likvidácie staršej a budovanie novej stavby, ktorá predlžovala životnosť obytných a hospodárskych budov aj za situácie, keď viaceré tradičné úžitkové aj umelecké predmety už boli zamiešané za produkty priemyselnej veľkovýroby a mnohé fenomény z oblasti duchovnej a sociálnej kultúry sa ocitli pod tlakom dynamických premien. Na premieny a neskôr na zánik regionálnych domových foriem silne vplývali aj procesy mimo mechanizmov pôsobiacich v rámci vlastnej stavebnej kultúry, predovšetkým výrazné zmeny formy a štruktúry rodiny, zmeny hodnotovo-normatívnych systémov a zmeny kultúrnych vzorov determinujúcich vzorce spotreby, ktoré posunuli dom aj u vidieckeho obyvateľstva do centra reprezentácie sociálneho statusu rodiny v rámci lokálneho spoločenstva (bližšie Podoba 1992;1997).

Ekonomický vývin novoveku, ktorý bol zároveň motorom i dôsledkom technického pokroku, poskytuje po prvý raz prístup celej spoločnosti k tým statkom, ktoré boli dosiaľ pre nedostatok vyhradené iba hornej vrstve (von Weizsäcker 1991:40). Iba táto vrstva mohla využívať materiálne zdroje nielen na saturovanie svojich základných potrieb, ale i na reprezentatívne účely. Tradičný predindustriálny hodnotový systém sa zakladal na skromnosti ako vzore správania pre nepriviligované vrstvy. Tento axiologický model vznikol v ekonomicky a sociálne

stabilizovaných mocenských vzťahoch. Proces modernizácie rozložil túto stabilitu. Práve preto je rezistencia tradičného hodnotového sveta voči prichádzajúcemu technickému blahobytu taká malá. Nedostatočná rezistencia tradičných kultúrnych hodnôt je viditeľná osobitne v oblasti estetickej a výtvarnej stránky kultúrnych foriem, ktorá bola vždy citlivým seizmografom kultúry. Aj najkrajšie ľudové umenie takmer vždy podľahne technickému gýču (von Weizsäcker 1991:37). Modernizačný proces sa tak navonok prejavuje svojimi dvoma navzájom prepojenými stránkami: odstraňuje staršie kultúrne formy a nahrádza ich novými.

Ústup od starších kultúrnych foriem môže mať charakter ich adaptácie na zmenené podmienky a nový spôsob života, ale i vnútornej negácie a následnej likvidácie. Procesy zániku regionálneho domového typu sa v priebehu 20. storočia riadili spočiatku skôr adaptačnými stratégiami, od druhej polovice storočia nadobudli charakter rýchlej a dynamickej negácie historických foriem vidieckej architektúry.

Aj keď cesta od tradičného ľudového domu k najmodernejším architektonickým typom prebiehala iba počas života približne troch generácií, bolo v tomto období postavené veľké množstvo rôznorodých stavebných foriem. Práve na základe krátkosti času a hĺbky zmien sa dá lepšie pochopiť dezorientovanosť a bezradnosť obyvateľov vidieka pri výstavbe svojich rodinných domov, najmä v druhej polovici 20. storočia. Súčasný charakter stavebnej kultúry vidieckych sídiel na Slovensku je výsledkom nezvládnutého procesu prevrstvovania niekoľkých odlišných stavebných subkultúr. V tomto procese vždy mladšia, novšia subkultúra istým spôsobom poprela architektonický charakter historicky staršej skupiny a vytlačila ju zo zástavby sídla, pričom mladšie stavebné vrstvy čoraz viac podliehali silným unifikačným tendenciám, ktoré zotrelí regionálnu diferenciaciu tradičného staviteľstva z kultúrnej mapy Slovenska.

Prvé zmeny vedúce k zániku regionálneho domového typu súvisia s inováciami, ktoré sa v závislosti od miestnych podmienok realizovali od druhej polovice 19. storočia. Súviseli s prehlbovaním dvoch protikladných spoločenských procesov, ktoré narušili kultúrnu stabilitu rurálnych oblastí Uhorska. Prehľbuje sa proces pauperizácie a proletarizácie roľníckych vrstiev. Pribúdajú obydlia pôvodne najchudobnejšej vrstvy roľníkov a domkárov s redukovanou dispozíciou, t. j. dvojdielne s jednou obytnou miestnosťou. V silne proletarizovaných sociálnych prostrediach/sociálnych vrstvách sa stáva pravidlom prestavba komôr a maštali na obytné priestory. V priebehu 19. storočia sa menila nielen typová skladba domov, ale aj proporcie a funkčnosť starších typov. V dôsledku modernizácií meniacich funkčnosť priestorov sa predovšetkým v ekonomicky a sociálne rozvinutejšom prostredí zvyšoval komfort bývania. Výraznejšie sa začínajú uplatňovať nehorľavé stavebné materiály, stavebné technológie, architektonické prvky a dekoratívne (výtvarné) detaily dovtedy uplatňované v slohovej architektúre. U rovnakých sociálnych vrstiev v sociálnych prostrediach rovnakého typu historicky narastala miera uspokojovania rezidenčných potrieb, ale proti tejto tendencii pôsobila pauperizačná tendencia, ktorá túto mieru opäť tlačila k najnižším hodnotám (Langer 1984:206). Nerovnomernosť vývoja týchto vzťahov prezentuje regionálne zvláštnosti v tradičnom staviteľstve a prehľbuje jeho rozmanitosť v poslednom štádiu jeho existencie. Sformovaný typ sa začal spočiatku veľmi plynule meniť prostredníctvom obohacovania novými prvkami. Táto plynulosť bola spôsobená kultúrne kontinuálnym charakterom technických, architektonických a dekoratívnych prvkov inovačne obohacujúcich regionálny domový typ, takže zmeny realizované v tejto vývojovej fáze nevybočovali z hraníc typologických kvalitatívnych znakov tradičnej stavebnej kultúry na slovenskom vidieku.

Prejavom spoločenských zmien, odrážajúcich sa v stavebnej kultúre vidieka, bol nástup mladších foriem ľudovej architektúry, ktoré sú už symptómom narušenia tradičného regionálneho stavebného typu (normy) a znamenajú síce postupný, ale prakticky permanentný prísun inovácií a modernizácií a s ním súvisiaci permanentný proces narušania tradície. V tomto období sa začínajú výrazne prejavovať rozdielne možnosti jednotlivých stavebníkov, spôsobené zmenami v sociálnej štruktúre, vysťahovalectvom, začínajúcou industrializáciou a pod., čo sa

odrazilo v použití stavebného materiálu, v kvalite remeselnej práce, vo formálnych prvkoch, v domovej dispozícii. Každá nová domová forma vznikajúca od tohto vývojového predelu bola uč prejavom sociálnej prestíže jej majiteľa v lokálnom spoločenstve. Znakovosť prestíže sa viazala väčšinou na isté inovácie, často uč módneho charakteru, ktoré boli chápané ako prejav novej, vyššej kvality života či prestíže majiteľa a jeho rodiny.

Inovácie, ktoré spôsobili postupnú premenu starších foriem tradičného ľudového staviteľstva na formy mladšie, sú veľmi rôznorodé, môžeme ich ale orientačne zadeliť do troch základných skupín. V prvom rade ide o prvky technického charakteru, prinášané civilizačným pokrokom. Najčastejšie ide o nové stavebné materiály a technológie (napr. betón, tvrdá krytina) alebo zariadenia technického charakteru (napr. vykurovacie zariadenia). Môže ale ísť aj o dávno známe materiály a technológie, ktoré sa predtým používali v dedinskom prostredí iba veľmi zriedkavo a charakterizovali skôr slohovú architektúru, a v prostredí nepriviligovaných roľníckych vrstiev malo ich používanie sociálno-diferenciačný charakter (napr. pálené tehly). Do tejto skupiny môžeme zaradiť aj stavebné prvky a technológie, súvisiace so zdokonaľovaním stavebných remesiel a so všeobecne zvýšenými nárokmi na komfort a kultúru bývania (napr. dokonalejšia úprava stien domov, drevené dlážky, zväčšovanie okien). Do druhej skupiny by sme mohli zaradiť stavebné prvky alebo celé stavebné formy prenesené z inej, väčšinou rozvinutejšej oblasti. Treťou skupinou sú módne dekoratívne (výtvorné) prvky, prenášané do vidieckej architektúry z mestského (malomestského) prostredia, spojené so všeobecne vzrastajúcimi tendenciami k dekorativizmu a k zvyšovaniu reprezentatívnych funkcií domu.

Spomínané protikladné spoločenské procesy druhej polovice 19. storočia kontinuovali aj v prvej tretine 20. storočia a odrážali sa v charaktere mladších foriem tradičnej vidieckej architektúry. Popri uvedených inováciách smerujúcich k vyššej kvalite architektúry, zvyšovaniu dekoratívnosti a k vyššiemu štandardu bývania, pauperizačné tendencie umožňovali aj súbežný opačný vývoj. Rozšírenie znalostí stavebných remesiel aj medzi roľníkov a robotníkov viedlo k úpadku tesárskej, stolárskej a murárskej práce. Aj u murovaných novostavieb sa od začiatku 20. storočia stabilizuje redukovaná domová dispozícia ako obydlie určitých sociálnych skupín. Podobný vývoj bol charakteristický aj pri hospodárskych stavbách, pri ktorých sa prechodne objavujú aj fenomény, vlastné veľmi vzdialeným regionálnym kultúram (napr. niektoré materiály a technológie používané v podunajskej stavebnej kultúre sa prenášali do karpatskej časti a pod.). Najviac sa úpadok prejavil v izolovaných, konzervatívnych lokalitách, kde tradičné drevené stavby od začiatku 20. storočia nahrádzali stavbami murovanými. Avšak v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch niekde opäť dochádzalo k výstavbe drevených budov, ktoré uč nesú všeobecné znaky kultúrneho úpadku, potlačenia/redukovania regionálnych znakov a vyváženosti a kvality základných fenoménov vyspelej tradičnej architektúry. Prienik moderných materiálov, technológií a technických vymožeností priniesol aj kontroverzné efekty. Napr. používanie módneho liateho betónu, od dvadsiatych rokov propagovaného aj poisťovcami, zhoršilo podmienky ustajneného dobytku a iných hospodárskych zvierat.

Na prelome 19. a 20. storočia sa kontinuita kultúrneho vývoja tradičného vidieckeho staviteľstva uzatvára. Sociálne procesy vyvolané politickými a ekonomickými premenami uhorskej spoločnosti, postupný civilizačný vývoj spojený s novými stavebnými materiálmi a technológiami a progresívnejšími názormi na kultúru a hygienu bývania, vzrast hmotného blahobytu, ktorý vyvolal aj u roľníkov a drobných remeselníkov výraznejšiu potrebu reprezentácie vlastného sociálneho statusu, zdynamizovali vývoj stavebnej kultúry aj v dedinskom prostredí. Miera inovácií z vyspelejšieho, predovšetkým mestského prostredia, ich kvantita i kvalita vzrástla natoľko, že sa narušila vnútorná vyváženosť štruktúry tradičnej stavebnej kultúry. Mladšie stavebné formy, datované od konca 19. storočia do prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia (výnimočne až do šesťdesiatych rokov) síce tvoria jej integrálnu súčasť, avšak mnohými znakmi sa od nej odlišujú a vytvárajú v jej rámci zvláštnu skupinu, znamenajúcu narušenie jej vnútornej jednoty a ukončenie jej stáročného vývoja.

V rôznych oblastiach Slovenska charakter, množstvo a doba presadenia sa nových stavebných prvkov, resp. foriem sú pomerne rozdielne. Inovácie akceptované stavebníkmi priniesli predovšetkým tieto nové skutočnosti:

- nové stavebné materiály a technológie, zdokonaľovanie alebo naopak úpadok kvality remeselnej práce;

- nové alebo modifikované formálne prvky (napr. tvar štítov, osovosť priečelí), podstatné zvýšenie miery použitých dekoratívnych prvkov predovšetkým mestskej proveniencie;

- modernizáciu tých prvkov, ktoré súvisia so zvyšovaním kultúry bývania (vykurovacie zariadenia, zväčšovanie okenných otvorov a pod.), zmeny v dispozičnom riešení, ktoré boli výraznejšie predovšetkým v chudobnejších a konzervatívnejších oblastiach.

Pre túto stavebnú kultúru je typický vzrast variability foriem a detailov. Proces presadzovania sa komplexu inovácií, smerujúci ku vzniku mladších foriem tradičnej ľudovej architektúry je pozoruhodný najmä tým, že prvýkrát miera i charakter zmien (inovácií) zásadným spôsobom narušili charakter historických foriem a plynulý, kontinuálny priebeh vývoja stavebnej kultúry. Prvý raz sa objavuje vnútorná nevyváženosť, ba až protikladnosť jednotlivých prvkov a často protikladný vývoj, a to aj v jednom regióne (lokalite). Postupným nárastom indiferentných stavebných prvkov začal proces unifikácie stavebnej kultúry. Išlo najmä o narušenie závislosti od miestnych zdrojov v prípade stavebného materiálu a o prenos niektorých formálnych a dekoratívnych prvkov z regiónu do regiónu, resp. o širšie uplatnenie niektorých prvkov z kultúrne (sociálne aj geograficky) cudzích architektonických typov. Tento trend smeroval k likvidácii starších, menších regiónov tradičnej ľudovej architektúry a k vytváraniu nových, širších regiónov. Pre krátkosť existencie tejto záverečnej fázy vývoja tradičnej stavebnej kultúry však nedošlo ku kultúrnej kryštalizácii nových architektonických foriem. Nebol to však proces, ktorý by poprel tradičnú stavebnú kultúru a jej kontinuitu. Z hľadiska pochopenia kultúrneho vývoja je však potrebné zdôrazniť, že práve táto najmladšia skupina tradičných stavieb uzavrela vývoj tradičnej stavebnej kultúry a odštartovala dynamický, často až chaotický proces zmien v 20. storočí.

Približne od prelomu dvadsiatych a tridsiatych rokov sú mladšie formy tradičnej ľudovej architektúry nahrádzané novou, kvalitatívne odlišnou skupinou stavieb. Charakterizuje ju typologická (genetická) príbuznosť s mladšími formami, odlišnosti sú však natoľko zásadné, že ju už nemožno považovať za integrálnu súčasť tradičnej stavebnej kultúry. Tieto stavebné formy zväčša v modifikovanej podobe kontinuujú niektoré tradičné architektonické prvky a riešenia. Na druhej strane však tradíciu popierajú zásadným spôsobom (bližšie Podoba 1987). Prejavilo sa to predovšetkým vo výlučnom používaní moderných, nehorľavých stavebných materiálov a nových technológií. Menia sa niektoré architektonické formálne prvky, ktoré boli typické pre architektúru určitého regiónu (napr. tvar strechy a štítu, orientácia stavby, proporčnosť hmôt a pod.). Mízne okázala dekoratívnosť mladších foriem i skromná a prirodzená dekoratívnosť archaickejších stavieb, mení sa farebnosť stien. Nastáva modernizácia vykurovacieho zariadenia i ďalšie inovácie, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili kultúru bývania (presvetlenosť priestorov, drevené dlážky vo všetkých domových priestoroch a pod.). Na druhej strane ale v modifikovanej podobe kontinuujú základné princípy proporčnosti hmoty tradičných obytných a hospodárskych stavieb a tvorby dispozičných riešení i základných formálnych znakov. Aj u tejto skupiny stavieb sa objavuje vnútorná rozpornosť vývoja realizovaných architektúr, ale už takmer výlučne iba v závislosti od sociálnej diferenciácie (najmä protikladné tendencie dispozičného rozvoja a dispozičnej redukcie). Predovšetkým u bohatších roľníkov v nížinných oblastiach, v regiónoch s vysokou mierou vysťahovalectva do zámoria a u početne sa rozširujúcej vrstvy zamestnancov a železničiarov prevládla forma výstavby "na kľúč". Aj tento spôsob výstavby pomáhal pri presadzovaní veľkého množstva indiferentných stavebno-architektonických prvkov, ktoré výrazne posilnili unifikačné tendencie, objavujúce sa už od prelomu storočí. Presadzovanie unifikačných procesov v stavebnej kultúre nakoniec viedlo k likvidácii regionálnej kultúrnej

osobitosti. Domový typ, ktorý vznikol modifikáciou trojdielneho tradičného obydlia so štítovou orientáciou, sa od tridsiatych rokov rozšíril na celom území severného Slovenska. Lokálne špecifiká sa prejavujú iba prevahou jedného z jeho variantov alebo širším uplatnením určitých architektonických detailov. V južnej časti Slovenska sa unifikačné tendencie presadili dôslednejšie. Tunajšie domy z medzivojnového obdobia a štyridsiatych rokov sú redukovaným, na dedinu preneseným typom malomestského (predmestského) domu so zjavnými genetickými väzbami k rozvinutej hákovitej forme tradičného nížinného domu bohatých sedliakov. Miera indiferentných znakov je pritom vyššia ako u modifikovaného typu, realizovaného v karpatskej časti Slovenska.

Rovnaké mechanizmy, ktoré nahradili vyspelé tradičné regionálne formy formami indiferentnými, formovali aj povojnový stavebný vývoj. Sú to mechanizmy, ktoré v rámci globálneho vývoja modernej industriálnej civilizácie uzavreli epochu, ktorá rozvíjala a kultivovala prirodzenú ľudskú schopnosť ovládať a meniť prostredie formovaním a rozvíjaním početných roľníckych kultúr. Ich nahradenie globálnou masovou kultúrou preto znamenalo ich niekde kontinuálny, niekde výrazne diskontinuálny zánik. V rámci kontextov povojnového civilizačného vývoja Slovenska vytlačili zo stavebného obrazu vidieckych sídiel mladšie a indiferentné formy novým, úplne odlišným stavebným typom - "štvorcom". Aj v oblasti stavebnej kultúry sa tak zavŕšil nivelizačný proces 20. storočia, ktorý ukončil nielen regionálnu diferenciáciu tradičnej vidieckej architektúry, ale aj jej stáročnú existenciu.

Literatúra

- FROLEC, V.: 1976. *Základní problémy klasifikace lidového domu. Národopisné aktuality*, 13, č. 3, s. 171-177.
- HALABALA, J.: 1963. *Co je živé v tradicích našeho lidového bydlení. Umění a řemesla*, č. 6, s. 21-21.
- LANGER, J.: 1984. *Proletarizace horských agrárních oblastí na východní Moravě a její důsledky ve způsobu života. český lid*, č. 4, s. 200-209.
- MERINGER, R.: 1895. *Studien zur germanischen Volkskunde III. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, 25, s. 67-68. Cit. podľa Frolec 1976.
- PODOBA, J.: 1987. *Modifikácie modelu tradičného obydlia slovenskej dediny v 20. storočí. Slovenský národopis*, 35, č. 1, s. 72-90.
- PODOBA, J.: 1992. *Stavebná kultúra slovenského vidieka ako odraz konfliktných procesov kultúrnej a hodnotovej kontinuity a diskontinuity. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava: NÚ SAV*, s. 47-57.
- PODOBA, J.: 1997. *Sociálne a kultúrne vzory ako determinanty spotrebných modelov. Rkp., v tlači.*
- von Weizsäcker, C. F.: 1991. *Jasnosť. Slovenské pohľady*, č. 5, s. 33-50.

Príspevok k etnokultúrnemu vývoju Vrútok od 70-tych rokov 19. storočia

Jaroslav Čukan

Spôsob života a kultúra jednotlivých regiónov Slovenska sú charakteristické množstvom kultúrnych špecifik, ktoré sú výsledkom pôsobenia najrôznejších vplyvov. **Geografické podmienky**, t. j. klíma, členitosť terénu, vodstvo, nerastné bohatstvo a iné, patria k najdôležitejším faktorom vytvárania kultúrnych osobitostí. Priamo, prirodzenými hranicami členia územie Slovenska na jednotlivé pásma, regióny, či často až na malé izolované kultúrne celky. Determinujú množstvo kultúrnych javov - spôsoby získavania obživy, pracovné migrácie, odievanie, stravu, staviteľstvo a bývanie, formy spoločenského a rodinného života, obradovú kultúru i folklórne prejavy. Kultúrne diferencie sú tiež výsledkom **historického vývoja** v širších európskych súvislostiach, v Rakúsko-Uhorsku, Československu i v jednotlivých oblastiach Slovenska od praveku až do dnešných dní. **Štátoprávne usporiadanie** a meniaci sa geopolitická situácia, vojny a výboje, kolonizácie a migrácie, reformácia a protireformácia, reformy osvietenských panovníkov a ďalšie nespočetné globálne, regionálne a lokálne procesy i jednotlivé udalosti značne prispeli aj k charakteru **etnickej a konfesionalnej štruktúry obyvateľstva**. Orientácia na východnú alebo západnú Európu vyplývala z polohy i zo spomenutej geopolitickej situácie a odrazila sa v hospodárstve i v duchovnej sfére vrátane konfesionalnej polarizácie.

Administratívno-správne členenie územia Slovenska od obdobia Samovej ríše až po súčasné reformné pokusy spôsobili viacnásobné upevňovanie, scelovanie územných kultúrnych celkov, no aj ich následné prelínanie, či rozdrobovanie. Všetky spomenuté determinanty formovania etnokultúrnych tradícií pôsobili v rôznych oblastiach kultúry zjednocujúco aj diferencujúco a nie rovnako intenzívne. Z tohto dôvodu všeobecne platné hranice kultúrnych regiónov striktne vymedziť nemožno.

K významným činiteľom neustáleho kultúrneho diferencovania a opätovného nivelizovania kultúrnych špecifik na úrovni lokálnej i regionálnej patrí nepochybne **proces spriemyselnovania Slovenska**. Mnohé priemyselné centrá vznikli okrem iných predpokladov aj vďaka možnostiam, ktoré poskytla **železničná doprava**. Naopak, napríklad do Handlovej priviedli železničnú trať predovšetkým z potreby dopravovať vyťažené uhlie.

Vždy platia určité pravidlá, zákonitosti, ktoré umožňujú vznik a vývoj vedeckých teórií a metodologických postupov. Ekonomické, spoločenské a kultúrne procesy však treba hodnotiť v každom prípade osobitne, zohľadňovať špecifické podmienky a okolnosti a čo je nemenej dôležité - **vzájomnú podmienenosť javov**. Upozorňujem na ňu nie z toho dôvodu, aby som povedal niečo nové, ale preto, aby som ju pripomenul v intenciách tohto príspevku. Nemám v úmysle opísať spôsob života a kultúru robotníkov vrútockých dielní, ani železničiarov a nemienim ich porovnávať s autochtónnym obyvateľstvom, či s inými robotníckymi centrami. Vzhľadom na získaný materiál by to nebolo až také zložité a dovoľm si tvrdiť, že ani samoúčelné.

Kultúra Turca ako historického administratívno-správneho celku sa formovala v súbore neopakovateľných geografických a historických podmienok. Vďaka prácam archeológov, historikov, etnografov a folkloristov si dokážeme vytvoriť náčrt spôsobu života a kultúrnych špecifik regiónu i jeho častí, no ucelený súhrn a vysvetlenie foriem a funkcií javov stále postrádame. Vo svojom príspevku sa pokúsím doplniť mozaiku kultúrnych tradícií Turca i Slovenska o vplyv Vrútok ako významnej železničnej križovatky a priemyselného centra na

výmenu kultúrnych hodnôt v priestore. Existencia železnice a s ňou súvisiace okolnosti spôsobili také zásahy do tradičnej kultúry, ktoré sú čo do foriem i rozsahu diferentné od ostatných priemyselných centier s iným výrobným zameraním i odlišnou východiskovou situáciou. Predpokladám, že vyčíslenie a vysvetlenie týchto vplyvov prispeje materiálno i metodologicky k spracovávaniu jednotlivých kapitol pripravovanej monografie regiónu Turiec, poukáže na niektoré nové pramene a podnieti úvahy v súvislosti so štúdiom iných regiónov Slovenska.

V polovici 18. storočia sa Matej Bel v súvislosti s Vrútkami zmienil o siatinách a lúčnom hospodárení, upozornil na existenciu obilných mlynov a píl na vodných tokoch.¹ Poľnohospodársky charakter zemianskych Vrútok, ale aj Priekopy a čiastočne Turčianskych Kľačian a Lipovca sa začal meniť s výstavbou Košicko-bohumínskej a tzv. Stredoslovenskej, Severojužnej alebo tiež Uhorskej severnej železnice, spájajúcej Vrútky so Zvolenom a Budapešťou. Pri drevorubačských prácach pre potrebu výroby železničných podvalov, pri krátkych furmankách s drevom, kameňom i niekoľkodňových so železnými šínami ako aj pri stavebných prácach na železnici, razení tunela pri Strečne i Kľačianoch, prevádzkových a obytných budov, zarábali peniaze od konca 60-tych rokov 19. storočia desiatky obyvateľov spomenutých obcí. Od tohto obdobia mali možnosť kontaktovať sa s robotníkmi v podstate zo všetkých oblastí Slovenska, ale aj s maďarskými, talianskymi, nemeckými, pruskými a sliezskymi.² Prudko vzrastal počet obyvateľov Vrútok i Priekopy, kde vznikla robotnícka kolónia.³ V dôsledku vzniku výhrevní Uhorskej i Košicko-bohumínskej železnice a hlavných dielní Košicko-bohumínskej železnice⁴ pribudlo vo Vrútkach od roku 1869 do roku 1880 1.029 ľudí, v nasledujúcich desiatich rokoch ďalších 989 a do prelomu storočí bolo z pôvodných 915 obyvateľov už 4.345.⁵ Gosiorovský píše, že tisícky robotníkov, ktorí sa do Vrútok zišli, "hovorili všetkými nárečiami vtedajšej Rakúsko-Uhorskej monarchie".⁶ Úradnou rečou personálu bola spočiatku nemčina, neskôr maďarčina a po roku 1919, kedy odišlo z Vrútok okolo 180 maďarských rodín, prevládala čeština a slovenčina.⁷ Vo Vrútkach a Priekope sa dodnes možno stretnúť s priezviskami Wölpl, Várnay, Szabados, Preisz, Vérsegy, Gyöngyösi, Matray, Szabados. Podľa prisťahovalcov z Bohumína a Ostravy sa prenieslo pomenovanie Chachári na všetkých obyvateľov Vrútok.

Evidentný nárast počtu obyvateľov sa nepremietol vo zvýšenom vystaňovalectve, lebo Vrútky zďaleka nepatrili k obciam Turca, z ktorých do roku 1935 odišlo najviac ľudí.⁸ Znamená to, že demografické zmeny sú v prvom štádiu dôsledkom dopytu po pracovnej sile, ktorý z rôznych dôvodov nedokázali uspokojiť obyvatelia Vrútok a okolia. Naopak, možnosti zárobkov vo Vrútkach prakticky eliminovali tradičnú domácku výrobu⁹ a kvalitatívne nepriaznivo ovplyvnili aj poľnohospodárstvo v okolitých obciach, odkiaľ bolo možné ľahko dochádzať denne do zamestnania.¹⁰ Týkalo sa to predovšetkým Turčianskych Kľačian, "kde nebolo takmer domu, z ktorého by nebol aspoň jeden pri dráhe."¹¹ Myslí sa tým stále zamestnanie, alebo príležitostné furmanky pri vození kameňa, piesku a iného materiálu. Zamestnanie v štátnej službe bolo lákavé aj z toho dôvodu, že železničiarci boli v čase konjunktúry oslobodení od vojenskej služby. Paradoxné je, že v dôsledku železničnej dopravy vznikli aj možnosti zamestnania na veľkostatkoch, lebo v Turci sa začala pestovať cukrová repa, ktorú odvážali až do cukrovaru v Hatvane.¹² Do južných stolíc odchádzali Vrútočania železnicou aj na repnú kampaň.¹³

Prírastok obyvateľov sa odrazil aj v oblasti konfesionalnej. Z bývalej filie evanjelického a. v. cirkevného zboru vo Vrútkach sa vytvoril samostatný zbor Turčianskeho seniorátu.¹⁴ Evanjelici si v roku 1903 postavili nový kostol s výdatnou materiálnou pomocou vedenia Košicko-bohumínskej železnice. Malý kostolík si za podobných okolností prebudovali aj

veriaci rímskokatolíckej cirkvi. Medzi príslušníkmi rôznych konfesií sme rozpory kvôli náboženstvu nezaznamenali, ale zmeny v etnickej štruktúre sa odrazili v národnostných konfliktoch, ktoré pretrvávali od začiatku storočia až do 2. svetovej vojny. Do 20-tych rokov najmä medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom,¹⁵ ktoré stupňovalo aj požiadavky na vykonávanie bohoslužieb v maďarskom jazyku¹⁶ a koncom 30-tych rokov sa vystupňovali protičeské útoky.

Zmenené demografické a s nimi súvisiace etnické a konfesionálne pomery zákonite ovplyvnili aj rodinný život, spoločenskú štruktúru a kultúru Vrútok a ich okolia. Obmedzený priestor neumožňuje zobrazit' situáciu v plnom rozsahu, preto sa pokúsím aspoň heslovite - netradične - poukázať na špecifické javy, ktoré by si zaslúžili podrobnejšie štúdium:

- rozpad tradičných veľkorodinných vzťahov vplyvom možností trvalého alebo príležitostného zamestnávania a získavania finančných prostriedkov v dielni, na železnici, vo sfére služieb a trhových aktivít;

- zmeny v sociálnej a profesijnej stratifikácii rodín s rôznym východiskovým sociálnym postavením;

- zmeny v najvýznamnejších rodinných udalostiach vplyvom konfesionálne zmiešaných manželstiev, resp. v manželstvách veriacich a neveriacich partnerov, v dôsledku profesijnej príslušnosti¹⁷ (napr. pohreb za účasti dielenskej hudby a spolupracovníkov);

- bilingvismus v rodinách vplyvom etnicky zmiešaných manželstiev;¹⁸

- výber kmotrov a funkčné zmeny inštitúcie krstných rodičov (stali sa prípady, že spolupracovník z dielne - kmotor, svoje krstné deti vôbec nepoznal¹⁹);

- rozvody, nemanželské deti;

- deľba práce v rodine vplyvom zamestnania otca (deti a manželky nosili otcovi do dielne alebo *hajcerovi*, či *mašinfirerovi* pri prechode cez železničnú stanicu obedár s jedlom);

- rôznorodé zmeny v tradičných obyčajových situáciách (večera na Štedrý večer sa konala v predstihu alebo sa na otca či brata v službe čakalo; veľké množstvo importovaných variantov; ekonomická situácia robotníckych a železničiarskych rodín umožňovala vyššie odmeny za koledovanie; teritoriálne prerozdelenie v rámci Vrútok i širšieho okolia);

- prijímanie nájomníkov-*kvartiel'nikov*, stravníkov-*kostárov* a ich včleňovanie do rodiny, susedskej skupiny a lokálneho spoločenstva;

- slúžky,²⁰ bedinérky, práčky, paholkovia v rodinách gazdov-železničiarov a *honorných* rodín (notár, lekár, prednosta dielne, prednosta stanice); začleňovanie do rodinných a spoločenských štruktúr;

- zmeny v oblasti materiálnej kultúry - vybavenie robotníckych a železničiarskych domácností (fľaše na sódu; mažiare, svietniky, uhľáky, lopatky, kutáče, popolníky, vešiaky zhotovené v dielni; kožené kapsy s rovným dnom na nosenie stravy); využívanie vyfasovaných odevných súčastí pri vykonávaní prác okolo hospodárstva, resp. ďalšie funkčné posuny (kožuchy, čiapky, montérky-modráky, kabáty, čižmy); nové druhy jedál;

- hygiena (už koncom 19. storočia mala výhrevňa kúpeľ, ktorý mohli využívať aj rodinní príslušníci).

Z oblasti spoločenského života by si zaslúžili pozornosť predovšetkým nasledovné javy:

- sociálna stratifikácia a jej spoločenský dosah v rámci autochtónnej zložky a celého lokálneho spoločenstva (poľnohospodári, gazdovia-železničiari, gazdovia-dielenský robotníci, dielenský robotníci a železničiari, remeselníci, "honorné rodiny", zamestnanci výhrevne a dielne, rušňovodiči a uhliari, slúžky, sluhovia); diferenciácia v rámci majálesov, koncertov, športových podujatí, filmových predstavení, spolkov, cechov, "vrútockého korza"; vonkajšie prejavy sociálnej a profesijnej stratifikácie (bicykel ako symbol, odev, spôsob nákupov v konzume, využívanie verejných domov, reštaurácií); majálesy v "Košicko-bohumínskom" a "evanjelickom" háji;

- výmena tradičných inštitúcií (namiesto hlásnika "dielenská trúba" a pod.);
- význam "dielenského parku" pre spoločenský život, kultúrne a športové aktivity;
- rozvoj osvety a kultúry (dielenský spevokol, dielenská hudba, bábkové divadlo s marionetami, knižnice, čitateľské spolky, ochotnícke divadlo vo Vrútkach a Priekope a jeho pravidelný dosah na Turčianske Kľačany, Lipovec, Záturčie, Sučany);

Ekonomický dosah dielní a železnice nespočíval len v možnostiach zamestnania a zárobkov. Kúpyschopnosť obyvateľstva lákala na vrútocké trhy a jarmoky predajcov z Koštian, Jazernice, ale aj z Kysúc a Oravy. Priekupníci z Vrútok, Priekopy, Kľačian a možno i z iných obcí vďaka zľavám na cestovnom v dôsledku zamestnania pri železnici vozili marhule z Hlohovca a okolia, hrozno z Pezinka, brusnice z Oravy, huby z horného Liptova. Manželky a dcéry železničiarov v medzivojnovom období pravidelne cestovali ku Košiciam po zeleninu, do okolia Levíc po chlieb. Rušňovodiči, vlakvedúci, konduktori, hajceri vozili vlaky od Vítkovic po Košice, Zvolen a Hatvan, v 20-tych rokoch až na Podkarpatskú Rus. Pracovné cesty využívali na priekupníctvo - z domu brali na výmenu "čierne výrobky" z produkcie dielne, najmä mosadzné a železné mažiare, stojany a vešiaky na fajky, vázy, formy na perníky, hladidlá na prádlo, sekáče, svietniky a lampáše. Takýto import materiálu teda nesiahahal len ku kľačianskym, sučianskym, stankovianskym, strečnianskym roľníkom, ktorým kuli kvalitné lemeše na pluhy, motyky, vidly, hrable, ale aj sekery a iné náradie, náhrobné kríže, no aj do vzdialeného okolia, presahujúceho hranice Slovenska. V 20-tych rokoch mäsiar Alojz Jožko so svojimi šiestimi učňami a piatimi tovarišmi skupoval živý tovar až po Trstenú. Nie nadarmo sa Vrútočanom zvyklo hovoriť "predretec vrútocký", lebo dokázali všetko predať a všetko kúpiť. Nie je tiež zanedbateľné, že dráha každoročne zabezpečovala pre svojich zamestnancov vagóny paradajok, uhoriek a inej zeleniny a ovocia, preto je prirodzené, že v železničiarских rodinách sa veľa zaváralo. Bohatý trhový sortiment dopĺňali čerešne, ktoré privážali lišovskí i iní tekovskí a hontianski furmani, oravská a dolnoliptovská kapusta, kysucké a oravské zemiaky.²¹

Úspešný výskum spôsobu života a kultúry v ktoromkoľvek geografickom a socioprofesionom prostredí predpokladá zohľadniť všetky súvislosti. V prípade Vrútok, ich okolia, Turca, no evidentne i mnohých ďalších regiónov by bol nekompletný bez poznania prínosu existencie železnice a priemyslu, ktorého vznik podmienila. V tomto smere sa mi javí ako najvhodnejšie aplikovať **metodologický prístup štúdia podmieňujúceho**. Spočíva v nachádzaní a objasňovaní takých javov, ktoré možno postihnúť jedine prostredníctvom poznania iných. Predpokladám, že môj príspevok to potvrdzuje a pri príprave monografie Turca privedie k mnohým novým vzťahovým súvislostiam.

Poznámky

1 BEL, M.: *Turčianska stolica*. Martin 1989, s. 59.

2 PÁSTOR, Z.: *Vznik a vývoj robotníckeho hnutia v Martine do roku 1918*. In: *Z minulosti a prítomnosti Turca 6*. Martin 1983, s. 185 a n. Pozri aj ZELINOVÁ, H.: *Volanie vetra*. Bratislava 1978, s. 64 a n.

3 Porovnaj ŠIKURA, J. Š.: *Miestopisné dejiny Turca*. Bratislava 1944, s. 43, 140 a n.

4 Len v dielňach pracovalo asi 800 robotníkov, čo bolo viac ako v martinskej tehelni, v tehelni v Sučanoch a martinskom pivovare. Bližšie pozri PALKOVIČ, S.: *Z hospodárskych, sociálnych a politických dejín Martina v rokoch 1850-1918*. In: *Z minulosti a prítomnosti Turca 6*. Martin 1983, s. 132 a n.

5 Bližšie pozri MATUŠÍK, B.: *Pohyb obyvateľstva v Turci za posl. 100 rokov*. Sb. MSS, roč. 30, 1936, s. 3 a n.

6 GOSIOROVSKÝ, M.: *Vrútky - k vzniku názvu a k ich histórii*. In: *Kmetianum. Vlastivedný zborník TMAK*, roč. 5, 1979, s. 59.

7 Bližšie pozri Kolektív: *100 rokov trvania Rušňového depa Vrútky*. Martin 1971, s. 5 a n.

- 8 Porovnaj MATUŠÍK, B.: c. d., s. 8.
- 9 Pozri aj PÁSTOR, Z.: c. d., s. 195.
- 10 "Poľné hospodárstvo je na nízkom stupni, lebo obrábanie pôdy je len ako vedľajšie zamestnanie tunajšieho obyvateľstva." Pamätná kniha obce Kľačany založená roku 1933. Obecny úrad Turčianske Kľačany.
- 11 Tamže, s. 9. "Na druhú stranu Váhu sa preváža kompou. Kompa prevezie i ťažké náklady, napríklad fúry dreva, nákladné auto s ťaž. nákladom atď."
- Do roku 1897 bolo možné prejsť cez Váh len člnom.
- 12 Bližšie pozri PÁSTOR, Z.: c. d., s. 189.
- 13 Tamže, s. 194.
- 14 V roku 1900 bolo vo Vrútkach zo 4.345 obyvateľov 1.497 evanjelikov a 2.332 katolíkov. Okrem toho metodisti, sobotári, baptisti a Židia, ktorí tu mali aj synagógu. Pozri aj ŠKROVINA, O.: Z histórie Turčianskeho evanj. seniorátu a jeho sborov. Turčiansky sv. Martin 1929, s. 168.
- 15 Na jar 1921 boli z Turca vypovedaní ôsmi maďarskí občania, bývalí zriadení Košicko-bohumínskej železnice. V roku 1923 problémy s maďarskými železničiarimi pretrvávali. MLYNÁRIK, J.: Robotnícke hnutie v Turci v rokoch 1918-1938. Stredoslovenské vydavateľstvo 1980, s. 66, 91.
- Pozri aj 100 rokov trvania ..., s. 7.
- 16 Zápisnica porady presbitéria filiálky ev. a. v. na v Ruttkach. Archív Ev. a. v. farského úradu vo Vrútkach č. VII-89. 6. december 1903, resp. 27. august 1905.
- Pozri aj Kronika ev. a. v. cirkevného sboru vo Vrútkach. Archív ev. a. v. farského úradu vo Vrútkach č. II-1, s. 12.
- Mladí vyučení rušňovodiči povinne odchádzali na prax do Maďarska, čím sa nesledovali len ciele odborné, ale aj maďarizačné. 100 rokov trvania ..., s. 6 a n.
- 17 Ohlášková zápisnica ev. a. v. cirkevného zboru vo Vrútkach č. VI-83 poskytuje cenné informácie o mieste narodenia a profesii mladoženicha. Kronika ev. a. v. cirkevného zboru vo Vrútkach obsahuje počty narodených detí manželských i nemanželských, konfesionalne čistých a miešaných manželstiev.
- 18 Už v júni 1895 zaznamenávame prvé etnicky zmiešané manželstvo. Bližšie pozri Zlatá kniha ev. a. v. cirkvi na Vrútkach. Ev. a. v. farský úrad Vrútky (nečíslované).
- 19 "Žiada sa od každého krstného otca, aby novonarodené dieťa odprevadil ku sv. krstu do chrámu Božieho. Ak by sa krstný otec nemohol zúčastniť pri sv. krste, písomne treba sa mu osvedčiť, že prijíma krstné otcovstvo. Ináč nemôže byť prijatý za krstného otca." ŠKROVINA, O.: c. d., s. 179.
- 20 Železničiar - gazdovia si hľadali slúžky na Orave (Veličná, Trstená), paholkov ku koňom na Orave a hlavne v Bystričke. Rušňovodiči sprostredkovali slúžky z Oravy aj do Čiech.
- 21 Na základe tržných poplatkov z roku 1924 si možno vytvoriť obraz o vrútockých trhoch a dobytčích jaromokoch. Medzi komoditami nechýba osol, mulica, plátno, dyne, lekvár... Bližšie pozri Obec Vrútky. Denník započatý 21. 8. 1937. Archív TMAK Martin, príř. č. 156/87, inv. č. 1515.

Informátori

- Ján Huntata, narodený v roku 1921, Stankovany.
- Matej Belko, 1904, Stankovany.
- Ladislav Vladár, 1909, Vrútky.
- Olga Herzová, 1910, Priekopa.
- Alexander Ruttkay, 1911, Priekopa.
- Šarlota Jochymková, 1929, Vrútky.

Mesto ako regionálne centrum

Alexandra Bitušiková

Problematika regiónu a regionalizmu rezonuje v slovníku mnohých vedných odborov. V etnologickej terminológii má pojem **región** svoje pevné miesto. Podľa Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska región predstavuje "oblasť s výskytom javu alebo súboru javov v charakteristickej, preň vlastnej skladbe... Má svoje **centrum**, hranice sú dané buď geograficky, alebo sa sformovali v priebehu historického vývoja ekonomických, spoločenských a kultúrnych podmienok" (Encyklopédia 1995:106).

V historickom, socioekonomickom a etnokultúrnom vývine Slovenska zohrali regióny dôležitú úlohu. Formovanie regiónov ovplyvnili okrem iných faktorov **mestá** a mestečká ako administratívne, obchodné, kultúrne a vzdelávacie centrá. Ich význam sa v priebehu historického a ekonomického vývoja menil. Funkciu významných miest ako kultúrnych vzorov nadobúdajú v povedomí obyvateľov regiónov najmä regionálne centrá a hlavné mestá (Leščák 1988:189).

Podľa viacerých zahraničných autorov sú regionálne mestá, resp. **regionálne centrá** jednou z foriem urbánnych spoločenstiev v hierarchii "hlavné mesto - regionálne mesto - provinčné mesto a špecializované mesto" (McGee 1967:104; Dahlberg 1974:171).¹ Každá z týchto foriem ovplyvňuje vnútornú štruktúru a charakter kultúry toho-ktorého mesta. Urbánne spoločenstvá, ktoré plnia podobné alebo identické funkcie v rámci širšieho systému či teritória, vykazujú mnohé podobnosti v sociálnej štruktúre a urbánnej kultúre. Aby sme pochopili funkcie každého mesta, je nevyhnutné zozbierať informácie o sociokultúrnom vývine jednotlivých miest.

Mesto vo všeobecnosti možno charakterizovať ako vývinový stupeň lokálneho spoločenstva reprezentujúci zložitý a otvorený sociálno-kultúrny systém, ktorý sa vyznačuje heterogénnosťou, početnosťou a hustotou obyvateľstva a rôznorodosťou sociálnych vzťahov i prejavov kultúry a spôsobu života (Salner 1990:7; Musil 1967:17). Regionálne mesto zastáva špecifické **funkcie** v rámci celého urbánneho systému:

- 1 má postavenie administratívno-správneho centra regiónu
- 2 slúži ako kultúrny vzor regiónu - širšej rurálnej oblasti a umožňuje transfer prvkov mestskej, nadregionálnej a národnej kultúry do tradičnej kultúry rurálneho spoločenstva
- 3 je miestom akulturácie pre migrantov a novousadlíkov
- 4 ako vzdelávacie centrum je "tvorcom" generácie budúcej strednej a vyššej vzdelanostnej vrstvy, prípadne elity (Dahlsberg 1974:172).

Tieto znaky neplatia výlučne pre regionálne mesto s výnimkou prvej funkcie, ktorá sa javí ako veľmi dôležitá. Postavenie mesta ako administratívno-správneho centra regiónu ovplyvňuje celý rad hospodársko-právnych, sociálnych a kultúrnych aspektov.

Na príklade Banskej Bystrice sa pokúsím demonštrovať, akú úlohu zohrávalo regionálne centrum v širšom regióne, aké boli interakcie "mesto - región" a aké okolnosti ich ovplyvňovali. Región v tomto prípade chápem ako určitý širší kultúrny areál a vymedzujem ho približne hranicami Zvolenskej župy, ktoré sa nekryjú s hranicami etnografických oblastí. Banská Bystrica sa nachádza na rozmedzí banického mikroregiónu a dvoch výrazných etnografických oblastí - Podpoľania a Horehronia. Ako geografické a od 18. storočia aj administratívne centrum Zvolenskej župy mala vplyv na formovanie všetkých troch historicky aj kultúrne odlišných oblastí. Vzhľadom na túto skutočnosť je lokálna identita obyvateľov mesta omnoho silnejšia než ich regionálna identita, ba možno povedať, že identifikácia s

užším regiónom absentuje a nahrádza ju identifikácia s mestom a s regiónom stredného Slovenska.

Banská Bystrica vznikla v roku 1255 ako slobodné kráľovské mesto, čím získala privilégiá, ktoré jej zaručovali slobodnú voľbu richtára, spoločenskú, náboženskú a školskú samosprávu, rozvoj remesiel a obchodu, ťažbu a spracovanie rudy (Kovačevičová 1994:8). Od svojho vzniku sa riadila banskoštiavnickým bankským právom, ktoré je najstarším kodifikovaným bankským právom v Uhorsku (Encyklopédia Slovenska 1977:125). V 15.-16. storočí bola najvýznamnejším bankským mestom v stredoslovenskej montánnej oblasti a počas existencie Thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku (1494-1526) najväčším producentom medi v Európe.

Úpadkom baníctva v 17. storočí sa Banská Bystrica transformovala na remeselnícke centrum, v 18. storočí sa po Bratislave a Komárne stáva tretím najvýznamnejším remeselníckym mestom v celoslovenskom meradle (Encyklopédia Slovenska 1977:122).

Od začiatku 18. storočia bola Banská Bystrica administratívnym centrom Zvolenskej stolice (dovtedy bol stoličným mestom Zvolen). V roku 1923 vstúpilo do platnosti nové župné zriadenie, ktorým sa centrom župy stáva Zvolen. Fakt, že župné sídlo sa presúva do konkurenčného Zvolena, prežívali Bystričania veľmi ťažko. Svedčia o tom početné články v dobovej tlači, vyzdvihujúce priority Banskej Bystrice a očierňujúce susedný Zvolen.² Napriek veľkým protestom obyvateľov mesta ostal Zvolen sídlom župy až do nového krajinského zriadenia v roku 1928, keď vznikli okresy a župná tradícia sa prerušila. Novým župným zriadením v roku 1940 vzniká Pohronská župa s centrom v Banskej Bystrici (Žudel 1984:182). Aj napriek prerušeniu continuity po boji o župný úrad zostala Banská Bystrica sídlom viacerých úradov so širšou pôsobnosťou, škôl, sedrie a kasární, čo prispievalo k intenzite kontaktov mesta a vidieka. K rozvoju vzťahov dopomohla aj výstavba železničnej trate Banská Bystrica - Diviaky a Červená Skala - Margecany (1936).

Banská Bystrica bola až do prvej polovice 20. storočia sociálne, etnické a konfesijné diferencovaná. Sociálna diferenciácia súvisela so zmenami práce a zamestnaní počas historického a socioekonomického vývoja mesta (vývoj od mesta baníckeho cez remeselnícke po úradnícke v prvej polovici 20. storočia). Mesto, situované v regióne s takmer výlučne slovenským obyvateľstvom, bolo do prvej svetovej vojny slovensko-nemecko-maďarské,³ ale trilingválnosť obyvateľstva pretrvávala až do prvej polovice 20. storočia. Z hľadiska konfesie prevládajúcim náboženstvom bolo rímskokatolícke (65 %), evanjelické a. v. (25 %) a židovské (10 %).

Naznačené historické, etnokultúrne a sociálne okolnosti mali podstatný vplyv na formovanie vzťahov mesto - región. Vzájomné kontakty viedli na jednej strane k postupnej urbanizácii okolitého vidieka - t. j. k preberaniu prvkov mestského spôsobu života vidieckym obyvateľstvom, na druhej strane k preberaniu istých prvkov ľudovej kultúry mestským obyvateľstvom. Treba však pripomenúť, že urbanizácia vidieka v okolí Banskej Bystrice prebiehala až do polovice 20. storočia pozvoľne a pomaly a okolité obce si dlho udržiavali ráz vidieckych sídel.

Vzťahy medzi mestom a vidiekom sa rozvíjali už od stredoveku. Banská Bystrica ako slobodné kráľovské mesto ovplyvňovala okolité osady prostredníctvom majetkoprávných vzťahov, ktorými boli poddanské dediny povinné plniť si pracovné povinnosti voči vrchnosti (Kovačevičová 1994:12). Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik zamestnával začiatkom 16. storočia vyše tisíc robotníkov, čím patril k najväčším svojho druhu na svete (Encyklopédia Slovenska 1977:122). Baníci pochádzali najmä z obcí Staré Hory, Špania Dolina, Richtárová, Tajov a Moštenica. V týchto obciach dodnes nachádzame pamiatky bývalej banskej slávy. Je zaujímavé, že viaceré stavby nesú výrazné znaky mestskej architektúry. Ide predovšetkým o podnikové a výrobné budovy - hámre, bankské úrady, koniarne, domy hutných šafárov, majstrov, strážnikov a kováčov.⁴ Zväčša sú to objekty autorskej architektúry bankských

meračov (Husák 1995:84). Pôvodné obydlia hutníkov a baníkov - štvorcové dvojdomy predstavujú tiež špecifické pamiatky baníckej architektúry. V. Husák ich považuje za predstupeň robotníckej kolónie (Husák 1995:86).

Baníci patrili k sociálne najslabším vrstvám obyvateľstva regiónu, boli preto nútení hľadať si vedľajšie zdroje obživy. Dôležitým doplnkovým zamestnaním baníckych rodín v okolí Banskej Bystrice sa stalo čipkárstvo. Výroba čipiek sa tu rozvíjala už od polovice 16. storočia prostredníctvom nemeckých kolonistov. Práve v meštianskych nemeckých rodinách sa banícke ženy naučili pliesť - *kneplovat'* paličkované čipky, ktoré potom predávali na bystrických trhoch a Radvanskom jarmoku priekupníkom - *flagnárom*. Podľa Zipsera sa začiatkom 19. storočia predalo na trhu za jeden deň čipiek za 10-12 tisíc zlatých (Marková 1962). Prostredníctvom *flagnárov a flagnárok* sa banícke čipky pod menom "uhorské" dostali na trhy Dolnej zeme, Chorvátska, Slavónie a Sedmohradska.

Po úpadku baníctva sa Banská Bystrica stáva remeselníckym mestom. V remeslách sa uplatňovali najmä Slováci. Za učňov a tovarišov prijímali majstri aj chlapcov z okolitých dedín, čím stúpol prílev slovenského obyvateľstva do mesta. S migráciou z vidieka do mesta silneli aj tendencie k akulturácii migrantov a novousadlíkov.

Miestami pravidelných kontaktov mestského a vidieckeho obyvateľstva sa stali **trhy a jarmoky**. Mestskí remeselníci ponúkali výrobky spotrebiteľského charakteru, okolité obce zasa zásobovali mesto potravinárskymi produktmi. Na trhoch a jarmokoch sa stretali obyvatelia rôznych oblastí a regiónov. Najmä na pondelkové - týždenné trhy prichádzali na vozoch aj ovocinári z Hontu (z Krupiny) a Novohradu. Každoročný Radvanský jarmok mal ešte širšiu pôsobnosť. Trhy a jarmoky boli miestom výmeny rôznych kultúrnych hodnôt. Plnili funkciu sprostredkovateľa, ale aj kumulátora kultúrnych vzorov a boli zdrojom nových podnetov a inovácií výrobkov (Darulová 1995:107). Hoci mesto bolo do prvej polovice 20. storočia trojjazyčné, na trhoch sa ozývala najmä slovenčina. Na dvadsiate roky 20. storočia spomína Ján Poničan: *"Po slovensky sa hovorilo aj v kuchyni a na trhu. Paničky sa museli prispôsobovať svojim slúžkam...a sedliackam, ktoré prinášali mestu na trh plody dediny"* (Poničan 1977:130).

Z okolitých dedín (najmä z Králik, Kordík, Jakuba, Kostiviarskej, Sásovej a Rudlovej) prichádzali do meštianskych rodín denne ženy s mliečnymi produktmi. V chrbtových košoch niesli mlieko (neraz aj 20 litrov), v ručných košíkoch maslo a tvaroh. Išlo o pravidelnú donášku mliečnych produktov do domu na objednávku. Aj keď každá rodina mala svojich stálych dodávateľov, kontakt sa obmedzil len na odovzdanie mlieka, do domácností dedinské ženy nepozývali (Darulová 1996:35).

Sociálne rozvrstvenie v meste sa odvíjalo od zamestnaneckej skladby obyvateľstva. Napriek baníckej a remeselníckej minulosti nenadobudlo mesto ani v 20. storočí charakter priemyselného centra. Robotníci zamestnaní v menších továrňach, ktoré vznikli koncom 19. storočia, dochádzali do mesta denne zo širokého okolia. Práca v meste mala značný vplyv aj na politické presvedčenie a sociálne uvedomenie migrantov. Možno povedať, že mesto prostredníctvom migrantov malo istý politický impakt na celý región.

V sociálnej štruktúre mesta zaujímal osobitné miesto **služobníctvo**. Každá rodina, ktorá bola na primeranej spoločenskej úrovni, zamestnávala slúžku, ktorá bývala v slúžkovskej izbe v dome zamestnávateľa. Najmä v čase hospodárskej krízy sa považovalo priam za spoločenskú povinnosť každej lepšie situovanej rodiny zamestnať slúžku. *"Patrílo sa, aby každá rodina, čo bola na určitej spoločenskej a ekonomickej úrovni, mala slúžku. Kto nemal, považovali ho za skupáňa"* (informátorka E. Sobotová). Okrem stálych slúžok najímali si gazdiné na určité práce *ped'nerky* - slúžky na niekoľko hodín alebo práčky na veľké pranie. Rodiny vyššej vrstvy zamestnávali aj vychovávateľky detí. Židovské rodiny si najímali najmä nemecky hovoriace dievčatá zo Spiša - Zipser Deutsch - bez ohľadu na vierovyznanie, dôležité bolo, aby sa deti naučili po nemecky (Darulová 1996:36).

Služky boli väčšinou mladé dievčatá pochádzajúce z dedín celého širšieho regiónu. V meste sa priučili mestským spôsobom i správaniu a vedeniu domácnosti. So slúžkami domáce panie komunikovali zväčša po slovensky, ale v maďarsky alebo nemecky hovoriacich rodinách sa museli slúžky priučiť aj základom týchto jazykov, ba neraz sa stalo, že slovenčinou začali opovrhovať:

"A keby tie maďarónske rodiny neotravovali aspoň svoje služobníctvo. Ale aj ono napáchne takým duchom a snaží sa naučiť po maďarsky, lebo sa mu zdá, že je noblesnejšie, panskejšie. Jedna taká slúžka, ktorá slúžila v rodine roduvernej, slovenskej, povedala inej slúžke, svojej kamarátke: No veru, sú to aj za páni! Tí vždy len po slovensky hovoria!" (Pohronský hlásnik 17.2.1934, s. 1).

Služky podliehali v mestských podmienkach značnej akulturácii. Dobrovoľne preberali množstvo prvkov mestského spôsobu života a podieľali sa na ich transfere do dedinského prostredia. Nejedna slúžka *"prišla v širokých kitliach a odišla v mestských šatách"* (E. Sobotová). Prostredníctvom slúžok sa na vidiek dostali mnohé mestské zvyklosti a nové spôsoby prípravy jedál. Nemožno ignorovať ani spätnú väzbu - vplyv slúžok v meštianskej rodine. Keďže slúžky pomáhali aj pri výchove detí, zaslúžili sa o šírenie folklórnych prejavov v mestskom prostredí (uspávanky, rozprávky, strašidelné príbehy, rečnovanky, hádanky a pod.). Služky tiež obohatili mestský jedálny lístok o niektoré tradičné každodenné i obradové pokrmy.

Osobitnú kapitolu v sieti kontaktov mesto - región zohrávali **študenti**. Banská Bystrica bola oddávna významným strediskom vzdelanosti a školstva. Existencia školstva v meste sa datuje od 14. storočia. V banskobystrických školách pôsobilo mnoho študentov z regiónov celého stredného Slovenska, z ktorých vyrástli vynikajúce osobnosti kultúry, vedy a umenia. V období I. Československej republiky vstúpilo banskobystrické školstvo do významnej etapy svojho vývinu.⁵ Významnú úlohu vo vzdelávaní zohralo najmä Štátne gymnázium Andreja Sládkoviča, ktoré si až do školského roku 1932/33 zachovalo profiláciu klasického gymnázia s ťažiskom štúdia vo filologických a filozofických disciplínach, Štátne reformné reálne dievčenské gymnázium Karola Kuzmányho a učiteľský ústav (Kasáčová 1996:85, 88, 90). Najmä chlapčenské gymnázium A. Sládkoviča sa stalo geniom loci, miestom bohatých školských aj mimoškolských aktivít, vášnivých diskusií a odborných debát, ktoré natrvalo ovplyvnili poslucháčov gymnázia. Práve študenti zabezpečovali intelektuálne spojenie vidieka, regionálneho mesta a hlavného mesta, kam väčšina odchádzala po maturite študovať. V spomienkach pamätníkov rezonujú banskobystrické gymnáziá ako strediská intelektuálneho a kultúrno-spoločenského života mesta.

Spoločenský život v Banskej Bystrici bol sociálne a konfesiónálne diferencovaný, zúčastňovali sa ho však takmer výlučne obyvatelia mesta. Vidiecke obyvateľstvo žilo odlišným spôsobom života, v ktorom dominovali iné formy trávenia voľného času než v meste. Výnimku tvorili niektoré cirkevné slávnosti, najmä procesie na sviatok Božieho tela,⁶ a prvomájové oslavy, keď do mesta prichádzali robotníci z celého regiónu, aby sa zúčastnili manifestácií na Striebornom a Masarykovom námestí. Naznačené historické, etnokultúrne a socioekonomické súvislosti poukazujú na význam mesta ako regionálneho centra. Intenzívne kontakty mesta a regiónu ovplyvnili v podstatnej miere proces urbanizácie vidieka. Prejavilo sa to najmä v preberaní a pretváraní mestských kultúrnych hodnôt, čo ovplyvnilo hodnotové systémy, estetické normy a vkus rurálneho obyvateľstva. Do prvej polovice 20. storočia však nebolo pomešťovanie vidieka výrazné a nenarušilo lokálne kultúrne systémy. Urbanizačný proces nadobúda deštruktívny charakter až v druhej polovici 20. storočia, keď sa stáva ideologickým nástrojom vládnucej strany v duchu hesla vyrovnania mesta s vidiekom bez rešpektovania vzájomných odlišností (Kovačevičová 1994:17).

V rámci širšieho urbánneho systému stáva sa regionálne mesto (prostredníctvom administratívno-správnych úradov, inštitúcií a podnikov s regionálnou a nadregionálnou

pôsobnosťou a vyšších stupňov škôl) komunikačným uzlom medzi vidiekom a menšími mestečkami na jednej strane a hlavným mestom na strane druhej. Tým zastáva špecifické miesto v typológii miest.

Poznámky

- 1 Špecializované mesto - funkčná klasifikácia miest podľa ich špecializácie z hľadiska ekonomického, politického, dopravného, administratívneho, kultúrneho a pod. Podrobnejšie Musil 1967:72.
- 2 Hronské noviny poskytujú dôkazy o prednostiach Banskej Bystrice: na rozdiel od Zvolena mesto má župný dom, vodovod, kanalizáciu, asfaltové ulice, byty pre úradníkov, elektráreň. Je hospodárskym i kultúrnym centrom župy, Zvolen je len centrom roľníckeho vidieka. Bystrica má obchodnú komoru, kasárne, sedriu, tri stredné školy, četnícke veliteľstvo, okresný úrad a okresný súd, veľkú nemocnicu a park (Hronské noviny 19.1.1924, s. 3).
- 3 Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1919 mala Banská Bystrica 10.707 obyvateľov, z toho sa k slovenskej národnosti hlásilo 8.320, maďarskej 1.480, nemeckej 494, iné 503. Z hľadiska konfesie:
6.611 - rímskokatolícke vierovyznanie, 2.444 - evanjelické a. v., 1.146 - židovské.
- 4 Podrobnejšie: HUSÁK, V.: Hic sunt leones. Pamiatky na mediarsku výrobu banskobystrického podniku. In: Zborník "Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského podniku v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1995, s. 82-90.
- 5 Podrobnejšie: KASÁČOVÁ, B.: Banskobystrické školstvo v prvej polovici 20. storočia. In: Zborník "Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty." Banská Bystrica 1996, s. 81-103.
- 6 Podrobnejšie: BITUŠÍKOVÁ, A.: Spoločenské príležitosti - odraz diferenciacie mestského obyvateľstva. Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 20-27.

Literatúra

- DAHLBERG, F. M.: *The Provincial Town. Urban Anthropology, Vol. 3 (2), 1974, s. 171-183.*
- DARULOVÁ, J.: *Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch. (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní.) Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 106-113.*
- DARULOVÁ, J.: *Vzťahy medzi mestom a vidiekom na príklade Banskej Bystrice. In: Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty. Banská Bystrica 1996, s. 27-47.*
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2, Veda, Bratislava 1995. Encyklopédia Slovenska. I, A-D, 1977, heslá Banská Bystrica, banské právo, banské slobody, s. 122, 125.*
- HOBL, J.: *Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska. Banská Bystrica 1926.*
- HUSÁK, V.: *Hic sunt leones. Pamiatky na mediarsku výrobu banskobystrického podniku. In: Zborník "Päťsté výročie thurzovsko-fuggerovského podniku v Banskej Bystrici. Banská Bystrica 1995, s. 82-90.*
- KASÁČOVÁ, B.: *Banskobystrické školstvo v 1. polovici dvadsiateho storočia. In: Banská Bystrica. Sociokultúrne obrazy a portréty. Banská Bystrica 1996, s. 81-103.*
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Vzťahy miest a mestečiek k ľudovej kultúre Slovenska. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 7-23.*
- LEŠČÁK, M.: *Regionalizmus a ľudová kultúra. In: Región v národnej kultúre. Nitra 1988, s. 182-196.*
- MACURA, M.: *Illustrations of the Problem of Urban Boundaries. In: Urban Research Methods, London, Great Britain, 1961, s. 21-30.*
- McGEE, T.G.: *The Southeast Asian City: A Social Geography of the Primate Cities of Southeast Asia. New York, Praeger 1967.*
- MUSIL, J.: *Sociologie soudobého města. Svoboda, Praha 1967.*

SALNER, P.: Perspektívy etnografie mesta. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 7-13.
ŽUDEL, J.: Stolice na Slovensku. Bratislava 1984.

Mesto - región, etnografická oblasť

Jolana Darulová

V príspevku vychádzam z územne ohraničeného celku, označovaného ako stredoslovenský región, banskobystrické okolie, kde za centrum považujem mesto Banskú Bystricu s jej kultúrno-správnym dosahom smerom juhozápadným k ďalšiemu mestskému útvaru - Zvolenu a smerom severovýchodným k Breznu. Oba tieto hraničné priestory predstavujú výrazné národopisné oblasti s tradičnou ľudovou kultúrou - Podpoľaním a Horehroním, s prirodzenými mestskými centrami - Breznom a Detvou (Zvolenom). Vzhľadom na geografickú polohu Banskej Bystrice je možný predpoklad kultúrnych interakcií, alebo naopak zvýrazňovania kultúrnych odlišností a vytvárania pocitu odlišnosti medzi mestom a vidiekom, smerujúceho k identite a regionálnemu, či lokálnemu povedomiu.

Z časového hľadiska sa obmedzím na etapu druhej polovice 20. storočia, s ťažiskom na medzivojnové obdobie, z ktorého mám k dispozícii najviac materiálu, vzhľadom na grantovú úlohu výskumne orientovanú na mesto Banskú Bystricu.¹

Obsahovo nadviažem na moju štúdiu o vzťahu medzi mestom a vidiekom na príklade Banskej Bystrice, prednesenej na konferencii o Banskej Bystrici na pôde UMB v roku 1995.²

Keďže mi ide o nedávne obdobie, ktoré je možné identifikovať rekonštrukciou kultúrnych javov, budem sledovať také kultúrne javy a ich aktuálne funkcie s presahom do súčasnosti, ktoré majú funkciu atribútu lokálnej a regionálnej identity.

Historické zázemie skúmanej oblasti, ktoré zvykneme označovať ako pôvodnú hospodársko-kultúrnu tradíciu, spomeniem iba okrajovo, lebo väčšina kultúrnych javov tohto obdobia stratila svoju funkciu a dokonca zanikla v dôsledku zmenených hospodárskych podmienok. V období urbanizácie, ktoré možno označiť za významného ukazovateľa zmien vo vzťahoch mesto-vidiek, sa zameriavam predovšetkým na tradičné momenty kultúry, keďže vychádzame z predpokladu, že sú nositeľmi etnicky špecifických prvkov.

V čom je teda charakteristika skúmaných zložiek mesto - región, etnografická oblasť? Čo tvorí prvky, podieľajúce sa na mozaike lokálnej a regionálnej identity? Stotožňujú sa súčasní obyvatelia skúmaných, územne ohraničených celkov, s týmito kultúrnymi špecifikami, opierajú pocit regionálnej či lokálnej príslušnosti o špecifické, charakteristické kultúrne prejavy, o kultúrne - lokálne, regionálne, národné dedičstvo?

M. Leščák za významné integrujúce faktory etnografických oblastí považuje: jazyk, hlavný spôsob zamestnania, bývanie, odev, obradovú kultúru a folklór. Za ďalšie faktory sú označované psychologicko-mentálne odlišnosti a napokon veľmi významný faktor vedomie etnickej, regionálnej, či lokálnej príslušnosti.³

V mojom príspevku nebudem na nastolené problémy odpovedať, iba sa budem snažiť o naznačenie viacerých súvislostí a vzťahov na príklade stredoslovenského regiónu - Banská Bystrica a okolie, pričom si nenárokujem na zovšeobecnenie, to bude možné až po komparácii s inými regionálnymi centrami, prípadne po možnosti zaradiť túto oblasť do systému typológie slovenských miest.

Ak za integrujúci faktor etnografických oblastí zoberieme hlavné zamestnanie, Banská Bystrica spĺňala tento predpoklad predovšetkým v období rozmachu baníckej ťažby a výroby s ňou spojenej. Centralizovala a riadila celú oblasť baníckych osád vo svojom okolí a mala výsadné postavenie v obchode s produktmi baníckej ťažby. S baníctvom súviseli i osady zaoberajúce sa ťažbou dreva - tzv. biele handle, ako aj spôsob dopravy z ťažko prístupných horských oblastí - plťami po Hrone (do roku 1923). S úpadkom baníctva a jeho faktickou

likvidáciou stráca Banská Bystrica dôležitú úlohu, zjednocujúcu ľudí profesne totožných, naviac začiatkom 20. storočia sa likvidujú posledné zvyšky technických stavieb v meste (hrable na Hrone, medený hámor a pod.) spájajúce mesto s jeho bohatou baníckou tradíciou. Namiesto nich v tridsiatych rokoch 20. storočia pribúdajú v meste budovy reprezentatívneho charakteru, skvosty slovenskej architektonickej moderny, ako Národný dom, YMCA, budova Národnej banky v Národnej ulici a niektoré obytné domy v štvrti Uhlisko, svedčiace o tom, že sa z hospodárskeho mestského centra stáva predovšetkým centrum štátnej správy, školstva a kultúry. Remeselnícky charakter, ktorý mala stredoveká Banská Bystrica, a ktorý si udržiavala aj po zániku baníctva až do polovice 19. storočia (zrušenie cechov v roku 1872) sa natrvalo vytráca z obrazu mesta likvidáciou remeselníckych domov a prakticky celého predmestia Hušták v 60-tych rokoch 20. storočia.

Áké sú teda prvky lokálneho povedomia Banskobystričanov, siahajú iba po hranice mesta, či obsahujú širší región, stotožňujú sa aj s bohatou ľudovou kultúrou blízkych etnografických oblastí s Podpoľaním, Horehroním?

V kontexte s miestnou kultúrou takmer úplne absentuje historické povedomie. Povest'ová tvorba, zvlášť známa a bohatá v iných banských mestách (Kremnica, Banská Štiavnica), nepatrí do rozprávačských repertoárov Banskobystričanov. Ani gymnázium v medzivojnovom období neposkytovalo informácie z lokálnej histórie a moji informátori, absolventi banskobystrických gymnázií v 40-50-tych rokoch 20. storočia sú toho dôkazom (nepoznajú žiadnu povesť, ktorá by sa viazala na mesto, z povestí z baníckeho prostredia uvádzajú povesť o Sitnianskych rytieroch):

"Banská Bystrica farebne bola omnoho šedivejšia než teraz a výraznosť architektúry sme chápali ako historickosť a napr. tzv. nemecký kostol sme obdivovali aj my luteráni... pôsobil na mňa mysticky a stredoveko. Luteránsky kostol bol svetlejší a prístupnejší. Že by sme mali vtedy zmysel pre historickú hodnotu vecí - ja aspoň som ho nemal, mne sa páčila Národná ulica, ako elegantná ulica... Nebol som natoľko kultúrne pripravený, aby som vnímal historicko-kultúrnu stránku Banskej Bystrice." (Ján Števček - gymnaziálne štúdiá v B. Bystrici, na magnetofónový pás zapísala S. Očenášová-Štrbová roku 1996.)

Keď listujeme v regionálnej a lokálnej tlači staršieho dáta, zisťujeme viaceré hodnotiace výroky o skúmanom meste: k Banskej Bystrici sa napríklad viažu prívlastky perla Pohronia, Athény Slovenska, svedčiace o kultúrno-vzdelanostnej úrovni a hospodársko-správnej pozícii mesta. Ďalej prívlastky ako úradnícka, meštianska, ozrejmujuce jej sociálne zázemie, s absentujúcou zložkou robotnícka. Hodnoty a kvalitu spôsobu života zvýrazňuje heslo "Za živa v Bystrici, po smrti v nebi". Obyvatelia susedných miest počastovali mesto Banskú Bystricu prívlastkom "pažravá", čo okrem iného svedčí o jej centralistických snahách, ale aj viacerých prvenstvách oproti susedným mestám (elektrifikácia všetkých ulíc, asfaltované ulice, dobrá pitná voda a pod.).⁴

"Bystričania nezahálajú. Zriadili si dobrý vodovod z Cmarova a majú zdravú pitnú vodu v každom dome. Ulice a námestie sú asfaltované, čiastočne nivellované a čisto držané. Na hlavnom námestí založili objemnú, viacmetrovú studňu s vodomedom, ktorý následkom dostatočného tlaku ženie vodu až do výšky 2-patrového domu. A tak môže Bystrica slúžiť za vzor čistého a zdravého mesta" (Kuzmány 1900).

Podobne by sme mohli vymenovať aj hodnotenia širšej oblasti, či regiónu, ale najmä výrazných etnografických oblastí - spomínaných vyššie. Najmä tieto boli v uplynulom období predmetom viacerých i systematických výskumov etnografického a folkloristického zamerania.⁵ Vzťahy medzi týmito oblasťami, mestom a vidiekom však neboli doposiaľ predmetom odborného záujmu.

Pri bežnom prieskume by sa zdalo, že vedomosti, vzájomné kontakty a spolupráca je vzhľadom na malý územný rozsah samozrejma. Avšak podrobnejšie sondy do života sociálnych skupín mesta, či dedinských pospolitostí okolitých obcí, odhalia iba zdanlivú

prepojenosť a hierarchičnosť vzťahov samostatných spoločensko-kultúrnych celkov, fungujúcich na základe odlišných hospodárskych a kultúrnych pozícií: v skutočnosti ide o prepojenie výsostne funkčne podmienenými aktivitami.

Kontakty medzi mestom a vidiekom sa obmedzovali na vzájomné poskytovanie služieb (napr. zásobovanie mesta poľnohospodárskymi produktmi okolitého vidieka, niektoré špecifické služby - napr. obec Podlavice s povozníctvom ako tradičným zamestnaním poskytovala povoz meštianskym rodinám, ale i na významné spoločenské udalosti v meste, na druhej strane to bola obchodná sieť mesta, poskytujúca najmä po postupnom zániku remesiel továrenské výrobky a pod.). Celkovo obchod a služby možno považovať za nosné v medziosobných kontaktoch mešťana a dedinčana, smerom k spoločenskému životu sa spolupráca a vzájomné kontakty ochudobňujú, až vytrácajú. Rešpektovala sa odlišnosť sociálnych skupín nielen v rámci mesta, ale najmä odlišnosť mešťanov a vidiečanov. Vidiečan nevstúpil do hostinca alebo do reštaurácie v centre mesta - pre nich boli vyčlenené hostince v okrajových častiach - takým bol bývalý hostinec povozníkov "U ryby", ktorý v 30-tych rokoch vplyvom zmenených hospodárskych podmienok a aj formy kultúrneho javu, zmenil svoj výzor a aj úrovnostnú triedu z hostinca (pojzdného) určeného vidieckym zákazníkom na záhradnú reštauráciu, kde trávili voľný čas výlučne meštianske rodiny.

"Vidiečan, rešpektujúc úroveň mestského života, mal vo zvyku v dedinskom prostredí chodiť bosý, no pred vstupom do mesta (na rohu dnešnej Skuteckého ulici - vtedy Súdobnej - sa obul. (Elena Bazovská, Banská Bystrica, na magnetofónový pás zaznamenala J. Darulová roku 1995.)

Aj vedomosti dedinčanov o meste a naopak, mešťanov o svojom vidieckom okolí, boli nesystematické a takmer výlučne sa pohybovali v dichotómii rozlišovania my-oni (Darulová 1996).

O jazykovej odlišnosti svedčí fakt charakteristiky Banskej Bystrice v medzivojnovom období, ktorá bola označovaná ako maďarónska, čím sa odlišovala od svojho slovenského okolia. Banská Bystrica bola iba malým ostrovom maďarizácie, ktorú udržiavali školy a úrady, obklopená slovenskými dedinami Zvolenskej stolice (Poničan 1977). Iba niekoľko sto metrov vzdialená Radvaň bola prostriedkom anekdotického výroku.

"Radvančanov charakterizoval výrok, s ktorým ponúkali jedlo, či nápoj: 'Nošak sa nebude páčiť?' Všimli si to študenti z gymnázia a smiali sa z toho." (Štefan Žáry - gymnaziálne štúdiá v B. Bystrici, na magnetofónový pás zapísala S. Očenášová-Štrbová roku 1996.)

Z uvedených príkladov vyplýva hrdosť Banskobystričanov na svoje mesto a uvedomovanie si "výhod spoločenského postavenia mešťana". Naopak, viaceré výskumy svedčia o identifikovaní sa vidiečanov nielen so svojou dedinou, ale aj so širším regiónom. Povedomie príslušnosti dokumentuje nasledujúci citát:

"U nás málo prijímali dosavádných novôt a to pre zaťatú valaskú povahu a roľníci pre svoju konzervatívnosť. Ľud je tu (Priechod, 1933) nepoddajný sa zákonom a neodstúpi ani trestom, ani výhraškou od svojho vlastného. Tu je tedy koreň priechodskej nepoddajnosti i vo zvykoch" (Pramene 1995).

Obyvatelia Detvy a okolia boli označovaní, ako *"svojrázny, nadaný, zväčša na lazoch a samote žijúci ľud, ľud nebojácny, s láskou k domovine, slobode"* (Hobl 1923-1925).

Napriek hospodársko-kultúrnej odlišnosti mešťanov a vidiečanov existovali viaceré, ako som ich pomocne nazvala "zjednocujúce prvky", medzi ktoré patrila predovšetkým inštitúcia slúžiek, ďalej to boli výročné a týždenné trhy (najmä Radvanský jarmok),⁵ kde sa v záujme spoločných cieľov stretávali mešťania s roľníkmi, podobne možno menovať i rôzne, hromadne organizované podujatia, zväčša cirkevného charakteru, napr. púte - v Banskej Bystrici a okolí to boli najmä púte na Staré Hory a ďalej napr. oslavy Božieho tela a pod.⁶ Tieto akcie prispievali k vzájomnému poznávaniu spomínaných odlišných kultúr (lepší termín by bol snáď subkultúr, keďže ide o súčasť jednej národnej kultúry), ale aj k ich vzájomnému

ovplyvňovaní, transmisii a inovácii kultúrnych prvkov. Nezanedbateľná je aj skutočnosť pôsobenia mesta na vidiecke okolie, najmä ako kultúrno-vzdelávacieho centra. Banskobystrické stredné školy, predovšetkým gymnáziá, navštevovali študenti z blízkeho okolia.

V gymnáziu sa stretli *"učesani mestskí synkovia, málokrvní fičúri s kravatlami i ružolíci vidiecki chlapci, pánčatá platiace školné a závidenia nehodní proletárski štipendisti, gazdovskí mládenci s kaloricky nedostižnými desiatami i mlčanliví dedičia želiarskeho a bírešského hladu"* (Karvaš 1985).

"Aj študenti sa diferencovali podľa toho, kto z kade bol. Tých, ktorí dochádzali denne do školy sme volali "vlakári", tých ktorí boli zďalej a bývali v škole, sme volali "internatisti" a my ostatní sme boli z mesta. Na akciách - rôznych spoločenských v meste - sa zúčastňovali iba mestské deti. Nepamätám sa, že by sa niekto tak priatelil z mesta s vlakárom či internatistom..." (Elena Sobotová, rod. Danková, na magnetofónový pás zaznamenala J. Darulová, Banská Bystrica 1996.)

Výnimočné postavenie Banskej Bystrice, hrdosť obyvateľov mesta naň, podmienila i historická situácia a zaužívané zvyklosti v minulom období: až do 70-tych rokov 19. storočia sa nesmeli za jeho bránami usádzať Židia, Cigáni mali umožnené vstupovať do mesta iba vo vyhradené dni, krojovaní návštevníci mesta prichádzali zväčša na týždenné trhy a výročné jarmoky. Zvlášť výsady slobodného kráľovského mesta odlišovali v historickom vývoji mesto Banskú Bystricu i od okolitých miest, prehlbovali diferenciáciu smerom k slovenskému vidieckemu okoliu a podmienili pestovanie pocitu hrdosti a povedomia príslušnosti Banskobystričanov k svojmu mestu.

Urbanizácia je charakterizovaná ako spoločenský proces, v ktorom sa formuje a rozvíja mestský spôsob života a mestské prvky prenikajú do priestoru celého osídlenia, i vidieckeho (Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1995). V procese urbanizácie a presídľovania po druhej svetovej vojne, najmä mladých ľudí do mestského prostredia, sa vedome (vďaka prijatej štátnej ideológii), ale aj prirodzene - vďaka zmeneným podmienkam bývania a zamestnania - upúšťa od ľudových tradícií hmotnej, ale aj duchovnej kultúry. Uľahčovali to aj premeny spôsobu života a ľudovej kultúry v dedinskom prostredí najmä v 30-tych rokoch.

Kým predtým boli celkom funkčné napr. tradičné remeslá, a v súvislosti s nimi používanie produktov domácej výroby, v domácnostiach mladých žien narodených po druhej svetovej vojne už nemali uplatnenie. Hoci sa napr. na Horehroní tkalo bežne v každom dome, po druhej sv. vojne sa tkaniny používali iba na dekoratívne účely (namiesto posteľných prestieradiel sa tkali dečky). Zaujímavý je aj zvyk nosenia krojov na Horehroní. Príklad z obce Telgárt svedčí o tom, že mladé ženy (narodené po roku 1950), ktoré už nenasili bežne tradičný odev-kroj a bývajú napr. so svojimi rodinami 15-20 rokov v mestskom prostredí, pri návrate domov na veľké sviatky (na Vianoce, na Veľkú Noc, na svadbu blízkeho príbuznému) sa preoblečú do kroja a idú v ňom do kostola. Ide o kroj farebný a demonštruje sa ním spolupatričnosť s pospolitosťou obce a rešpektovanie jej ľudových tradícií.⁷ Aj oblasť duchovnej kultúry a duchovného života sa zmenila po presídlení mladého páru do mesta. Spočiatku časté návštevy rodičov v tradičnom dedinskom prostredí postupne ubúdajú. Na výročné udalosti už nie je nevyhnutné chodiť k rodičom do dediny. Zvyky aktívne a organizačne zabezpečujú mladí - nevydaté, neženatí, preto ak mladý človek odišiel bývať do mesta, založil si rodinu a mal deti, stráca kontakt s mládeneckou, dievockou skupinou celkom prirodzene. V mestskom prostredí väčšina mladých rodín nedodržiava tradíciu výročných sviatkov ani v postupnosti úkonov, ani v skladbe tradičných obradových jedál, tak ako je to bežné v obciach.

Dá sa povedať, že tradičná dedinská výchova sa uchovala a odrazila najmä v náboženskom živote - v návšteve kostola, buď pravidelnej, ale zväčša iba výnimočnej - cez veľké cirkevné sviatky. Na dedine sa však udržiavajú tradičné obrady, zvyky a jedlá s obradmi spojené až do

súčasnosti: teda sociálna kontrola na dedine určuje pretrvávajúce tradície, nemá však dopad na ľudí, presídlených z obce do iného (i mestského) prostredia.

Záverom možno konštatovať, že urbanizácia, rôznorodosť sociálnych skupín, konfesijná roztrieštenosť a nedostatok a prístupnosť mestských vzorov - v odievaní, bývaní, spôsobe života a po druhej svetovej vojne aj unifikačné tendencie a prienik ideológie komunistických ideálov do konzumného spôsobu života, spôsobili dlhodobé stieranie regionálnych špecifik. Združstevňovanie a kolektivizácia zapríčinili odpútanie sa obyvateľov od pôdy, a tým aj stratu funkcií viacerých úkonov, viažucich sa k pôde a vychádzajúcich z kalendárneho roka roľníka.

Je otázne, akým spôsobom má súčasný pracovník vo výskume či kultúre ovplyvňovať regionálne a kultúrne vedomie obyvateľov napr. banskobystrického regiónu. Či v zmysle nachádzania, až objavovania a rekonštrukcie, zverejňovať a popularizovať nájdené špecifiká, a tým prispievať k uvedomovaniu si regionálneho a lokálneho kultúrneho dedičstva a identifikovať sa s ním, či v zmysle prekonaného a nefunkčného upúšťať od tradičných autentických prejavov a sústreďovať sa iba na prezentačnú a komerčnú stránku oživovaného folklóru, remesiel a podobne.

Poznámky

- 1 V rámci grantového projektu "Etnosociálne a kultúrne procesy v stredoslovenských mestách (na príklade Banskej Bystrice v prvej polovici 20. storočia)" realizované výskumy v rokoch 1994-1996.
- 2 DARULOVÁ, J.: *Vzťahy medzi mestom a vidiekom na príklade Banskej Bystrice*. In: *Banská Bystrica, sociokultúrne obrazy a portréty*. VVÚR zborník č. 2, 1996, s. 27-48.
- 3 LEŠČÁK, M.: *Regionalizmus a ľudová kultúra*. In: *Región v národnej kultúre*. Dolný Kubín - Nitra 1988, s. 183.
- 4 *Materiál sme získali z regionálnych novín: Hronské noviny, Pohronský hlásnik z medzivojnového obdobia a z memoárovej literatúry autorov Š. Žáryho, A. Plávku, P. Karvaša, P. Kuzmányho, J. Poničana, A. Matušku.*
- 5 *Napr. monografie Horehronie I-III*. Bratislava 1969, 1974, 1988.
- 6 DARULOVÁ, J.: *Stabilität und Veränderungen der Funktionen Der Wochen- und Jahrmärkte (Radvaner Jahrmarkt in der Erzählung aus Erinnerung)*. In: *Stabilität und Wandel in der Großstadt*. Bratislava 1995, s. 95-102, ďalej Darulová, J.: 1996 c. d.
- 7 *Kroj má v prostredí Horehronia širší význam: napr. keď sa vydáva dievča do tohto regiónu z cudzieho prostredia (aj z mestského), oblieka si po polnoci kroj (rozprávala E. Hribiková, Telgárt 1996).*

Literatúra

- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1-2*. Bratislava, SAV 1995.
- HOBL, J.: *Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska (Satirické a humoristické črty...)*. Banská Bystrica 1926.
- KARVAŠ, P.: *Toto pokolenie*. Bratislava 1985.
- KUZMÁNY, P.: *Rozpomienky a kresby*. Turčiansky Sv. Martin 1900.
- PONIČAN, J.: *Dobyvatel'*. Bratislava 1977.
- Pramene*. Zostavili Viera Feglová, Milan Lečšák. Bratislava 1995.
- Slovník obcí Banskobystrického okresu*. Red. M. Štilla. Banská Bystrica, Stredoslovenské vydavateľstvo 1968.
- URBANCOVÁ, V.: *Slovenská etnografia v 19. storočí*. Martin, Matica slovenská 1987.

Etnológia a národný park

Hana Zámečniková

"Individuálne cesty objavovania národopisných problémov neznamenaajú izolovanosť výskumníka. Bolo by ale nerozumné predpokladať úspechy osamelého bádateľa v čase nebývalých možností komunikácie, počítačových techník, odstraňovania jazykových bariér a ďalších vymožeností, ktoré spájajú temer celý svet. Naopak. Osobná zainteresovanosť na riešení úloh je prít'azlivá a zvyšuje záujem o spoluprácu...".

Uvedený citát dr. Švecovej z januára 1992 v Diskusii o našej vede doslovne vystihuje aktuálnu, ak nie priam akútnu potrebu využitia výsledkov výskumov etnológie aj v regionálnych a územných plánovaniach a projektoch, ktoré analyzujú krajinu ako celok. V Tatranskom národnom parku pracujem ako etnológ 11 rokov. Svoju činnosť tiež hodnotím ako individuálnu. Prečo, to sú otázky koncepcie vedenia podniku, ale v širších súvislostiach to signalizuje jav, ktorý stále pretrváva na mnohých odborných a štátnych inštitúciách - nepochopenie nutnosti riešenia globálnych problémov interdisciplinárne a metodicky kompatibilne.

Vo svojom príspevku chcem poukázať na novo vzniknuté súvislosti chápania a riešenia problémov medzi človekom a jeho životným priestorom z pohľadu práce etnológa v národnom parku alebo akejkoľvek chránenej oblasti - to znamená v regióne svojím spôsobom špecificky charakterizovaným, sledovaným, v ktorom sa prítomnosť človeka, aj trvalo žijúceho obyvateľstva posudzuje a plánuje inými kritériami. V terminológii ochrany prírody je to územie kontaktné vo vzťahu k jadrovej zóne. Etnológia, ako jedna z vied o človeku má metódy, ako dešifrovať príčinnosť vzťahov medzi hmotným a nehmotným priestorom človeka v čase. V rámci svojej profesie a výskumu v teréne každý etnológ v súčasnosti eviduje vznik nových legislatívno-právnych noriem, zmenu socioekonomických, hospodársko-politických, súkromno- vlastníckych, etnických a náboženských pomerov, ktoré zasiahli a zasahujú do materiálneho i duchovného života celej spoločnosti. Dôležitým legislatívnym krokom je **Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 287/1994 o ochrane prírody a krajiny**.

Účelom zákona je prispieť k zachovaniu rozmanitosti podmienok a foriem života na Zemi, utvárať podmienky na trvalé udržiavanie, obnovovanie a racionálne využívanie **prírodných zdrojov, záchranu prírodného dedičstva**, charakteristického vzhľadu krajiny na dosiahnutie a udržanie ekologickej stability. Pre etnológa je zaujímavý aj predmet skúmania **ekológie**, metódy, analýzy a syntézy vedy o Zemi a človeku.

Pri práci v teréne sa viac či menej stretne s legislatívou súkromného podnikania, vznikom nových právnych subjektov, vieme o problematike regionálnych a miestnych územných plánov, o plánovaní využitia krajiny, o hodnotení ekologickej stability a únosnosti.

V konečnom dôsledku sa práve v poslednom desaťročí pod vplyvom politicko-ekonomických zmien a reorganizácií začali aj u nás dostávať do povedomia a následne do legislatívy riešenia problémov, ktoré sa existenčne viažu na samotnú podstatu bytia planéty Zeme. Rozhodne to nie je filozofia nová, je transformovaná syntézou poznaného a uvedomením si skutočného ohrozenia stavu našej ZEME.

Rady múdrych a pochopenie mocných umožnilo zvolanie Konferencie OSN v Rio de Janeiro roku 1992 pre životné prostredie a rozvoj.

Jej záverečná fáza, známa ako **RIO SUMMIT** je svojím významom prirovnávaná k Helsinskej konferencii v otázkach odzbrojenia a ľudských práv. Bolo prijatých 5 základných dokumentov: - RIO DEKLARÁCIA

- AGENDA 21

- DOHOVOR O BIOLOGICKEJ DIVERZITE
- RÁMCOVÝ DOHOVOR O KLIMATICKÝCH ZMENÁCH
- PRINCÍPY HOSPODÁRENIA, UCHOVANIA A TRVALOUDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA V LESOCH

Dokumenty dali podnet k vzniku množstva štátnych, medzištátnych i medzikontinentálnych zmlúv, na základe ktorých sa vypracovali a budú vypracovávať stratégie, projekty a legislatíva pre konkrétne plnenie obsahu daného dokumentu v štáte alebo na kontinente. Mašinéria sa dala do pohybu, pretože podstatou problému je záchrana života na Zemi v globále. Ide o definitívne konštatovanie nesprávne pochopeného a aplikovaného antropocentrického myslenia, ktoré doviedlo Zem vo všetkých podobách fyzického i psychického života do STAVU, v akom ju máme dnes.

Praktický význam Konferencie pre celú spoločnosť spočíva v tom, že ak sa jednotlivé štáty prihlásia k **dokumentom**, k čomu ich rôznymi spôsobmi núti celosvetová hospodársko-ekonomická politika, rozhodnutie sa legalizuje uznesením vlád. Tým je kompetenčne potvrdená jedna z najvyšších rozhodovacích inštitúcií, na ktoré sa možno odvolávať a prakticky zapojiť v rámci vedeckých výskumov do riešenia problémov.

Slovenská republika sa prihlásila k **Dohovoru o biologickej diverzite** uznesením NR SR č. 556/1994. Z Globálneho fondu pre životné prostredie (GEF) bol SR udelený grant na realizáciu Projektu ochrany biodiverzity. Jedná sa o záchranu rozmanitosti života vo všetkých jeho podobách. Ani etnológovi nie je tento pojem neznámy. Prirodzená úcta k všetkým formám života a prostrediu človeka, bola vždy doménou "zdravého sedliackeho rozumu". Vďaka nemu ľudstvo prežilo. Druhou stranou mince rozumu je túžba po lepšom živote, ktorá je už v antropocentrických dimenziách v rozpore s nárokmi na možnosti využívania Zeme a zamenila hodnotové orientácie pre posudzovanie miery ich dôležitosti.

Koncepčným východiskom realizácie jednotlivých dokumentov je ekologická politika, v celosvetovom meradle označená termínom *Trvalo udržateľný rozvoj* (sustainable development), metodicky rozpracovaný do **Stratégie trvalo udržateľného rozvoja na Zemi**.

Oficiálne prihlásenie sa k Dohovoru o biologickej diverzite a následné schválenie **Projektu ochrany biodiverzity** uvádzam ako príklad, kedy sa zadaná úloha bude musieť riešiť, realizovať a bude sledovaná. V praxi to znamená tímovú prácu mnohých vedných odborov, rešpektovanie a uplatnenie ich realizačných výstupov.

Legalizovanie dokumentov, stratégie a zákona, majú aj pre etnológiu podstatný význam.

Ochrana a umožnenie rozvoja všetkých foriem života na Zemi, predpokladá znalosť územia - regiónu.

Predmetom etnológie je skúmanie materiálnej a duchovnej kultúry ľudu v súvislosti so spôsobom života v určitom regióne, čase a historických súvislostiach. Časopriestorovosť a v nej rozpoznané vnútorné väzby s ich vzájomnými reakciami, umožňujú etnológii objasniť mnohé javy súvisiace so životom a chovaním sa človeka na menšom, či väčšom územnom priestore. *Je preto logické, že aj etnológovia by mali byť súčasťou pracovných kolektívov pri riešení veľkých koncepčných projektov, ktoré sa následne premietajú pri realizovaní veľkých územných plánov, v plánoch miest a obcí, v posudzovaní hodnoty krajiny, jej ekologickej stability a miery zaťaženia územia ľudskými aktivitami.*

V súčasnosti vzniklo obrovské množstvo rôzne previazaných, často neriešiteľných situácií práve v dôsledku nepochopenia pravej príčiny. Etnológ sa s týmto javom stretáva v teréne denne. Okruh problémov v hmotnej i duchovnej oblasti života ľudu sa tak rozšíril, že to skutočne volá po medziodborovej spolupráci na zjednocujúcich projektoch. Ich interpretácia inými vednými odbormi je často rozporuplná, no napriek tomu, mnohé z nich sa dostanú do rôznych koncepčných hodnotení, plánov na ďalšie desaťročia, v neposlednej miere aj do verejno-informačných médií. Rozhodovacie konania štátnej správy nemajú mnohokrát podklady pre optimálne riešenie problémov vo svojom regióne. Etnológia je opäť väčšou

časťou verejnosti, verejných činiteľov, ale i niektorých odborníkov a organizácií chápaná v polohe folklorizácie, archaickej ľudovej architektúry, sviatočných krojov a zvykoslovných obyčají.

Novopreferovanými "raritami" regiónov je vidiecka turistika a snahy oživiť remeselnú výrobu.

Etnológovia si túto situáciu uvedomujú a hľadajú nové metódy na realizáciu, ale aj prezentáciu výsledkov výskumu do praxe. *Mali by sme hľadať kvalitatívne nové spôsoby vplyvov etnológie a etnológov v systéme socioekonomického rozhodovania pre menšie i väčšie sídelné celky a využiť ich pre obyvateľstvo, samosprávu obcí a štátnu správu.* Vznikli nadácie na záchranu rôznych sfér ľudovej kultúry, rozpracovala sa Stratégia pre vidiecke prostredie v Európe - EKOFAST, poriadajú sa odborné viacdňové semináre v teréne, spojené s aktívnou prácou in situ, ožívujú sa skanzeny, aktivizuje sa povedomie verejnosti o význame vidieka, malých sídiel, význame remesiel a tradičných hospodárskych činností. Prehodnocujú sa možnosti využitia poznatkov ľudového liečiteľstva a pestovania miestnych kultúrnych plodín. Dôležitá je urbánna etnológia, etnológia etnických menšín; znovu sa môžeme vrátiť k fenoménu religiozity, kde už nejde o kvantitu vierovyznaní a počty cirkevných obcí. Ide o skutočnú duchovnú vyspelosť, ktorá človeku umožňuje precítiť význam jeho bytia, zodpovednosti a dôvodov existencie. Ako ho to kvalitatívne motivuje k uvedomeniu si hodnôt živej i neživej prírody. Aký genetický informačný potenciál a konkrétne pozitíva po sebe zanechá s vedomím, že v tom je hodnota a zodpovednosť každého mysliaceho človeka.

Zapájame sa do medzinárodných združení, asociácií, nevládných organizácií, získavajú sa finančné podpory formou grantov aj na realizáciu znovuoživenia socioekonomického potenciálu vidieka.

Ako to všetko funguje v praxi, vieme každý zo svojej skúsenosti, alebo to vidíme vo svojom okolí.

A tu sa vlastne dostávame k druhému bodu uplatnenia a poslania etnológie ako vedy v praxi.

Prvým bodom je nutnosť "zlegalizovať" etnológiu v rozhodovacích konaniach pre plánovanie a rozvoj regiónu a spoločnosti. Znamená to akceptovanie etnológie v najvyšších štátnych i medzivládnych zákonodarných rezortoch, ktoré záväzne riešia otázky vzťahu človeka a života na Zemi. Ľudovo povedané, presvedčiť mocných tohto sveta. Mocným je ten, kto má ekonomickú a politickú rozhodovaciu silu. Tento fakt je neodškriepiteľný. Verejne to prizná každý, kto sa globálnymi problémami existencie samotného bytia na Zemi zaoberá. Bez financií a múdro, s bohužiaľ dosť tvrdo koncipovanou legislatívou, to v tomto pokročilom štádiu vývoja spoločnosti nepôjde.

Druhým bodom uplatnenia etnológie sú sféry obrazne povedané nižšie, denná práca a súžitie s regiónom. Etnograf musí priam manažérsky vidieť potreby a hlavne možnosti regiónu, v ktorých sa dajú uplatniť zásady Stratégie trvalo udržateľného rozvoja, alebo ako som to nazvala skôr, zdravého sedliackeho rozumu.

Ak región, obec, mesto, spolupracuje s kvalitným tímom odborníkov, musí vypracovať projekt vychádzajúci z podrobnej znalosti miestnych pomerov (nie z výsledkov štatistiky) a mentality ľudí. Jeho schválením sa získa možnosť jednak podpory rozhodujúcich inštitúcií a orgánov, ale tiež konkrétna finančná pomoc. Na príklade Tatranského národného parku, ktorý je súčasťou Biosferickej rezervácie Tatry, sa dá konkrétne poukázať na kumuláciu faktov a problémov, ktoré vznikajú pri riešení určitého územia, na ktorom by sa mali dodržiavať vo zvýšenej miere zákony ochrany prírody a optimalizovať požiadavky na spôsob života človeka. V rámci uplatňovania ekologickej politiky, neskôr i Dokumentov z Ria, bolo pre národný park len od začiatku 90-tych rokov vypracovaných niekoľko programov a koncepcií. Poslednou je Stratégia trvalo udržateľného rozvoja Biosferickej rezervácie Tatry, koncipovaná ako otvorený systém sledovania a skúmania abiotických a biotických javov v

súvislosti s antropickou činnosťou na území národného parku. TANAP sa rozprestieral v častiach troch okresov: Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš a Poprad. Dnes k nemu pribudol okres Kežmarok. Na vymedzenom území sa nachádza okolo 70 obcí i miest, ktorých antropické vplyvy a tlaky sa kvalitatívne prejavujú v troch úrovniach:

1. domáce obyvateľstvo historických obcí;
2. turistický ruch;

3. vplyvy imisií diaľkovými prenosmi. Z pohľadu etnológie každá sídelná jednotka pôsobí svojou geografickou polohou, etnicitou obyvateľstva, prevládajúcim charakterom zamestnania, hodnotovými normami spoločenského a rodinného života, na svoje bezprostredné okolie a širšie prírodné prostredie viacúrovňovo a viacrozmerne. Je potrebné poznať súvzťažnosť stabilizačných a destabilizačných prvkov zapríčinených ľudskými aktivitami a priebežne sledovať kauzalitu a dynamiku ich vzájomných vzťahov.

Metodiku - "Monitoring antropických aktivít na území TANAP-u", ktorá bola vypracovaná pre plnenie Programu starostlivosti o TANAP do roku 2000, hodnotila dr. Apáthyová-Rusnáková skôr ako stratégiu s doplňujúcou otázkou, aký pracovný tím bude riešiť Človeka... Jej argumenty sa prakticky potvrdili za pol roka, kedy sme mali vypracovať už vyššie spomenutú Stratégiu. Kolegovia predložili návrhy za abiotickú a biotickú zložku prírody. Etnológovi ostal súbor ČLOVEK...

K navrhovanému riešeniu som pristupovala ako etnológ, ale súbežne som musela naštudovať aspoň orientačne problematiku ekológie, lesníctva, geografie, sociálnej geografie a psychológie. Zámerne som uviedla zoznam použitej literatúry tak rôznorodý (je len čiastočný a orientačný). Chcem ním iba poukázať na zložitosť problematiky a určitý stupeň zodpovednosti, ktorý si etnológ uvedomuje pri svojej práci. Výhodou pre výskum jednotlivých regiónov je možnosť trvalého pobytu na území, samozrejme s vedomím osobnej nezaujatosti.

K zadanej problematike som pristúpila s vedomím, že pre uvedené etapy práce je potrebné vypracovať veľmi starostlivo metodiku a na jej realizácii sa musí podieľať tím odborníkov. Už samotné etapy Stratégie pre antropické vplyvy sú toho dôkazom.

I. ETAPA

Monitorovanie sídelných celkov so zameraním na:

- a) demografiu, spôsob bývania, zástavbu katastrálneho územia;
- b) socioekonomické javy a využívanie pôdneho fondu;
- c) migráciu, pohyb, turistický ruch a dopravu.

Monitorovaním sídelných celkov sledujeme:

a) príčiny demografických zmien, dôvody spôsobu bývania, zmeny využitia katastrálneho územia;

b) zmeny pod vplyvom hospodársko-ekonomických transformácií, výskyt, intenzitu a okruh podnikateľských aktivít, zmeny vo vlastníckych vzťahoch k pôde a spôsoby jej využitia, vzťah k lesu, vodným zdrojom;

c) dôvody migrácie trvalo žijúceho obyvateľstva, snahu o prioritu cestovného ruchu v ekonomike územia, nárast širokého spektra spolkov, agentúr a združení a zaťaženosť územia návštevnosťou a dopravou. Pre vyhodnocovanie, ale tiež archiváciu sú spracovávané detailné databázy, v rámci možností sa využíva počítačová technika, letecké snímky a fotodokumentácia.

II. ETAPA

Spracovanie podkladov prinesie:

1. Objasnenie socioekonomických aktivít v zmenených hospodársko-ekonomických podmienkach a ich konkrétneho dopadu na územie NP.

2. Dáta o demografickej stabilite/nestabilite obcí, tendenciách v rodinnom a spoločenskom živote obyvateľstva vo vzťahu k NP.

3. Objasnenie psychosociálnych väzieb, motivácie a prejavov vzťahu jednotlivých skupín obyvateľstva k prírode, k prostrediu v ktorom žijú, k využívaniu a ochrane prírodných zdrojov v súvislosti s mierou uvedomenia si závislosti na nich.

4. Súbory výsledkov (aj priebežných) využiteľných v územných plánovaniach a regionálnej politike, ktoré sú podkladom pre miestne samosprávy pri riešení rôznych potrieb ich obcí, miest a súčasne návodom pre konkrétne projekty.

5. Vyhodnotenie dynamiky reálneho stavu materiálnej i duchovnej kultúry ľudu žijúceho na tomto území a stanovenie miery jeho KVALITY ŽIVOTA. Pomenovanie príčin a stupňa uvedomenia si súvzťažnosti a závislosti obyvateľstva na prírodnom prostredí a krajine, v ktorej žije.

6. Posúdenie dynamiky, vitality alebo zániku etnológiou skúmaných javov; výsledky je možné digitalizovať a pokračovať v myšlienke EAS.

Všetci vnímame určitú renesanciu hodnotenia a pochopenia rebríčka hodnôt. Je mnoho indikátorov v chovaní človeka dneška, na ktorých môžeme dokazovať pozitíva a negatíva súčasného života a dať im správne usmernenie. Etnológia má pre zmienený účel obrovský potenciál v dlhodobom zhromažďovanom materiáli.

Biodiverzita, rozmanitosť života môže byť zachovaná, môže byť životaschopná a ďalej sa vyvíjať, ale v tak zložitej situácii, v akej sa všetci a všetko nachádza, už musí pomáhať koncepčná a vedomá taktika.

Etnológia súčasnosti by mala mať vypracovanú taktiku a jednotnú stratégiu, ktorá by bola záväzná pri plnení ekologickej politiky.

Domnievam sa, že Zákon o ochrane prírody a krajiny by mohol byť určitým stimulom aj pre nás - etnológov.

Znovu podotýkam, že axiomou zjednotenej koncepcie vnímania, sledovania skutočnej reality v teréne a skutočného obrazu našej spoločnosti je rešpektovanie a zachovanie rozmanitosti života vo všetkých jeho podobách aj do budúcnosti.

Literatúra

APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Z.: *Pokus o určenie štruktúry hodnôt a meranie a meranie hodnotových orientácií. Slovenský národopis, 39, 1991, č. 1, s. 51-63.*

APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Z.: *Poznámky k poslednej fáze atlasových prác a teória modelovania. Slovenský národopis, 26, 1978, č. 4, s. 642-646.*

APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Z.: *Na margo seminára: Jedinečné, zvláštne a všeobecné v procese zmien ľudových tradícií v období socializmu. Slovenský národopis, 24, 1976, č. 4, s. 619-625.*

BAČOVÁ, V.: *Etnická identita osobnosti- sociálno psychologický prístup. Slovenský národopis, 38, 1990, č. 4, s. 508-514.*

BARAN, V.: *Základy socioekonomickej geografie pre ekológov. Zvolen 1995.*

BOHUŠ, I. - HOUDEK, I.: *Osudy Tatier. Bratislava 1976.*

BOHUŠ, I.: *Vývoj vlastníckych pomerov v oblasti TANAP-u v rokoch 1209-1918. Zborník prác TANAP-u, 11, 1969, s. 559-571.*

BOHUŠ, I.: *Územný priemet funkcií z hľadiska ochrany prírody v širšej tatranskej oblasti. História. Vyd. S-TANAP-u, 1973, 52 s.*

Dohovor o biologickej diverzite: Správa o plnení záväzkov Slovenskej republiky vyplývajúcich z uznesenia NR SR č. 556/1994.

DRDOŠ, J.: *Únosná návštevnosť krajiny v TANAP-e. Zborník prác TANAP-u, 1989, s. 191-233.*

DRDOŠ, J.: *O histórii jednej výskumnej témy (ešte o krajinnom plánovaní). Geografický časopis 47, 1995, č. 4, s. 299-306.*

- DRDOŠ, J. - MIKLÓS, L. - KOZOVÁ, M. - URBÁNEK, J.: *Základy krajinného plánovania. Technická univerzita vo Zvolene 1995, 173 s.*
- DUVIGNEAUT, P.: *Ekologická syntéza. Akadémie, Praha 1988.*
- ECOVAST : *Stratégia pre vidiecke prostredie v Európe. Pracovná skupina pre poľno- a lesné hospodárstvo.*
- Etnografický atlas Slovenska, Národopisný ústav SAV. Slovenská kartografia. Bratislava 1990.*
- FORMANN, R. T. T. - GODRON, M.: *Krajinná ekologie. Akademia, Praha 1993.*
- HALADA, L. - TOPERCE, J. - MEDERLY, P. - KARTUSEK, V.: *Systém ekologickej kvality krajiny - ďalší prístup k manažmentu krajiny. Časopis Životné prostredie, 5, 1995, s. 271-273.*
- HADAČ, E.: *Krajina a lidé. Akademia, Praha 1982.*
- CHUDÍKOVÁ, O. - CHUDÍK, I.: *Aplikácia zásad spoločenských funkcií lesa v rekreačnej oblasti Vysokých Tatier. Zborník prác TANAP-u, 1977, s. 7-20.*
- KOREŇ, M.: *Rozvoj ovčiarstva v podtatranskej oblasti na príklade obce Východná. Správa o doterajších výsledkoch riešenia projektu trvalo udržateľného rozvoja v rámci GEF. Interná správa, 3.9.1996.*
- KOLLÁR, D.: *Sociálna geografia a problematika výskumu priestorového správania človeka. Geografický časopis, 44, 1992, č. 2, s. 149-160.*
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Vkus a kultúra ľudu. SAV, Bratislava 1975.*
- KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Interetnické vzťahy, životné prostredie a vkus širokých ľudových vrstiev na Spiši. Slovenský národopis, 24, 1976, č. 2, s. 241-252.*
- KOZLOV, V. I.: *Zväzky a vzájomné vzťahy etnografie s geografiou a demografiou. Slovenský národopis, 21, 1973, č. 3, s. 343-351.*
- LORENZ, K.: *Takzvané zlo. Praha 1992.*
- LORENZ, K.: *Osem smrteľných hriechov.*
- MARIOT, P.: *Metodické aspekty teritoriálnych modelov životného prostredia. Geografický časopis, 31, 1979, s. 263-277.*
- MARTINKOVIČOVÁ, M., - ILAVSKÁ, A.: *Antológia z ekofilozofie. Technická univerzita vo Zvolene 1994, 97 s. MÍCHAL, I.: Ekologická stabilita. Brno 1994, 275 s.*
- MIKLÓS, L.: *Ekologizácia priestorovej organizácie, využitia a ochrany krajiny. Slovenská technická knižnica, Bratislava 1992, 97 s.*
- MONTAN: *Projekt monitorovania prírodného prostredia TANAP-u. Koordinačné pracovisko, Tatranská Lomnica 1992, 343 s.*
- NOVÁČEK, P. - MEDERLY, P. a kol.: *Strategie udržateľného rozvoja. Olomouc 1996, 196 s. Obnovenie vidieckej krajiny. Podmienky trvalo udržateľného rozvoja. (Zborník referátov.) Nová Bošáca 1993, s. 69*
- OČOVSKÝ, Š.: *Aktuálna problematika geografie obyvateľstva a sídiel. Geografický časopis, 43, 1991, č. 3, s. 250-256.*
- OLEJNÍK, J.: *Územný priemet funkcií z hľadiska ochrany prírody v širšej tatranskej oblasti. Etnografia. Vyd. S-TANAP-u 1967, 13 s.*
- OLEJNÍK, J.: *Zmeny spôsobu života v oblasti Vysokých Tatier pod vplyvom turizmu. Kandid. dizert. práca. Knižnica S-TANAP-u, 1967, 244 s.*
- PAWLOWSKY, P.: *Křesťanství v proměnách dvou tisíciletí. Praha 1996, 118 s.*
- PACANOVSKÝ, M. a kol.: *Koncepcia starostlivosti o TANAP. Martin 1964, 272 s.*
- Pozvanie do výberového konania: Pre plnenie Projektu ochrany biodiverzity. Stanovenie ekologickej únosnosti k vybraným aktivitám sociálnej komunity trvalo žijúcej v danom alebo priľahlom území. Ministrestvo životného prostredia, marec 1996.*
- PRANDA, A.: *Formovanie nového systému hodnotových orientácií na súčasnej slovenskej dedine. Slovenský národopis, 26, 1978, č. 2, s. 235-247.*

- Program starostlivosti o TANAP do roku 2000: Schválený Uznesením vlády SR z 19.11.1991 číslo 658. Vydala Správa TANAP-u, Tatranská Lomnica 1992, 88 s.*
- REPKA, P.: Urbanisticko-krajinárske podklady k stanoveniu únosnej návštevnosti TANAP-u. Zborník prác TANAP-u 1989, s. 335-346.*
- Rozvoj cestovného ruchu v obciach: Metodická príručka. Bratislava 1993, 56 s.*
- Regionálny rozvoj: Činnosť oddelenia Regionálneho rozvoja v Poprade. Poprad 1995.*
- SPERLING, W. - ŽIGRAI, F.: Sídlnogeografická štúdia v katastri obce Liptovská Teplička. Geografický časopis, 22, 1970, 1, s. 3-18; Geografický časopis, 22, 1970, č. 2, s. 97-131.*
- Stanovy Regionálneho združenia tatranských a podtatranských obcí. 8.12.1994.*
- Stanovy Tatransko-podtatranského regionálneho združenia vlastníkov súkromných, spoločenstvených a obecných lesov. 1995.*
- Stratégia trvalo udržateľného rozvoja Biosferickej rezervácie Tatry: Spracované kolektívom Výskumnej stanice ŠL-TANAP-u, Tatranská Lomnica 1995, 29 s. ŠMAJZ, J.: Ohrozená kultúra. Prednášky z ekologickej filozofie: Od evolučnej ontologie k ekologickej politike. Prostějov 1995, 105 s.*
- ŠTEFEK, J.: Ekológia, ekosozológia a fyziotaktika. Učebné texty. Slovenská technická knižnica, Bratislava 1992, 56 s.*
- ŠTEFEK, J.: Budovanie európskej ekologickej siete. Časopis Životné prostredie, 4, 1995, s. 188-191.*
- THOMAS, L.: Myšlenky pozdě v noci. Praha 1989.*
- Trvalo udržateľný rozvoj a krajinoekologické plánovanie v európskych horských regiónoch. (Zborník referátov.) Zvolen 1994.*
- Uznesenie Vlády SR k Zásadám regionálnej hospodárskej politiky: Z 23.7.1991 číslo 390.*
- Územný plán Veľkého územného celku Vysoké Tatry, Západné Tatry, Orava a Spišská Magura: Sprievodná správa. URBAN v.o.s. Projektová kancelária, Košice, august 1995, 191 s.*
- Vplyv základných odvetví národného hospodárstva na krajinu. Učebné texty. Slovenská technická knižnica, Bratislava 1992, 89 s.*
- WILSON, E. O.: Rozmanitosť života. Praha 1995, 443 s.*
- ŽIGRAI, F.: Využitie Zeme ako súčasť tvorby a ochrany životného prostredia. Geografický časopis, 30, 1978, č. 3, s. 236-322.*

K problematike vývoja etnickej menšiny Rusínov-Ukrajincov na Slovensku

Miroslav Sopoliga

V súčasnom období pozornosť mnohých vedcov, najmä etnológov vzbudzujú skupiny ľudí, ktoré sa z rôznych príčin ocitli v inonárodnom prostredí. Z tohto aspektu práve Slovensko predstavuje akési výskumné laboratórium, pretože v dôsledku svojej geografickej polohy a mimoriadne zložitých historických podmienok vývoja, sa stalo domovinou mnohých etnických spoločenstiev a križovatkou kultúr, ktoré sa tu stretávali, vzájomne ovplyvňovali a ďalej šírili v rôznych smeroch. Najmä východoslovenský región vytvára vynikajúce podmienky pre štúdium interetnických súvislostí a sústavne prebiehajúcich etnických procesov. Etnologické štúdium tohto regiónu môže byť prínosom nielen z hľadiska ďalšieho rozpracovania teoretických a metodologických otázok príslušnej vednej disciplíny, ale aj z hľadiska riešenia postavenia národnostných menšín na Slovensku a ich integrácie do politického, spoločenského a kultúrneho života v rámci spoločnej vlasti a štátu.

I keď Slovensko v posledných rokoch je zaneprázdnené vzťahmi s našimi maďarskými spoluobčanmi, nemali by sme zabúdať aj na iné minority de facto existujúce v tejto krajine. Preto v našom príspevku chceme aspoň načrtnúť základnú problematiku doterajšieho vývoja a ďalšieho smerovania pomerne veľkej etnickej skupiny rusínsko-ukrajinského pôvodu, počet ktorej v súčasnosti sa odhaduje na viac ako 150 tis. obyvateľov, aj keď štatistické údaje z posledných sčítaní ľudu hovoria iba o 30-40 tis. občanov Slovenska ukrajinskej, resp. rusínskej národnosti.¹ Príslušníci uvedenej etnickej skupiny obývajú okolo 220 dedín rozprestieraných sa kompaktne na území severovýchodného Slovenska pozdĺž slovensko-poľskej hranice, počnúc najvýchodnejšou dedinou Nová Sedlica v okrese Snina a končiac najzápadnejšou obcou Osturňa v okrese Poprad. Zo severu na juh v smere do vnútrozemia toto etnikum zasahuje v dĺžke približne 10-20 km.²

Príčinou etnického rozdelenia východoslovenských Rusínov-Ukrajincov boli v podstate vonkajšie determinanty. Jedná sa tu o etnickú menšinu, ktorá sa v dôsledku určitých historických okolností oddelila od jadra svojho materského etnického spoločenstva politickou hranicou.³

Historická veda má ešte mnohé podlžnosti v objasnení genézy ukrajinského národa vôbec, a teda aj rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, ktoré dnes žije v rámci východného Slovenska. Nikto však nepopiera, že tu ide o potomkov východných Slovanov, ktorí prenikli do týchto karpatských oblastí už v 6.-7. storočí.⁴ Je všeobecne známe, že na teritóriu dnešného západoukrajinského etnika žili ľudia juhozápadnej skupiny východných Slovanov, ktorí sa nazývali Venedi, Anti a Sclavi a neskôr sa označovali ako Rusi (Rosi), Rusíni, ruskí ľudia. V 10. storočí sa rozdrobené východoslovanské kmene spájajú do jednotného štátneho útvaru - Kyjevskej Rusi. V dôsledku vzniku tohto štátu sa začína formovať východoslovanská etnická skupina, z ktorej sa neskôr vyvinul ukrajinský národ. Aj keď otázka západnej hranice Kyjevskej Rusi je dodnes diskutabilnou, výrazné stopy východoslovanskej kultúry sú a zostanú trvalou hodnotou a neoddeliteľnou súčasťou kultúry Slovenska. Vplyv Kyjevskej Rusi v tejto oblasti je nesporný. Prejavuje sa to najmä v jazyku, v kultúre, v etnonymoch Rusín, Rusnák, ruskí ľudia, v toponymoch Ruskov, Ruská Bystrá, Ruská Voľa, Ruská Kajňa, Ruská Nová Ves, Ruský Hrabovec, Ruský Kručov, Ruské Pekľany atď.⁵

Po rozpade Kyjevskej Rusi v 2. pol. 12. storočia na samostatné drobné kniežactvá, zvlášť po prepade a veľkom spustošení tohto územia Tatármi (roku 1240) začína sa intenzívnejšie

osídľovanie severovýchodných Karpát východnými Slovanmi, o čom sa už zachovali aj mnohé písomné pamiatky.⁶ Súčasne aj Uhorsko v 11. storočí posúva svoje hranice na severovýchodné hrebene Karpát (Zakarpatsko).⁷

Predchodcovia dnešných východoslovenských Rusínov-Ukrajincov teda spolu s obyvateľmi terajšej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny a celého Slovenska v priebehu niekoľkých storočí znášali spoločný sociálno-ekonomický, národnostný a náboženský útlak zo strany uhorských a nemeckých panovníkov. Spoločný osud ich prenasledoval aj po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie v roku 1918, čím sa vytvorili priaznivé podmienky pre ich tesné vzájomné spolužitie. Po prvej svetovej vojne bolo zakarpatské rusínsko-ukrajinské etnické územie pričlenené k Československej republike, kde tvorilo samostatnú politicko-administratívnu jednotku pod názvom Podkarpatská Rus, neskôr Karpatská Ukrajina (1938-1939). Časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva bola však už vtedy spravovaná v rámci Slovenska.⁸ V roku 1945 bolo územie Zakarpatskej Ukrajiny pripojené k Sovietskemu zväzu, avšak ukrajinsko-rusínska menšina na území východného Slovenska žije dodnes.

Skutočnosť, že východoslovenskí Rusíni-Ukrajinci nikdy nežili v jednom spoločnom štátnom celku so svojim materským národom, podmienila zložité etnické procesy. Formovanie etnického, resp. národnostného povedomia a vôbec národnostná konštitúcia prebiehala tu v porovnaní s materským národom značne oneskorene a viac-menej izolovane od neho.

Je všeobecne známe, že iba časť tohto obyvateľstva sa hlási k ukrajinskej národnosti. Podstatná väčšina sa však sama identifikuje etnonymom Rusnáci (adjektívum znie: "ruskij", "rusnackij"), včítane tých, ktorí sa hlásia k slovenskej národnosti. V poslednom období sa často používa termín Rusín. Žiaľ, tento historický etnonym dnešných Ukrajincov sa stal predmetom mnohých špekulácií, o čom sa zmienime ďalej. Zo staršieho obdobia už iba doznievajú termíny Uhroros, Uhrorusín, Karpatoros, Karpatorus, Karpatorusín, Podkarpatský Rusín, Ruthén a pod.,⁹ ktoré sa tu pestovali v záujme politiky vládnucich štruktúr, podporujúcej separatistickej tendencie v uvedenej oblasti ukrajinského etnika. Termín Ukrajinec (ukrajinský), ktorý sa v ostatných oblastiach postupne rozširuje už od 12. storočia bol totižto z hľadiska mocenských záujmov v tejto oblasti neprijateľný.¹⁰

Kultúra zakarpatských Rusínov-Ukrajincov teda dlho musela odolávať rôznym asimilačným tlakom. Iba hlboké vedomie vlastnej dôstojnosti napomohlo tomu, že v stáročnom zajatí cudzích susedných kultúr si východoslovenskí Rusíni-Ukrajinci dokázali uchovať svoju etnicitu, t. j. vlastnosti, ktoré nadobudli v dôsledku historického vývoja a špecifických prírodných a spoločenských podmienok, a na základe ktorých sa odlišujú od iných etnických spoločenstiev.¹¹

Základnými zložkami etnicity sú jazyk, kultúra, etnické vedomie a etnické pomenovanie (etnonym).¹²

Azda najzreteľnejšie prejavujúcimi sa funkciami v rámci etnicity rusínsko-ukrajinskej minority na východnom Slovensku sa vyznačuje jazyk, ktorý je nielen prostriedkom komunikácie, ale aj sprostredkovateľom etnicko-kultúrnych tradícií. Rusíni-Ukrajinci na východnom Slovensku si vytvorili veľmi zaujímavé nárečie, ktoré však napriek mnohým archaizmom a cudzojazyčným (slovenským, poľským, maďarským, nemeckým a iným) vplyvom v podstate nestratilo svoj celkový ukrajinský charakter. Vo fonetickom, morfológickom, syntaktickom i lexikálnom zložení si toto nárečie zachovalo všetky charakteristické znaky východoslovenskej jazykovej skupiny.

Je pozoruhodné, že pre podstatnú väčšinu príslušníkov skúmanej etnickej menšiny je dodnes charakteristické povedomie rodného, materinského jazyka - ich dialektu, miestneho rusínskeho (lemkovského) nárečia, ktoré je základným komunikačným prostriedkom v rodine a lokálnom, najmä dedinskom prostredí.

Každý jazyk sa formuje v procese etnogenézy príslušného spoločenstva a v jeho vývine plní funkciu výrazného etnického indikátora. Jazyk zohráva nielen dôležitú integrujúcu úlohu medzi príslušníkmi etnika, ale zároveň pôsobí aj ako komunikačná bariéra vo vzťahu k iným etnikám.

Je potrebné poznamenať, že v súčasnosti v dôsledku mnohých vonkajších činiteľov v miestnom rusínsko-ukrajinskom nárečí sú badateľné výrazné slovenské vplyvy, najmä v lexike. Slovenčina ako slovanský jazyk nie je žiadnou komunikačnou bariérou pre Rusínov-Ukrajincov. Ba naopak, jazykovo nepripravení príslušníci etnickej menšiny mechanicky preberajú slovenské výrazy, prispôsobujúc si ich miestnemu nárečiu, a to najčastejšie pridaním ukrajinskej koncovky. Je len prirodzené, že takéto skomolené nárečie sa postupne stáva aj určitou komunikačnou bariérou vo vzťahu k materinskému národu, pretože má mnoho cudzích slov odlišujúcich sa od spisovnej ukrajinjiny. A práve túto skutočnosť niektorí protiukrajinsky zameraní jednotlivci zneužívajú ako argument o akejsi osobitosti rusínskeho nárečia, ktoré vraj nemá nič spoločné so spisovnou podobou ukrajinjiny. Lenže každý literárny jazyk je iba kodifikovanou fikciou, ktorou väčšina príslušníkov etnického spoločenstva nehovorí. Deti sa zvyčajne rodia do dialektu a spisovný jazyk sa učia až v škole. Takto je to u Slovákov, ale aj iných národov. V prípade ukrajinsko-rusínskej etnickej skupiny sa však tento "problém" umelo zveličuje, čo samozrejme negatívne vplyva na ďalší vývoj tejto komunity.¹³

V situáciách medzietnických kontaktov a vzťahov dôležitým identifikačným znakom je kultúra. Súhrn kultúrnych zvláštností, ktorými sa jednotlivé etnické spoločenstvá odlišujú od seba, zvyknú sa označovať aj ako etnické tradície.¹⁴

Poznáme dve základné, výrazné rozdielne kultúry - tzv. veľká tradícia a malá tradícia, označované aj ako vysoká či národná kultúra a ľudová kultúra.¹⁵ V prípade východoslovenských Rusínov-Ukrajincov majú svoje trvalé miesto tak veľké tradície profesionálnej ukrajinskej kultúry, rozširované najmä učiteľmi, spisovateľmi, teológmi, vedeckými a kultúrnymi pracovníkmi, ako aj ľudová kultúra, ktorá sa udržiava najmä prostredníctvom ústnej tradície a vyznačuje sa regionálnou rozmanitosťou podmienenou geograficko-historickými činiteľmi.¹⁶

Všeobecnou tendenciou v súčasnosti je strácajúci sa význam identifikačných znakov etnicity v podobe prejavov ľudovej kultúry. I keď ľudová kultúra rusínsko-ukrajinskej etnickej menšiny na Slovensku dlho uchovávala svoje tradičné hodnoty, v období po roku 1945 následkom nových ekonomických, spoločenských, kultúrnych a politických vzťahov dochádza k rozrušeniu jej homogenosti, ako aj nivelizácii a unifikácii lokálnych a regionálnych javov.¹⁷

Ďalší dôležitý faktor, ktorý u nás v minulosti zo známych dôvodov bol podceňovaný, je náboženská príslušnosť.¹⁸ A práve v rusínsko-ukrajinskom prostredí v oblasti východného Slovenska je príslušnosť k východnému náboženskému gréckokatolíckemu alebo pravoslávne obradu (tzv. "ruskej viere") tak silne spätá s etnickou, že niekedy dochádza k ich stotožňovaniu. Je to spôsobené dlhodobou tradíciou.

Archeologické výskumy a písomné pramene dosvedčujú, že všetky dnešné ukrajinské (ruské, maloruské, rusínske) etnické územia boli už od začiatku tohto tisícročia pod silným kultúrnym vplyvom národov Blízkeho Východu, najmä Grékov, čo zároveň vytváralo priaznivé podmienky pre šírenie kresťanstva v tejto oblasti. To nakoniec viedlo k tomu, že knieža Vladimír Veľký (980-1015), uvedomujúc si význam silnej cirkevnej organizácie pri zjednocovaní svojho štátu - Kyjevskej Rusi sa v roku 988 dal pokrstiť, a tak vytvoril priestor pre evanjelizáciu celej svojej ríše.¹⁹

Zásadný význam pre udomácnenie sa a šírenie východnej kresťanskej viery na území dnešného severovýchodného Slovenska mala misionárska činnosť dvoch solúnskych bratov -

slovanských apoštolov sv. Cyrila a Metoda, ktorí pôsobili v tomto kraji v rokoch 862-863. Medzi veriacimi koluje povest', že už sv. Metod ustanovil pre Rusínov prvé biskupstvo.²⁰ Vtedy sa pravdepodobne začínajú stavať aj prvé kresťanské chrámy východného rítu v karpatskej oblasti, ktoré sú tak isto výrazným identifikačným znakom rusínsko-ukrajinskej etnickej príslušnosti.

Avšak politika Uhorského kráľovstva čoraz viac smerovala k tomu, aby sa aj pravoslávni Rusíni prispôsobili oficiálnej rímsko-katolíckej štátnej cirkvi. V dôsledku toho v období rokov 1596-1646 (Brest-Litovská únia, Užhorodská únia) sa sformovala tzv. uniatská cirkev, t. j. východná kresťanská cirkev podriadená rímskemu pápežovi. Rozhodujúcu úlohu v tomto smere zohrali politické tlaky a najmä sociálno-ekonomické postavenie duchovných predstaviteľov. Od polovice 17. storočia boli teda predkovia východoslovenských Rusínov-Ukrajincov rozdelení na pravoslávnych a tzv. uniatov (pravoslávnych katolíkov).

Aj keď v náboženských obradoch medzi pravoslávnyimi a gréckokatolíckymi neexistuje podstatný rozdiel, takéto rozdelenie zapríčinilo medzi nimi trvalé nezhody, ba dokonca nevraživosť a časté konflikty.

Napriek tomu konfesiónalna príslušnosť je dodnes jedným z hlavných diferenciacných prvkov Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska, ktorým sa odlišujú od Slovákov, Maďarov a Poliakov rímskokatolíckeho alebo protestantského vierovyznania. Ako východní kresťania používajú pri bohoslužbách cirkevnú slovančinu (nie latinčinu), dodržiavajú liturgiu sv. Jána Zlatoústeho (347-497), pri prijímaní používajú chlieb a víno, dodržiavajú starý juliánsky kalendár, v dôsledku čoho napr. narodenie Krista (Rizdvo) oslavujú 7. januára, t. j. o dva týždne neskôr ako podľa gregoriánskeho kalendára. S tým súvisia aj zaujímavé zvykoslovné prejavy a rituály, ktoré sú tak isto dôležitými znakmi etnickej identifikácie.

Prepojenie etnických a konfesiónalných znakov východoslovenských Rusínov-Ukrajincov je tak silné, že niekedy je tu veľmi ťažko, ba takmer nemožné určiť, ktorá identifikácia je rozhodujúca. Preto sa často stáva, že na otázku: "Žijú v tejto obci katolíci?" zaznie odpoveď: "Nie, iba Rusnáci". Avšak tu istú odpoveď dostaneme aj na otázku: "Žijú v tejto obci Slováci?" Teda etnocentrizmus a vôbec etnické vedomie Rusínov-Ukrajincov je vo veľkej miere determinované práve konfesiónalnou príslušnosťou.

Už skôr sme naznačovali, že etnické špecifiká (jazyk, kultúra, etnické pomenovanie, etnické vedomie a psychické uspošobenie) rusínsko-ukrajinskej minority na Slovensku boli určované predovšetkým historickými, geografickými, prírodno-klimatickými a sociálno-ekonomickými podmienkami života obyvateľstva.²¹

Tieto, ale aj niektoré ďalšie determinanty, spôsobujú taktiež mnohé súčasné zložité etnické procesy, o ktorých by sme sa chceli aspoň čiastočne zmieniť.

Ako sme už konštatovali etnické rozdelenie ukrajinsko-rusínskej etnickej menšiny nastalo v dôsledku politickej hranice. Rezultátom etnického rozdelenia v našom prípade je prerušenie celistvosti územia, ekonomiky a sociálno-teritoriálnej organizácie ukrajinského etnosu ako celku.²³ Zákonite dochádza teda k prispôsobeniu etnickej menšiny novému prostrediu. Cieľom uvedeného prispôsobenia je koexistencia predovšetkým v sociálnej a ekonomickej oblasti. Tento proces sa označuje termínom akulturácia.

Výsledkom dlhotrvajúcich akulturačných procesov v rusínsko-ukrajinskom etnickom prostredí sú výrazné zmeny etnokultúrneho profilu tejto menšiny, t. j. oslabovanie typických znakov etnicity, ako aj postupná identita s obklopujúcim slovenským prostredím. Čiže ide tu o proces asimilácie.

Asimilácia vo svojej podstate je prirodzený, objektívne a pokojne prebiehajúci proces v konkrétnom kultúrnom, spoločenskom a sociálno-ekonomickom prostredí. Avšak cieľným pôsobením niektorých faktorov, najmä politicko-právnych, môže mať aj inú podobu, v ktorej ide, alebo druhá kontaktujúca skupina sa usiluje o urýchlenie vzájomného kultúrneho vyrovnania, resp. splynutia, alebo sa určitá skupina takýmto tendenciám aktívne bráni.

V tejto súvislosti sa žiada pozastaviť pri probléme tzv. politického rusinizmu a s ním súvisiacim programom deukrajinizácie, ktorý u nás po roku 1989 bol veľmi aktívne podporovaný najmä bývalou federálnou česko-slovenskou vládou a výrazne inšpirovaný, ba dokonca usmerňovaný zahraničnými exponentami typu P. R. Magocsiho (Kanada).²⁴ Rôzne teórie o odlišnosti Rusínov od Ukrajincov, ako aj snahy o vytvorenie akéhosi samostatného rusínskeho národa a "štátu Rusínia" a s tým súvisiace požiadavky na prerozdelenie hraníc v Európe, majú zjavne politický charakter. Vyriešenie "rusínskej otázky" sa podmieňovalo dokonca "vstupom do novej Európy".²⁵ V skutočnosti však žiadne "rusínske hnutie" na Slovensku neexistuje. Ide o špekulácie hŕstky dobrodruhov smerujúce k destabilizácii Ukrajiny ako suverénneho štátu, a v neposlednej miere aj Slovenska. Za tým všetkým sa skrývajú predovšetkým cudzie mocenské záujmy, ale to už zrejme prekračuje rámec etnológie.²⁶

Z nášho hľadiska je treba konštatovať, že politický rusinizmus na Slovensku slúži aj na destabilizáciu jednotného etnického spoločenstva Rusínov-Ukrajincov. Je to prostriedok na urýchlenie ich asimilácie.²⁷

Každý suverénny národ, teda aj slovenský, má snahu o konsolidáciu svojho štátu. V dejinách sú známe dokonca pokusy o etnickú homogenizáciu krajiny. Najbrutálnejšou možnosťou dosiahnutia tohto cieľa je exterminácia menšiny. Ďalšou je jej vysídlenie, ako to bolo napr. v prípade poľských Rusínov-Ukrajincov (akcia Visla - 1947).²⁸ Značne odlišný charakter mala optácia východoslovenských Rusínov-Ukrajincov v roku 1947, v rámci ktorej bolo presťahovaných do Sovietskeho zväzu okolo 12 tis. ľudí.²⁹ I keď podstatná časť z nich sa v šesťdesiatych rokoch vrátila do pôvodnej vlasti - Československa, optácia zanechala u príslušníkov tejto etnickej menšiny veľmi výrazné stopy, najmä v psychickom usposobení, čo prirodzene malo vplyv aj na ďalší postup asimilácie.

Rusínsko-ukrajinská menšina bola do istej miery oslabená aj v dôsledku povojnových migračných procesov spojených s presídlením do opustených sudetských oblastí v Čechách (okolo 20 tis. ľudí). Bolo to spôsobené predovšetkým nepriaznivou sociálno-ekonomickou situáciou v oblasti východného Slovenska. K tomu sa pridružila aj migrácia obyvateľstva v súvislosti s industrializáciou Slovenska. Neblahé následky pre ukrajinsko-rusínsku menšinu mal taktiež nedemokratický akt pravoslavizácie a taktiež nedostatočne pripravený a zlým spôsobom realizovaný prechod príslušníkov uvedenej menšiny z ruskej (t. j. veľkoruskej), resp. tzv. karpatorusínskej orientácie na ukrajinskú. Časté manipulovanie s etnickou a konfesionálnou príslušnosťou tohto obyvateľstva silne ovplyvnilo ďalší vývoj tohto etnika, čo sa dnes odráža aj v nejednoznačnej etnickej sebaidentifikácii Rusínov-Ukrajincov.³⁰ Všetko to malo za následok, že u mnohých ľudí sa postupne vytvorili určité psychické bariéry, ktoré aj v súčasnosti urýchľujú proces asimilácie.

Psychické bariéry vznikali aj pod vplyvom cielenej propagandy prostredníctvom masmédií a účelových publikácií (dlhodobé systematické poukazovanie na negatívne stránky z histórie a súčasnej praxe kmeňového národa, špekulatívne prekrúcanie a zavádzajúce vysvetľovanie historických skutočností a pod.).

To všetko prispelo k deformovaniu etnického vedomia. S tým súvisí aj neustále klesajúci počet príslušníkov ukrajinskej, resp. rusínskej národnostnej menšiny.

Pravda, problém stanovenia národnosti, ako sa ukazuje je o niečo zložitejší. Väzba k majetku, k rodnému kraju je v prípade väčšiny východoslovenských Rusínov-Ukrajincov omnoho silnejšia, než pocit potreby deklarovania národnostnej príslušnosti. A keďže prihlásenie sa k ukrajinskej (rusínskej) národnosti je niekedy spájané s určitou nevýhodou, či ujmom, väčšina príslušníkov tejto etnickej menšiny neváha sa svojej národnosti "dobrovoľne" vzdať, resp. ju zatajiť. To znamená, že aj pokusy o etnickú homogenizáciu násilnou, resp.

urýchlenou asimiláciou sú veľmi problematické. V žiadnom prípade nemôže byť stopercentná istota o homogénosti etnického územia.

Na Slovensku ako možnosť riešenia etnických, resp. národnostných problémov sa často uvádza integrácia, t. j. zapojenie minoritných skupín do majoritnej spoločnosti pri ponechaní mu vedomia vlastnej etnicity, a s tým spojenej kultúry. Rusínsko-ukrajinská etnická menšina už následkom dlhodobého spolužitia so Slovákmi si vytvorila vedomie príslušnosti k spoločnému štátu a vlasti. Toto vedomie je pre nich vždy prvotné a určujúce. Čiže je tu obojstranná snaha o vytvorenie jednotného politického (nie etnického) národa na Slovensku.

Občiansky princíp nie je však možné vyhlásiť dekrétom alebo prijatím politicko-právnych opatrení smerujúcich proti etnickým menšinám. Vedomie spoločného celku sa nedá nanútiť. Určité spôsoby na ovplyvňovanie ľudí v tomto smere existujú, avšak proces fragmentizácie občianskej spoločnosti a rozbíjanie politického národa na základe zvyrazňovania etnických zvláštností je oveľa úspešnejší, ako proces opačný.

Preto národnostná politika štátnych orgánov voči etnickým menšinám musí byť veľmi citlivá a uvážená. Horlivé snahy o urýchlenie konštituovania politického národa, resp. pokusy o násilnú asimiláciu môžu vyvolať opačný efekt.

Ďalšie smery vývoja etnickej menšiny Rusínov-Ukrajincov na Slovensku budú závisieť od celkových podmienok života tejto komunity v rámci Slovenskej republiky.

Poznámky

- 1 Sčítanie ľudu domov a bytov 1980. Slovenská socialistická republika. Bratislava. Slovenský štatistický úrad 1983 Štatistická ročenka Slovenska 1991. Bratislava. Slovenský štatistický úrad 1991.
- 2 Etnografický atlas Slovenska. Národopisný ústav SAV. Bratislava, s. 6.
- 3 Porov. Botík, J.: Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. Slovenský národopis, 21, 1973, 4, s. 496.
- 4 Niederle, L.: Rukověť slovanských starožitností. Praha 1953, s. 93; Mel'nyk, V. M. - Šyškiná, E. V. : Ranňaja etničeskaja istorija južnych slavjan. Zaporozžie 1979, s. 32; Hoško, Ju. H. - Poryckij, A. Ja.: Pojizdka na Prjašivščynu. - Naraodna tvorčist' ta etnografija, roč. VII, 1962, 2, s. 90; Bača, Ju. - Kovač, A. - Štec, M.: Čomu, koly i jak. Prešov 1967, Ukrajinske narodoznavstvo. Lviv 1994.
- 5 Mnoho údajov o východoslovanskom, resp. ruskom (maloruskom, ukrajinskom) osídlení máme aj z rovínatých južných okresov východného Slovenska. Porov.: Haraksim, L.: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1967. Bratislava 1961, s. 14.
- 6 Haraksim, L.: c. d., s. 13-14.
- 7 Hoško, Ju. H.: Naselenňa Ukrajinskych Karpat XV.-XVIII. st. Kyjiv 1976, s. 11; Podolák, J.: Niektoré problémy porovnávacieho štúdia ľudových kultúr karpatskej oblasti. - Ľudová kultúra v Karpatoch. Bratislava 1972, s. 35.
- 8 Haraksim, L.: c. d., s. 5.
- 9 V priebehu historického vývinu niektoré pôvodné rusínske obce, najmä v oblasti Zemplína, takmer úplne stratili svoj etnický charakter a termín "ruský" ("rusnacký", "rusínsky") sa v nich stotožňuje už iba s príslušnosťou k východnému náboženskému obradu.
- 10 Marčenko, M. J. Istorija ukrajinskoji kul'tury. Kyjiv 1961, s. 68.
- 11 Porov. Brouček, S. - Vasiliev, I.: K teoretickým základom etnicity. - Přípravné materiály k Slovníku etnických procesov. Praha 1988, s. 11.
- 12 Botík, J.: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. Slovenský národopis, 39, 1991, 1, s. 19.
- 13 V poslednom období na Slovensku sú dokonca snahy o vytvorenie samostatného spisovného rusínskeho jazyka. V roku 1995 došlo k tzv. kodifikácii rusínskeho jazyka,

- ktorý však dodnes nikto neovláda a ani ho nepotrebuje. Porov. Štec, M.: *Ukrajinska mova v Slovaččyni (Sociolinhvistyčne ta interlinhvistyčne doslidženňa.) Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae, Prešov 1996.*
- 14 Čeboksarov, N. N. - Čeboksarova, J. A.: *Narody, rasy, kultury. Praha 1978, s. 22.*
- 15 Botík, J.: *Etnicita..., c. d. s. 20.* Burszta, J.: *Kultura ludowa - kultura narodowa. Poznań 1974.*
- 16 Gracijanskaja, N. N.: *K problému etnografickej rajonizácie Slovenska. Slovenský národopis, 33, 1985, 4, s. 736-737.*
- 17 Porov. Leščák, M.: *K niektorým aspektom vývinu slovenskej ľudovej kultúry po roku 1945. - Slovenský národopis, 28, 1980, 3, s. 365-370.*
- 18 Jakubíková, K.: *Je etnická identifikácia funkciou jazyka a kultúry? Slovenský národopis, 41, 1991, 1, s. 60-64; Ukrajinske narodoznavstvo... c. d., s. 97-121.*
- 19 Bidnov, V.: *Ukrajinska kultura. Mnichov 1988, s. 210-214.*
- 20 Sopoliga, M.: *Perly ľudovej architektúry. Prešov 1996, s. 36.*
- 21 Porov. Sopoliga, M.: *Narodne žytlo ukrajinciv Schidnoji Slovaččyni. Prešov 1983, s. 5-30.*
- 22 Botík, J.: *Enklava a diaspora..., c. d., s. 498.*
- 23 *Etnické rozdelenie ukrajinského etnosu bolo znásobené tým, že aj samotná Ukrajina až do roku 1991 s malými prestávkami, bola v područí iných štátnych útvarov, teda prebiehal tu proces etnického rozdelenia a asimilácie v rámci integrácie do tzv. sovietskeho spoločenstva.*
- 24 Magocsi, P. R.: *Karpatskí Rusíni: Súčasný stav a perspektívy v budúcnosti. - Slovenský národopis, 40, 1992, 2, s. 183-192.*
- 25 Magocsi, P. R.: *c. d. s. 190.*
- 26 Myšanyč, O.: *Karpaty nas nerozlučať. Užhorod 1993, s. 197-259.*
- 27 Sopoliga, M.: *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska z hľadiska prezentácie Rusínov-Ukrajincov. Slovenský národopis, 43, 1995, 4, s. 503-506. V rámci tzv. programu deukrajinizácie na Slovensku v posledných rokoch došlo k likvidácii niektorých ukrajinských národnostných kultúrnych inštitúcií, ako aj k destabilizácii ukrajinského školstva.*
- 28 *Naperedodni 50-litt'a akciji Visla. Naše slovo (Varšava), XL., 1, 1996, 9, s. 4.*
- 29 Vanat, I.: *Narysy novitňoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyni, II, 1938-1948, Prešov 1985, s. 264-266.*
- 30 Zel'ová, A.: *Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska - sociálno-psychologický prístup. Slovenský národopis, 39, 1991, 2, s. 132-156.*

Liptov, jeho charakteristické regionálne znaky, ich formovanie pod vplyvom historických, náboženských, sociálnych a kultúrnych aspektov

Iveta Zuskinová

Územie bývalej Liptovskej stolice leží v Liptovskej kotline, ohraničenej horstvami Nízkych Tatier, Veľkej Fatry, Chočských vrchov a Západnými Tatrami. Liptovskou kotlinou preteká rieka Váh a delí ju pozdĺžne na dve časti. V súčasnosti sa územie Liptova takmer prekrýva s územím dvoch okresov - Liptovský Mikuláš a Ružomberok. Výnimkou sú obce Štrba a Liptovská Teplička, ktoré patria do okresu Poprad. Archeologické nálezy z viacerých lokalít a nálezísk potvrdzujú kontinuitu osídlenia aspoň časti Liptova od neolitu až do 13. storočia (Pieta 1970:101-120).¹

Konkrétny Liptov sa v listinách spomína až v 13. storočí a zo Zvolenskej veľžupy sa vyčlenil v 14. storočí. Cez Liptov v stredoveku prechádzala obchodná cesta, ktorá viedla cez Oravu až do Poľska. Pri tejto ceste vznikli tri hrady: Liptov spomínaný ako Starý hrad, na ktorom bolo pôvodne administratívne centrum Liptova, Likavka a Liptovský Hrádok. Prví usadlíci si ako slobodní strážcovia okrajového územia postupne budovali osady, neskôr známe ako zemianske, s rodovými názvami, napr. Sv. Ján, Andice, Čemice, Parižovce. Ďalšie osady vznikali šoltýskou kolonizáciou.

Hospodársky život predovšetkým horného Liptova ovplyvnila nemecká kolonizácia v súvislosti s bankským podnikaním. Najvýznamnejšie postavenie malo kráľovské mestečko Hybe, ktorému v roku 1265 udelili práva privilegovaného kráľovského mesta.² Do 13. storočia spadá aj vznik baníckych osád v údolí potoka Bocianka, kde sa dolovalo zlato, striebro, meď a železo. V dolnom Liptove najvýznamnejšie postavenie mali bane v chotári obce Nemecká Ľupča, kde sa od druhej polovice 14. storočia ťažilo zlato, striebro, antimón. Toto mestečko bolo v stredoveku, aj neskôr najvýznamnejším strediskom remeselnej výroby v Liptove.

Popri spomenutých slobodných kráľovských mestách, kde patrili ešte aj Ružomberok, boli v Liptove ďalšie zemepánske mestečky, ktoré postupne dostávali rôzne práva, najmä trhové, zakladali si školy, čím sa pre okolie stávali dôležitým spojivom s mestskou kultúrou. (Kovačevičová 1993:13)³ V roku 1773 sa za mestečka s rozvinutou remeselnou výrobou považovali aj Liptovský Svätý Mikuláš, Bobrovec, Kráľovská a Svätajánska Boca, Liptovská Sielnica, Liptovský Trnovec a Vrbica (Bartl 1985:45-86).⁴

Medzi najvyvinutejšie a najviac rozšírené patrili remeslá zaoberajúce sa spracovaním kože zvierat - garbiarstvo, kožušníctvo, ševcovstvo, čižmárstvo a remenárstvo. Kráľ Leopold v roku 1697 vydal artikuly pre hybských remeselníkov v spojenom cechu čižmárov, krajčírov, kožušníkov, hrnčiarov. Okrem týchto najrozšírenejších remesiel v Nemeckej Ľupči boli farbiari látok, klobučníci, sedlári, mäsiari. V Ružomberku súkenníci a gombičkári. K vzácnejším remeslám zo staršieho obdobia patrili medovníkari.⁵

Zemepisný charakter Liptova podmienoval a určoval zamestnanie obyvateľstva. Hlavným zamestnaním od najstarších čias bolo roľníctvo, pastierstvo a chov dobytka. V staršom období až do začiatku 19. storočia prevládalo trojpoľné hospodárenie s charakteristickým nevyužitím tretiny ornej pôdy. Ešte v 19. storočí bola väčšina poľnohospodárskeho náradia vyhotovená z dreva, prípadne len kováčsky okovaná železom. Podstatnejšie zvýšenie úrodnosti nastalo až v 19. storočí zavádzaním striedavého obrábania pôdy, pestovaním zemiakov, ďateliny, zeleniny a tiež zavádzaním ovocinárstva. Prvá zmienka o pokusnom pestovaní zemiakov v Liptove je z

roku 1774 (Hýroš 1878:530).⁶ Najúrodnejším územím Liptova bola Liptovská kotlina, dnešné územie zatopené priehradou Liptovská Mara. Tu sa z obilovín pestoval najmä ovos, polovina tzv. polovníak - zmes ovsa a jačmeňa, pšenica, jačmeň - jarec, raž - žito a tzv. súraž či suržica - raž so pšenicom. Významnou plodinou v minulosti bola pohánka. V Liptove sa pestovala kapusta a v hornej časti regiónu v Štrbe mrkva a tiež hrach. Napríklad v Liptovskej Sielnici sa asi pätina ornej pôdy obsievala hrachom. Ovocinárstvom sa zaoberali najmä v Liptovskej Mare, ktorá mala vhodne exponované úbočie nad obcou (Petráš 1970:173-183).⁷ Z krmovín sa hlavný dôraz kládol na lúčne seno. Z priemyselných plodín sa pestovali konope a ľan, ktoré tvorili základ rozvinutej domáckej výroby plátna.

Chov dobytka a oviec patrí v Liptove medzi najstaršie formy zamestnania. Vysokohorské salašníctvo sa rozšírilo až po kolonizácii na valaskom práve, ktorá dosiahla svoj vrchol v 16. a 17. storočí (Chaloupecký 1947:31).⁸ Valaská kolonizácia bola prínosom nielen v hospodárskej a ekonomickej oblasti, ale zanechala výrazné stopy takmer vo všetkých oblastiach ľudovej kultúry Liptova a niektoré sa v určitých znakoch uchovali až do súčasnosti. Utváranie spolkov chovateľov oviec na spoločné salašné hospodárenie, ktorých cieľom bolo zabezpečiť kolektívne pasenie oviec v spoločných stádach mimo trvalých sídiel, umožnil chovateľom nerušene sa venovať roľníckej práci, prípadne doplnkovému zamestnaniu alebo remeslu. Znalosti spracovania ovčieho mlieka a výroby špecialít z neho, poznanie prírody, zručnosť, umelecké a výtvarné cítenie, nezriedka aj hudobné nadanie, odlišovalo ovčiarov od pastierov iných hospodárskych zvierat. Odlišovali sa aj svojím odevom, doplnkami, postavením a vážnosťou v dedinskom spoločenstve.⁹ Znalosti a praktické poznatky si ovčiari odovzdávali z generácie na generáciu a mnohé obce Liptova boli v minulosti známe chýrnymi valaskými rodinami. Napríklad Liptovské Sliače, Jakubovany, Pribylina, Liptovská Kokava, Liptovská Teplička. Prevala lúk a pasienkov nad ornou pôdou predovšetkým v hornom Liptove podmienili rozvoj chovu dobytka. Popri tradičných spôsoboch chovu sa vyskytla ojedinelá forma lúčneho hospodárenia na Slovensku v obciach Nižná a Vyšná Boca. Súvisela s netradičným spôsobom uskladňovania sena v lúčnych maštaliach, tzv. stajach, na lúčkach mimo obce a v nich aj ustajňovania hovädzieho dobytka v zimnom období. Inou odlišnou formou chovu boli tzv. kraviarky v Liptovskej Lúžnej. Boli to prístrešky na nocovanie dobytka a dojičiek na pasienkoch mimo dediny počas obdobia pasenia.¹⁰

S poľnohospodárstvom a chovom dobytka súvisí aj ľudová strava. Bola založená predovšetkým na domácich zdrojoch, ktoré si ľudia dopestovali, vychovali, prípadne zberným hospodárením nadobudli. V staršom období prevládali kašovité pokrmy rôznej konzistencie s mliekom. Podobu kaše z mletého zrna mali aj rôzne kabáče, ktoré sa jedli k rôznym pokrmom a nahrádzali chlieb. Základom stravy sa v priebehu 19. storočia stali zemiaky, ktoré sa jedli nielen ako hlavné jedlo v rôznych podobách, ale používali sa aj ako plnka a na zahusťovanie jedál. Dôležitou časťou stravy bola kapusta a strukoviny - hrach a fazuľa. Charakteristické sú rôzne sýte polievky, múčne jedlá, pečené kabáče s rôznymi aj zeleninovými plnkami. Z mliečnych produktov okrem samotného mlieka mala najväčší význam v strave ľudí Liptova bryndza, pripravovaná podomácky z ovčieho syra. Používala sa nielen ako posýpka na múčne a zemiakové jedlá, ale aj ako plnka a omastok v chudobných polievkach.¹¹

Okrem poľnohospodárstva obyvatelia Liptova hľadali doplnkové zdroje príjmov v rôznych zamestnaniach. Bolo to najviac drevárstvo, kde boli pracovné príležitosti pri ťažbe dreva, pri jeho transporte, alebo pri spracovaní na pilách. Obyvatelia regiónu sa živili aj ako pltníci. Sezónne sa obyvatelia Liptova venovali aj stavebníctvu, baníctvu a podomovému obchodu. Po zániku baní v Liptove si časť banských robotníkov odchádza hľadať prácu za hranice regiónu, ale aj republiky, najmä do maďarských a francúzskych baní. Z hornoliptovských, tzv. murárskych obcí, sa organizovali kompletne murárske družstvá aj s pomocnými robotníkmi. Veľký význam mali aj drobní domáci výrobcovia a remeselníci, ktorí pracovali popri

roľníctve a svojou produkciou zásobovali najbližšie okolie. Boli to nielen obuvníci, stolári, kolári, kováči, ale aj modrotlačiarci a hrnčiari.

Málokterý región Slovenska sa vyznačuje takou bohatosťou a pestrosťou ľudového odevu ako Liptov. Takmer každá obec mala svoje osobitosti, ktorými sa odlišovala od susednej. Toto konštatovanie je platné predovšetkým pre hornú a dolnú časť regiónu. V strednom Liptove sa uplatňovalo odievanie v štýle remeselnícko-mestskom. Žili tu potomkovia zemianskych vrstiev a hoci sa živili roľníctvom a drobným remeslom, odievali sa konzervatívne. U žien to bol tmavší dlhý viacdielny odev. Na pracovný deň bol zhotovený z tenkej kupovanej modrotlače, na sviatok z kvalitných vlnených látok; blúzky boli často zdobené zámikmi, nášivkami, čipkami. Muži nosili tmavý odev mestského strihu, aký nosievali remeselníci a robotníci. Základ tradičného ľudového odevu tvorili domácky spracované materiály - ľanové plátno, súkno a kožušiny. Ozdobou bola tkanina so vzorom, výšivka, paličkovaná čipka.

Mužský odev bol jednoduchší, takmer rovnaký v celom regióne, odlišoval sa len niektorými detailami. Základ tvorila košeľa a spodné nohavice z domáceho plátna. Vrchný odev bol súkenný z čiernej alebo bielej ovčej vlny, nohavice a halena. Nosil sa aj kamizlík, kožuštek bez rukávov a dlhý zimný kožuch. Doplnkami odevu pastierov, pltníkov, ale aj roľníkov bol široký viacprackový kožený opasok a široký klobúk. Na nohy si muži obúvali krpce, čižmy, v zime kapce zo súkna.

Ženský odev bol pestrý a bohatý. V staršom období bol jednoduchší a viac podobný. Mal dlhšiu splývavú siluetu, ktorá pozostávala z modrotlačových sukien, bielych košielíc, modrotlačových kabátikov bez rukávov a šatiek. Ozdobou boli čepce s hustou širokou paličkovanou čipkou, tzv. ketýše. V období od začiatku 20. storočia s rozvojom obchodu, priemyslu a možnosťou použiť na ozdobu odevu kupovaný materiál sa odev stáva dekoratívnejší. Odráža sa to nielen vo farebnosti výšivky, v náhrade ručnej čipky kupovanou, v použití rôznych stúh, nášiviek na odev, tzv. šíky, krepindlá, ale aj v nahrádzaní pôvodných materiálov kupovanými - brokát, kašmír a pod. V dolnom Liptove v Revúckej doline známej kvalitne domácky spracovaným ľanovým plátnom tkaným dvojvláknou keprovou väzbou, ženy si šili z tohto plátna nielen oplecká, ale aj dlhé skladané biele sukne. Práve v tejto oblasti sa zachovala aj najhodnotnejšia ľudová výšivka podľa počítanej nite na rukávoch ženských opleciek a na čepcoch. Ozdobou odevu liptovských žien bola ručná modrotlač z dielni miestnych modrotlačiarov. V chladnom počasí aj ženy nosili kožušky bez rukávov tzv. kamizlíky bohato zdobené. V zime dlhé kožuchy "s krielami", šatky a vlniaky. V lete chodili bosé, na sviatok nosili čižmy alebo topánky, v zime kapce zo súkna. Tradičný ľudový odev sa takmer vo všetkých lokalitách Liptova uchoval dlhšiu dobu u žien. Žili konzervatívnejším spôsobom života, za prácou mimo obce odchádzali len výnimočne.¹²

Historický vývoj, zamestnanie obyvateľstva, sociálne a ekonomické podmienky, sú najdôležitejšie faktory, ktoré ovplyvňovali zachovanie prejavov tradičných foriem ľudovej kultúry. Význam historických stredovekých mestečiek Liptova pre formovanie kultúry a spôsobu života obyvateľov regiónu, nebol len v čase ich najväčšieho rozkvetu a slávy, ale aj v pozdejšom období.

Napríklad mestečko Hybe v hornom Liptove sa vyznačovalo nielen aktívnym remeselníckym a obchodným životom, ale aj kultúrnym a spoločenským. V mestečku bol v roku 1681 založený artikulárny cirkevný zbor a odvtedy sa Hybe stali centrom náboženského a tiež spoločenského života evanjelických veriacich celého horného Liptova. Túto svoju pozíciu si udržali až do začiatku 20. storočia. Prevažne evanjelický horný Liptov sa stal aj zásluhou vzdelancov, ktorí v Hybiach žili, pokrokovejší. V rokoch 1907-1909 bola v mestečku postavená nová evanjelická škola. Bola to dvojpodlažná budova so štyrmi učebňami na prízemí a dvoma učiteľskými bytmi a jednou učebňou na poschodí. V čase svojho vybudovania patrila k najmodernejším v Liptove a Belo Klein Tesnoskalský ju nazval

krásavicou liptovských predvojnových škôl (Klein 1942:81).¹³ V škole bolo aj javisko, pravidelne sa tu hrávali divadlá. Škola sa stala kultúrnym centrom nielen obce, ale aj širšieho okolia. Mestečko sa aj po zániku cechov stalo centrom remesiel, ktoré svojou produkciou zásobovali široké okolie. Hybskí modrotlačári potláčali pre ženy z mestečka tenký šifón a mušelin na šaty, pre ženy z okolitých obcí modrotlač s požadovaným vzorom na sukne a kabátiky ku kroju a modrotlač na periny a vankúše.¹⁴ Aj pozorovateľ z konca 19. storočia zaznamenal že "dedinci - obyvatelia Važca, Východnej, Kokavy a Pribyliny, ktorých odev hybskí farbiari dirigovali, si vyberali väčšie a nápadnejšie vzory, ako ženy z mestečka".¹⁵

Mestečko Hybe bolo od konca 19. storočia strediskom výroby nábytku pre horný Liptov. Práca hybských stolárov, ktorú charakterizovala vysoká úroveň vyrábaného nábytku na dlhé obdobie ovplyvnila názory na bývanie a vkusové normy. Začiatkom 20. storočia, v sociálne silnejších vrstvách už pred prvou svetovou vojnou, dochádza k výrazným zmenám v spôsobe bývania a vo využívaní jednotlivých priestorov domu. V typickom trojpriestorovom ľudovom dome s priestorovým členením pitvor, izba, komora, sa vybudovaním vykurovacieho zariadenia v komore táto mení na zadnú obývatel'nú izbu a rovnako chladný pitvor pôvodne s otvoreným ohniskom sa postavením murovaného sporáka na varenie mení na kuchyňu. Pôvodná izba sa stratou svojich základných funkcií (príprava stravy, stolovanie, nočný odpočinok, vykonávanie domácich prác) sa táto stáva reprezentačným priestorom.¹⁶ Zariaďuje sa novým nábytkom objednaným u stolárov v Hybiach ako spálňový komplet. Pozostával z dvoch postelí umiestnených vedľa seba, dvoch skriň, stola a stoličiek. Súčasťou nábytku bol v niektorých prípadoch aj tzv. poharčiak, kredenc na poháriky. Nábytok bol vyhotovený z kvalitného dreva, napodobňoval mestský nábytkový štýl. Na čelách postelí a na vrchnej hrane skriň boli bohato zdobené doskovité nástavce tzv. koruny. Takýto nábytok zhotovený z limbového dreva predstavoval začiatkom 20. storočia vrcholnú úroveň v bývaní. Objednávali si ho do svojich prebudovaných, ale aj novopostavených domov majetnejšie roľnícke a remeselnícke vrstvy obyvateľstva. Medzi prvými si ho objednávali do svojich domov murárski majstri, ktorí patrili medzi najpokrokovejšiu časť obyvateľstva horného Liptova.¹⁷

Murári z liptovských obcí chodili za prácou po celej monarchii a významne sa zaslúžili o výstavbu mnohých vzácných objektov napr. v Budapešti. Mali povest' vynikajúcich odborníkov. Aj medzi nimi bolo niekoľko spoločenských vrstiev. Boli to stavitelia, organizátori prác, majstri palieri, ktorí viedli komplexné murárske družstvá, murári a pomocní robotníci. Pobyt vo svete, získané skúsenosti a poznatky sa prejavili v rôznych oblastiach. Menil sa ich svetonázor, hodnotové orientácie, čo sa prejavovalo aj navonok. Ako prví odkladali tradičný odev, modernizovali svoje bývanie. Svojimi názormi, správaním, vplývali nielen na príslušníkov svojich rodín, ale aj na širšie okolie. Skúsenosti a vedomosti získané vo svete prácou mimo rodnej obce sa prejavili aj v hospodárskom živote. Zakladali rôzne spolky, čitateľský, divadelný, spolok miernosti, ale napríklad aj obecnú obilnicu.¹⁸

Obce, z ktorých časť obyvateľov odchádzala na stavebné práce, menili sa aj navonok, odlišovali sa od iných dedín, rýchlejšie napredovali. Naopak dediny, ktorých obyvatelia žili tradičným spôsobom života a používali obvyklé formy obživy, neodchádzali za prácou mimo obce, uchovali si dlhšie znaky tradičnej ľudovej kultúry. Konzervatívny spôsob života konzervoval aj archaické prejavy.

Na základe riešenia viacerých tematických úloh, a s tým spojených terénnych výskumov, môžeme povedať, že v hornej a strednej časti regiónu rýchlejšie zanikali tradičné znaky ľudovej kultúry. Naopak v prevažne katolíckom, konzervatívnejšom dolnom Liptove sa dlhšiu dobu uchovali niektoré archaické prejavy.¹⁹ Pod vplyvom pôsobenia rôznych okolností a javov menili sa formy a znaky ľudovej kultúry regiónu. Staršie zanikali, menili sa, pretvárali sa na nové. Každá forma je odrazom konkrétnej skutočnosti a množstvo foriem je znakom

bohatosti kultúrnych prejavov. Táto tematika je veľmi obsiahla a nemožno ju vyčerpávajúco spracovať formou krátkeho príspevku, v ktorom som sa opierala predovšetkým o vlastné výskumy a poznatky. V budúcnosti sa chcem tomuto problému venovať hlbšie. Každý z kultúrnych prejavov a znakov si vyžaduje podrobné štúdium, v ktorom chcem využiť podstatne viac publikované aj archívne materiály.

Poznámky

- 1 PIETA, Karol: 1970. Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965-1968. In: *Liptov 1. Osveta Martin 1970, s. 101-120.*
- PIETA, Karol: 1972. Slované osídlenie Liptova v 9-12. storočí. In: *Liptov 2. Osveta, Martin 1972, s. 67-82.*
- 2 MRLIAN, Ondrej a kol: *Hybe včera a dnes, Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1967, s. 10-15.*
- 3 KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: 1993. *Liptovský Mikuláš - mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830-1945, Transcius, Liptovský Mikuláš 1993, s. 13.*
- 4 BARTL, Július: 1985. K vývoju miest a mestečiek Liptova v stredoveku, In: *Liptov 8. Osveta, Martin 1985, s. 45-86.*
- 5 ŠPIESZ, Anton: 1972. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1972.*
- 6 HÝROŠ, Štefan N.: 1878. *Zámok Likava a jeho páni. Turčiansky svätý Martin 1878, s. 530.*
- 7 PETRÁŠ, Milan: 1970. *Poľnohospodárstvo v zátopovej oblasti Liptovská Mara, In: Liptov 1. Osveta Martin 1970, s. 173-183.*
- 8 CHALOUPECKÝ, Václav: 1947. *Valaši na Slovensku, Praha 1947, s. 31-32.*
- 9 ZUSKINOVÁ, Iveta: 1987. *Zvyky pri salašnom chove oviec v hornom Liptove. In: Liptov 10. Osveta Martin 1987, s. 213-223.*
- 10 ZUSKINOVÁ, Iveta: 1985. *Zvláštne spôsoby ustajnenia hovädzieho dobytku v lúčnych maštaliach mimo obce v Liptove. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 81-89.*
- 11 ZUSKINOVÁ, Iveta: *Ludová strava v Liptove, Záverečná správa z riešenia ústavnej VVÚ. Liptovské múzeum, Ružomberok 1990.*
- 12 KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: 1955. *Ludový odev v hornom Liptove. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1955.* KAŇOVÁ, Magdaléna: 1967. *Ludový odev dolného Liptova. Zborník SNM, Etnografia 8. Obzor 1967, s. 115-134.*
- 13 KLEIN, Belo Tesnoskalský: 1942. *Oppidum Hybe 1942, s. 81.*
- 14 ZUSKINOVÁ, Iveta: 1981. *Daniel Žiška, posledný modrotlačiar Liptova. Národopisné aktuality, 1981, č. 4, ÚLU Strážnice s. 281-288.*
- 15 ORPHANIDES, Ludovít: 1895. *Dom a škola XI. 1895.*
- 16 ZUSKINOVÁ Iveta: 1985. *Ludové bývanie v Liptove. In: Liptov 8. Osveta, Martin 1985, s. 239-253.*
- 17 ZUSKINOVÁ, Iveta: 1985. *Vplyv murárskeho zamestnania na vznik murovaného domu v hornom Liptove. In: Zborník SNM Etnografia 1985, s. 233-241.*
- 18 *Obecná sypáreň "Verejná obilnica" v Liptovskom Petre vznikla v roku 1869, "Spolok miernosti" bol založený v roku 1846, "Čitateľský spolok" v roku 1882.*
- 19 *Ešte v roku 1970 sme pri terénnom výskume ľudového bývania v Liptovskej Lúžnej našli hlinenú podlahu v izbe, otvorené ohnisko v pitvore a archaický interiér.*

Mikroregióny Levického okresu v 20. storočí

Katarína Holbová a Ján Dano

Pri štúdiu prameňov k referátu na túto vedeckú konferenciu sme dospeli k jednoznačnému názoru, že **priamy vplyv na vytváranie mikroregiónov na území terajšieho Levického okresu v 20. storočí mali tieto faktory: 1. prírodno-geografické podmienky, 2. vývoj administratívno-správneho členenia, 3. etnické zloženie, 4. konfesiónálne zloženie, 5. migračné vlny kolonistov a repatriantov.** Preto sme sa rozhodli, kartografickou metódou spracovať tieto faktory a preniesť ich na mapy Levického okresu. Vzájomným porovnávaním jednotlivých máp sme sa pokúsili presnejšie geograficky vymedziť územia jednotlivých etnografických mikroregiónov terajšieho okresu Levice.

1. Prírodno-geografické členenie územia terajšieho Levického okresu je dané jeho polohou na rozhraní dvoch hlavných geomorfologických oblastí na území Slovenska - Podunajskej nížiny a výbežkov Slovenského Stredohoria. Tieto hlavné geomorfologické jednotky na území Levického okresu sú reprezentované týmito geomorfologickými celkami a podcelkami: a) na západe severo-južným smerom je to mierne zvlnená Pohronská pahorkatina; b) na severo-západe a severe v línii Mochovce - Uhliská - Pečenice vystupujú Štiavnické vrchy; c) vo východnej časti okresu je to severo-južne sa tiahnuca Ipeľská pahorkatina; d) v západnej polovici okresu v smere sever-juh sa rozprestiera rozložitá rovina nivy rieky Hron, ktorá sa vlieva na územie Levického okresu z hornatej stredoslovenskej krajiny cez výrazný geomorfologický skalný útvar Slovenskej brány. Východná časť okresu má pahorkatinový charakter, s menšími údoliami pri korytách potokov Sikenica, Búr, Štiavnica a Krupinica. Širšia aluviálna rovina je len na nive rieky Ipeľ, ktorá tvorí zároveň štátnu hranicu s Maďarskou republikou na juhovýchodnej strane okresu. Mapa č. 1 znázorňuje geografické členenie sledovaného územia.

Geologické a klimatické podmienky a v historickej dobe aj činnosť človeka, ako aj charakter vegetácie podmieňovali vývoj pôdneho krytu. Vzhľadom na klimatické podmienky sa na území Levického okresu stretávajú dve fyto- a zoogeografické oblasti: a) rastlinstvo a živočíšstvo panónske (teplomilné); b) rastlinstvo a živočíšstvo karpatské (horské). Tieto **prírodné danosti podmieňujú hlavné oblasti tradičnej hmotnej ľudovej kultúry - zamestnanie, staviteľstvo, odev a stravu.**

2. Tak ako celé Slovensko aj územie terajšieho Levického okresu prešlo v 20. storočí viacerými zmenami v územno-administratívnom členení a riadení. V období Rakúsko-Uhorska a po vzniku ČSR až do roku 1922 patrilo terajšie územie okresu do Tekovskej, Hontianskej a Ostrihomskej župy. Prírodný geografický charakter krajiny na území Levického okresu - Ipeľská pahorkatina a Štiavnické vrchy sledovali župné hranice a priamo rozdeľovali územie okresu na východnú časť, patriacu do Hontianskej župy a západnú, patriacu do župy Tekovskej a z malej časti aj do Ostrihomskej.

V Tekove boli obce na západ od Hrona, na východnom brehu Kukučínov a obce na sever od čiar Mýtne Ludany - Jur nad Hronom - Tlmače. V rámci tejto župy naše **obce boli začlenené do okresov Levice, Zlaté Moravce a Vrable.** V Hontianskej župe boli obce na východ od čiar Devičany - Horša - Kalinčiakovo - Hontianska Vrbica až po Zalabu na juhu. V rámci nej patrili do okresov **Šahy, Bátovce a Szob.** V Ostrihomskej župe sa nachádzali len obce Farná, Kuraľany, Veľké Ludince, Kvetná a boli súčasťou okresu Štúrovo (Parkán).

Od reformy k 1.1.1923 až do roku 1928 územie terajšieho Levického okresu patrilo do veľkožupy Nitrianskej a Zvolenskej. Hranica medzi nimi nebola totožná s hranicou

medzi Tekovom a Hontom. Rozdelenie na veľkožupy trvalo do roku 1928, potom bolo 89 okresov Slovenska priamo riadených Krajiniským úradom v Bratislave. **Hranice nových okresov sa v období rokov 1922-1938 nemenili.** Do Nitrianskej veľkožupy patrili novovymedzené **okresy Levice a Želiezovce.** Prevažná časť obcí bývalého Bátovského okresu bola pričlenená k pôvodnému územiu Levického okresu, z ktorého obce v južnej časti okresu od čiar Starý Hrádok - Dolná Seč v počte 38 vytvorili nový okres Želiezovce. Pôvodne samostatný okres Šahy bol začlenený do okresu **Krupina** v novej Zvolenskej veľkožupe. Kozárovce stabilne patrili do okresu **Zlaté Moravce** a 13 obcí na čiare Mochovce - Čaka do okresu **Vráble.**

Po rozpade Československa územie okresu Levice pripadlo dvom štátom - Horthyovskému Maďarsku väčšia, južná časť a Slovenskému štátu severná časť. V oboch štátoch jestvovali v tomto období aj župy ako vyšší územný celok. Obce na území Slovenska patrili **do okresu Zlaté Moravce v župe Nitrianskej** a okresov **Nová Baňa, Banská Štiavnica a Krupina v župe Pohronskej.** Obce Santovka s Domadicami patrili do okresu Krupina. Jedenásť tekovských "čilejkárskych" dedín patrilo do roku 1941 do okresu Zlaté Moravce, potom boli včlenené do okresu Nová Baňa v župe Pohronskej.

Po obnovení ČSR, pri územnej reorganizácii v roku 1949 vzniklo na Slovensku 6 krajov a dnešné územie Levického okresu patrilo do dvoch - Nitrianskeho a Banskobystrického. Vtedajší **okres Levice** zostal bez zmeny, rovnaký ako v období 1923-1938. Do okresu **Želiezovce** pribudlo šesť obcí - Farná, Kvetná (Keť), Kural'any, Veľké Ludince, Čaka a Plavé Vozokany. Tri obce - Beša, Dolný a Horný Pial - patrili k okresu **Šurany.** Tieto okresy boli súčasťou Nitrianskeho kraja. Do Banskobystrického kraja patrili ako samostatný okres s počtom 33 obcí **Šahy** s okolím. **Pri reorganizácii k 1.1.1960 vznikol terajší Levický okres** spojením s okresom Želiezovce a Šahy. Okrem toho pričlenili k nemu zo Zlatomoravského okresu obec Kozárovce a z Vrábeľského okresu obce na čiare Mochovce - Čaka. Z bývalého okresu Šahy 7 obcí v okolí Dudiniec nepričlenili k novému Levickému okresu. Tak ako sa vymedzil Levický okres v roku 1960, pretrváva až do súčasnosti a nezmenila ho ani posledná územná reforma v tomto roku (1996). Dochádza k zmenám len v počte obcí, čo je zapríčinené zlučovaním obcí v sledovanom období. V roku 1960 mal Levický okres 108 obcí, v roku 1970 to bolo 98 obcí, v roku 1980 mal 90 obcí a v roku 1991 už len 83. V súčasnosti začína proces osamostatňovania zlúčených obcí a ich počet v okrese Levice vzrástol v roku 1996 na 88. Vývoj administratívneho členenia dnešného územia okresu Levice ilustrujú mapy č. 2 a č. 3.

3. Územie dnešného Levického okresu sa nachádza na etnickej hranici slovensko-maďarskej, ktorá ho delí od východu na západ. Časť severná je slovenská a časť južná je etnicky miešaná, slovensko-maďarská. Etnickú hranicu nie je možné vymedziť úplne presne, nie je stabilná a v priebehu 20. storočia sa zmenila. Pre porovnanie stavu etnického zloženia obyvateľstva, žijúceho na území terajšieho Levického okresu, sme vychádzali z dvoch štatistických prameňov, ktoré veľmi detailne evidujú štruktúru obyvateľstva z hľadiska etnickej príslušnosti. Sú to **výsledky sčítania ľudu z roku 1900 a výsledky sčítania ľudu z roku 1991.** Doplňujúce informácie sme čerpali aj z uhorských župných monografií Hontu, Tekova a Ostrihomu, vydaných začiatkom 20. storočia. Pomerne veľký časový úsek, v priebehu ktorého sa etnické hranice menili, sme kartograficky spracovali len na jeho začiatku a konci. Žiaľ, momentálne sme nemali k dispozícii potrebné štatistické údaje z obdobia po vzniku I. ČSR, z obdobia II. svetovej vojny, keď územie okresu patrilo dvom štátnym celkom a z obdobia hneď po skončení II. svetovej vojny. Tieto by zachytili celkový vývoj etnicity na sledovanom území. Takto máme zaznamenaný výsledok veľmi zložitých procesov, ktoré boli z veľkej časti ovplyvňované momentálnou politickou situáciou. Musíme preto počítať tiež s tým, že použité štatistiky nie sú absolútne objektívne.

Štatistiku zo začiatku tohto storočia, z obdobia silnej maďarizácie, považujeme za promaďarskú, štatistiku z roku 1991 za proslovenskú.

Do kartografického spracovania vývoja etnicity nášho okresu sme nezahrnuli iné etniká, pretože v minulosti ani v súčasnosti neboli veľmi početné, prípadne žili či žijú veľmi rozptýlene a kartografickou metódou sú ťažko preukázateľné. Jedná sa najmä o menšinu židovskú do II. svetovej vojny a o menšiu rómsku pre celé sledované obdobie, hlavne však v posledných desaťročiach.

Na začiatku 20. storočia sa tiahla etnická hranica smerom juhovýchod - severozápad. Na jej slovenskej strane boli len 4 malé obce s maďarskou menšinou, ležiace tesne pri etnickej hranici. Na jej južnej strane bolo 6 obcí čisto slovenských, tvoriacich 3 izolované ostrovy v maďarskom prostredí, rovnako ako 5 etnicky zmiešaných obcí, z ktorých 2 boli izolované v čisto maďarskom prostredí. Na začiatku nášho storočia sa obyvateľstvo asi z 1/3 územia dnešného Levického okresu hlásilo k slovenskej národnosti a z 2/3 k maďarskej. Tento stav dokumentuje mapa č. 4.

Pri poslednom sčítaní v roku 1991 bola situácia úplne iná. Keby sme chceli označiť etnickú hranicu územia s výskytom čisto maďarských obcí súvislou čiarou, smerovala by od juhovýchodu na juhozápad a jej časť by sledovala hranicu medzi Slovenskou republikou a Maďarskou republikou. Preto sme volili kompromis a etnickú hranicu vyznačujeme súvislou líniou, oddeľujúcou obce s prevahou maďarského obyvateľstva (viac ako 50 % obyvateľov maďarskej národnosti v rámci každej obce) od tých, kde je maďarské etnikum v menšine. Takto etnická hranica síce tiež sleduje vyššie uvedený smer, ale zahŕňa asi tretinu územia okresu v jeho južnej časti. **Priestor medzi etnickou hranicou z roku 1900 a z roku 1991 vyplňajú obce, z ktorých väčšina je etnicky miešaná, ale so silnou prevahou slovenského obyvateľstva.** Do tejto časti spadajú aj pôvodne čisto slovenské a etnicky miešané obce zo začiatku nášho storočia. Výnimkou je obec Kural'any, ktorá sa až do súčasnosti udržala ako slovenská v prevažne maďarskom prostredí. Štyri obce, ktoré na začiatku storočia boli v slovenskom prostredí etnicky miešané, splynuli s týmto prostredím. Zmenu etnickej hranice slovensko-maďarskej na konci 20. storočia ilustruje mapa č. 5.

4. Dôležitým kultúrnotvorným činiteľom je náboženstvo, najmä čo sa týka tradičnej duchovnej ľudovej kultúry. Jednotlivé kresťanské konfesie v rôznej miere tolerovali, alebo potlačovali prejavy predkresťanského náboženstva. Z hľadiska konfesionalnej príslušnosti obyvateľov územia terajšieho Levického okresu je rozdiel medzi situáciou na začiatku a na konci 20. storočia. Dokazujú to štatistické údaje, z ktorých sme pri našej práci vychádzali. Použili sme rovnaké pramene ako pri sledovaní etnickej skladby obyvateľstva. **Kartograficky sme znázornili len rímskokatolícke vyznanie, evanjelické augsburské vyznanie a evanjelické reformované vyznanie v roku 1900. Pre rok 1991 sme znázornili len príslušnosť k rímskokatolíckej cirkvi a príslušnosť k protestantským cirkvám a naboženským spoločenstvám ako celku.** Je to spôsobené tým, že spracovanie údajov zo sčítania v roku 1991 pri protestantskej cirkvi nevykazujú jednotlivé konfesie a novodobé sekty. Z hľadiska náboženskej príslušnosti by bolo zaujímavé si všimnúť aj židovské náboženstvo, v období od začiatku 20. storočia až do II. svetovej vojny. Pri kartografickom spracovaní je to však málo výrazná skupina oproti kresťanským náboženstvám. Väčšie židovské komunity žili len v mestách Levice a Šahy a v Tekovských Lužanoch. V štatistickom spracovaní sčítania obyvateľstva v roku 1991 sa židovské náboženstvo samostatne nevykazuje.

Porovnaním kartogramov o etnicite a o konfesiách možno konštatovať, že **pre dnešné územie Levického okresu bola na začiatku 20. storočia typická pri protestantských konfesiách naviazanosť len k jednej etnicite. Kým príslušníkmi rímskokatolíckej cirkvi boli rovnako obyvatelia slovenskej i maďarskej národnosti, evanjelikmi boli len Slováci, kalvínmi len Maďari** (samozrejme boli aj výnimky). Zmeny v konfesionálnom zložení

obyvateľov jednotlivých obcí záviseli od náboženskej príslušnosti novousadlíkov. Na terajšie územie nášho okresu prišli v 20. storočí v troch hlavných migračných vlnách. Tu si stačí uvedomiť, že to boli Slováci katolíckeho alebo evanjelického vierovyznania, prípadne menších protestantských náboženských spoločenstiev. **Pri porovnaní stavu na začiatku a konci 20. storočia možno konštatovať, že tradične čisto katolícke obce si udržali svoj pôvodný charakter. V konfesiónalne miešaných obciach nadobudlo katolícke náboženstvo zreteľnú prevahu** (porovnaj mapy č. 6 a č. 7). Dovoľujeme si tvrdiť (aj napriek skutočnosti, že sa neopierame o presné štatistické údaje, ale iba o vlastné poznatky z terénu), že najmä protestantské cirkvi sú dnes oproti minulosti rozdrobené, hlavne rozšírením novodobých cirkví a siekt. Predpokladáme, že určitým zjednocujúcim prvkom v náboženskej aj kultúrnej oblasti môže byť tiež územné členenie z hľadiska cirkevnej správy, teda príslušnosť konkrétnych obcí pod tú istú farnosť, prípadne pod jeden vyšší cirkevný správny celok.

5. Ako sa vyššie spomína, terajšie územie okresu Levice zasiahli v priebehu 20. storočia 3 hlavné migračné vlny celoslovenského charakteru. Prvé dve sa týkajú usídľovania Slovákov zo severného a stredného Slovenska v južnej časti krajiny. Prvá vlna súvisela najmä s pozemkovou reformou po vzniku I. ČSR, s odchodom uhorskej šľachty - majiteľov veľkostatkov a s parceláciou týchto veľkostatkov. Na územie Levického okresu prichádzali **kolonisti** - novousadlíci hlavne z horného a stredného Pohronia, z detvianskej oblasti, z horného Liptova, Oravy a Kysúc. Žiaľ, presné štatistické údaje o počte týchto kolonistov a ani presné mená obcí, z ktorých prišli, a obcí, kde sa usadili v našom regióne, nemáme k dispozícii. Druhá vlna slovenských kolonistov na južnom Slovensku prebiehala v 40. rokoch, hneď po skončení II. svetovej vojny. Súviselo to s vtedajšou pozemkovou reformou.

Tretiu migračnú vlnu predstavujú slovenskí repatrianti zo zahraničia, najmä z Maďarska, Rumunska, Ukrajiny, Juhoslávie a Bulharska. Súčasne prebiehala deportácia časti maďarského obyvateľstva z južného Slovenska do českého pohraničia a vysídľovanie ďalšej časti tunajších Maďarov na základe Dohody medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva. Tento mohutný migračný proces prebehol v rozpätí 2-3 rokov (oficiálne od 11.4.1947 do 10.6.1948). Pre územie terajšieho Levického okresu sme získali pomerne presné štatistické údaje o pôvode a novom sídle repatriantov prostredníctvom dotazníkového prieskumu Tekovského múzea v Leviciach z roku 1974. **Do nášho terajšieho regiónu prišli najmä repatrianti z Maďarska, z Nyíregyházi** na územie bývalého Levického okresu, Slováci zo **Szarvasu** a z okolia Nyíregyházi do bývalého Želiezovského okresu a v bývalom Šahanskom okrese sa usadili repatrianti **zo susednej oblasti severného Maďarska** (východne od Dunaja). Z posledne menovanej časti Maďarska prišli Slováci aj do Mochoviec v bývalom Vrábelskom okrese. Presídlenci z pilisskej oblasti severného Maďarska (západne od Dunaja) boli rozptýlení v južnej časti dnešného okresu Levice. Ako to dokumentuje mapa č. 8, najkompaktnejšie sa usídlili v novom prostredí Slováci z Nyíregyházi a zo Szarvasa. Okrem repatriantov z Maďarska len nepatrný počet tvorili Slováci z Bulharska a Ukrajiny.

Polstoročným pôsobením repatriantov na území nášho okresu možno vysvetliť výraznú zmenu v etnickom zložení obyvateľov v prospech slovenského etnika. Tak isto trvalým usídlením slovenských repatriantov, ako členov evanjelickej cirkvi a. v., ale aj v tomto regióne netrardičných novodobých náboženských spoločenstiev, možno vysvetliť tiež zmeny v konfesiónalnom zložení obyvateľov doterajšieho Levického okresu koncom 20. storočia.

Záver

Po kartografickom spracovaní 5 vybraných kultúrotrvorných faktorov sme dostali 9 máp: geografické členenie územia - mapa č. 1, vývoj administratívneho členenia - mapa č. 2

a č. 3, etnická štruktúra obyvateľstva - mapa č. 4 a č. 5, konfesionálna príslušnosť obyvateľstva - mapa č. 6 a č. 7, usídlenie repatriantov na území regiónu - mapa č. 8, vymedzenie etnografických mikroregiónov - mapa č. 9. **Pri vzájomnom porovnaní týchto máp sa nám vymedzili mikroregióny, ktorých územie sa javí ako stabilné na začiatku i na konci 20. storočia.** Jedná sa o územné celky, viditeľne ohraničené prírodným charakterom krajiny. Tieto mikroregióny mali ustálené hranice, neboli delené v priebehu 20. storočia počas početných zmien v administratívnom členení tohto územia Slovenska. Mali rovnakú štruktúru etnického i konfesionálneho zloženia obyvateľstva. Len pre jeden z vymedzených mikroregiónov je príznačný výrazný vplyv pôvodnej kultúry novousadlíkov z migračných vln 20. storočia.

V rámci dnešného územia okresu Levice ide o nasledovné mikroregióny:

A) "čilejkárske" dediny - pôvodne 11 tekovských, čisto slovenských, katolíckych obcí, ležiacich na rovine ľavej strany Hrona, hneď pri hranici Tekova a Hontu, zo severu a východu ohraničené hornatým terénom;

B) obec Kozárovce - tekovská, slovenská, katolícka dedina, tvoriaca súčasť mikroregiónu mimo územia Levického okresu, geografickou polohou na pravom brehu Hrona v území Slovenskej brány pomerne izolovaná od ostatnej časti okresu;

C) dediny "bátovského" mikroregiónu - 15 hontianskych, čisto slovenských, katolícko-evanjelických obcí, ležiacich na východ od hranice Tekova a Hontu, v kopcovitom teréne Štiavnických vrchov a Ipeľskej pahorkatiny;

D) "Šahansko" - 19 hontianskych, z väčšej časti maďarských, katolíckych obcí, ležiacich v juhovýchodnej prevažne kopcovitej časti Levického okresu;

E) "ostrihomské" dediny - 4 prevažne maďarské, katolícke dediny, patriace asi k mikroregiónu mimo územia okresu Levice, ležia v juhozápadnej časti Hronskej tabule v rovinatom teréne;

F) "vrábeľské" dediny - 10 tekovských, takmer čisto slovenských, prevažne katolíckych obcí, patriacich pôvodne asi k mikroregiónu mimo terajšieho územia okresu Levice, ležia pri jeho západnej hranici vo zvlnenom teréne Podunajskej pahorkatiny;

G) "dolné Pohronie" - približne 30 obcí, hlavne z tekovskej časti a v menšej miere z hontianskej oblasti, s etnicky aj konfesionálne miešaným obyvateľstvom, **od polovice 20. storočia s výraznou skupinou "tírpákov" - repatriantov**, ležia v prevažne rovinatom teréne Hronskej nivy a Hronskej tabule a v mierne zvlnenom teréne južnej časti Ipeľskej pahorkatiny, k týmto obciam by patrila dnes už zaniknutá obec Mochovce.

Na slovné označenie uvedených mikroregiónov sme použili iba pomocné názvy. Výnimkou sú len "čilejkári", názov s dlhou tradíciou na území Levického okresu.

Veríme, že tento náš príspevok bude dobrou pomôckou nielen pre našu ďalšiu odbornú prácu, ale aj pre iných odborníkov pri základnej priestorovej orientácii v kultúrnej charakteristike a v členení územia súčasného Levického okresu. **Doterajšie skúsenosti nám ukázali, že je výhodné použiť kartografickú metódu na priestorové zobrazenie aj ďalších faktorov ovplyvňujúcich ľudovú kultúru, ako aj konkrétnych prejavov tejto kultúry.**

Použité pramene

1 *Sčítanie ľudu, domov a bytov k 1. decembru 1970 v okrese Levice. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu, Levice 1973, 141 s.*

2 *Sčítanie ľudu, domov a bytov v roku 1991 v okrese Levice. Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu, Levice 1992, 188 s.*

3 *Lexikón obcí Slovenskej republiky. Slovenský štatistický úrad, Bratislava 1942, 190 s.*

4 *Štatistika obcí na Slovensku, časť okres Levice. Uložené v OŠA Rybník n/Hronom, inv. č. 3164.*

- 5 Magyarország Vármegyei és Városai, Bars Vármegye. Budapest 1903, 568 s.
- 6 Magyarország Vármegyei és Városai, Hont Vármegye. Budapest 1900, 490 s.
- 7 Magyar statisztikai közlemények. Díel I. 1900.
- 8 HOLBOVÁ, K.: Čilejkári. Národopisné informácie, 1988, č. 2, s. 25-39.
- 9 HOLBOVÁ, K.: Príspevok k výskumu slovenských repatriantov z rokov 1947-1948 v okrese Levice. Zborník Tekovského múzea v Leviciach, 1, 1992, s. 65-80.
- 10 HOLBOVÁ, K.: Ženské čepce v zbierke a v zbernej oblasti Tekovského múzea. Jubilejný zborník Tekovského múzea v Leviciach, 1987, s. 187-223.
- 11 SEDALOVÁ, L.: Ľudový odev v Kozárovciach. Zborník Tekovského múzea v Leviciach, 1, 1992, s. 87-104.
12. TESÁK, P.: Územné členenie v dejinách regiónu. Nové Pohronie, 4, 1996, č. 6, s. 1-2.
- 13 Sprievodca VIII. Západoslovenského Tábora ochrancov prírody. Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava 1990, 126 s.

Pozostatky ľudovej slovesnosti v materinskom jazyku u sarvašských Slovákov

Ondrej Krupa

Vo svojom krátkom príspevku sa skôr zameriam na podanie správy o stave slovenskej ľudovej slovesnosti na Sarvaši, ako na vedeckú analýzu rozsahu jej jestvovania a obsahových rázovitostí.

V národopisnej zberateľskej práci u Slovákov žijúcich v menšinovom pomere medzi najcitlivejšie momenty patria otázky, v akej miere žije ľudová slovesnosť v materinskom jazyku, v akom okruhu nájdeme jej druhy, ktoré upadli do zabudnutia a ktoré poznajú alebo rozprávajú ešte i dnes.

Počas trvania Národopisného tábora na Sarvaši v roku 1996 som cieľavedome hľadal tých rozprávačov, ktorí približujú tradičné ľudové príbehy ešte po slovensky. Na šťastie som ich našiel a pomocou nich som sa mohol stretnúť s viacerými druhmi ľudovej prózy, ktoré charakterizovali folklórne javy ľudovej kultúry Slovákov na Dolnej zemi v posledných obdobiach, teda od začiatku až o polovice nášho storočia.

Sarvaš patrí medzi tie lokality v Maďarsku, v ktorých sa Slováci už 19. storočí silnejšie maďarizovali, hlavne v jadre mesta, osobitne časť inteligencie, malomešťania, zamestnanci, živnostníci a iné menšie vrstvy. Ale takmer do dneška si zachovali slovenské nárečie tí roľníci, ktorí bývali na sálašoch, samotách. V 60-tych rokoch museli vstúpiť do družstva, menšia časť zostala na sálašoch, väčšia časť ich zanechala, presťahovala sa do svojho mestského domu, resp. si kúpili alebo postavili nový. V meste sa im zmenilo nielen miesto bývania, ale i spôsob života a pôvodné zamestnanie. Hoci sa jazykovo prispôbobi a všeobecne konverzujú po maďarsky, najmä staršie pokolenie si slovenčinu zachovalo v bezprostrednom rodinnom styku, (mladší sa už aj medzi sebou zhovárajú po maďarsky). Napriek výrazným premenám ich spôsobu života a jazyka, zachovali si v pamäti stav ľudovej slovesnosti, ktorý bol od ich detstva až po koniec ich života na sálašoch aktívnou a neoddeliteľnou súčasťou ich tamojšej existencie - a to v materčine, čiže v sarvašskom nárečí. Je to svojrázny etnopsychologický jav, vďaka ktorému skvosty tunajšej ľudovej slovesnosti takmer zamrzli na 30-40 rokov a teraz - na našu inšpiráciu - prejavujú sa vo svojej originalite.

V meste sa druhy ľudového rozprávania už málokedy vyskytovali, najmä v materčine (proces zanikania sa prejavil, pravda, aj v rozprávaní v maďarčine). Náhodne sa objavili hlavne pri príležitostiach niekdajších zvykov, z ktorých niekoľko prvkov ešte aj v meste ožívalo, predovšetkým na *zabíjačkách* (zakáľacky), ale aj tam už len veselšie príbehy. Iné druhy ľudovej prózy sa už vôbec neuplatňovali.

Pritom môžeme konštatovať, že aj v súčasnosti vedia tieto rozprávania interpretovať len nadanejší rozprávači s dobrou pamäťou.

Hoci v tomto regióne žije (z hľadiska celého slovenského a maďarského jazykového územia) jedinečne talentovaná dvojazyčná rozprávkarka Žofia Farkasová-Drágosová, **Nanička Žofka**,¹ zozbieralo sa tu málo ľudových rozprávok. Ľudové rozprávanie tu zaniklo už skôr. Okrem početného repertoára rozprávok Naničky Žofky, som vo svojej rodnej obci, neskôr v Békešskej Čabe a na jej okolí našiel iba 5-6 rozprávok. Taktiež veľmi málo ich z tejto oblasti uverejnil Štefan **Lami** v svojej knihe ľudových rozprávok alebo Igor **Grin** v monografii Národopis Békéšskej Čaby.²

Zuzana **Szvákova**, rod. **Sonkolyová** (narod. 1923) vyrozprávala jednu ľudovú rozprávku. Dala jej názov: *Múdra d'iovka*. Táto rozprávka podľa medzinárodnej číselnej klasifikácie má index: AaTh 875. Na Slovensku bola dobre známa, Viera **Gašpariková** v práci Katalóg slovenskej ľudovej prózy I-II. uvádza viaceré slovenské varianty (č. 204, 258, 470, 484, 512, 537, 541).³ Je obľúbená aj v maďarčine hlavne v okruhu maďarských rozprávok o kráľovi Matejovi. Zuzana Szvákova patrí medzi dobrých interpretov. Podala dva varianty; v porovnaní oboch môžeme sledovať u nej najvýznamnejšie špecifiká ľudových rozprávačov. V každom variante prikladá alebo vynecháva niektoré prvky, motívy, výrazy. To je svedectvom jej vitálnej a tvorivej fantázie.

Medzi naše informátorky patrí aj osobnosť, ktorá inštinktívne cítila, že presťahovaním sa do mesta, všetky tie momenty ľudovej kultúry, ktoré tvorili živý základ každodennej činnosti a bytia na sálaš, odumrú. Práve preto ešte v roku 1972 opísala zvyky, ktoré sa jej páčili počas jej detstva a ktoré počula od starých rodičov. Judita **Szigetiová**, rod. **Sinkoviczová** (nar. 1931) je takmer jediná Slovenka - roľníčka na Sarvaši, ktorá v súčasnosti v materinčine - v sarvašskom nárečí - píše. Bohužiaľ, len pre svoju rodinu. Ale aj tieto jej zápisky by boli unikli, keby ich vtedajší ev. fárar, Pavol Kovács nebol prepísal na stroji. Ťúbozvučnou bezprostrednou slovenčinou nám priblížila zimné obchôdzkové zvyky pri zakáľáčkach: chodenie cigániek.

Na Sarvaši sú ešte aj dnes známe takmer všetky najhlavnejšie mýtické bytosti. Tieto démonologické bytosti sa však vyskytujú len v zábavných poviedkach alebo poverových rozprávkach. Hlavná postava týchto príbehov je striga, bosorka. Jedno rozprávanie nám predniesol opravár trstinovej strechy sarvašského sedliackeho domu. Téma je známa na celej Dolnej zemi. Jej varianty o súboji bosorky a gazdinej pre bohatý výdoj veľmi radi rozprávali tunajší Slováci a Maďari. Aj v tomto príbehu je človek-hrdina ozajstný, konkrétny, čo možno označiť ako jednu z charakteristických črt poverových rozprávání. Hlavnú rolu hrá stará mať nášho informátora a bosorka je tiež známa osoba: suseda.

Veľmi rozšírené bolo donedávna aj poverové rozprávanie, v ktorom hrdina uzavrie stávk, že prinesie z cintorína kríž, pritom sa načaká a umrie alebo omdlie. Nepočtené slovenské a maďarské texty som zozbieral a aj uverejnil aj ja. Sarvašský variant má lokálny charakter (chvastavý furman), ale motívy sujetu (stávka mládencov, úmrtie v cintoríne) sú bežné.

Lokálny charakter má aj tu zozbieraná etiologická povesť, či rozprávka o skrátení pšeničného klasu. Obyčajne potrestá človečenstvo Ježiš Kristus alebo Panna Mária, v sarvašskom variante sám pán Boh. Etiologické rozprávky tohto typu sú tiež rozšírené v slovenskej a maďarskej slovesnosti na Dolnej zemi.

V súčasnosti v ľudovej slovesnosti najpopulárnejšie sú humoristické rozprávky, anekdoty, žarty, vtipy, humorky. Bohužiaľ, Slováci v Maďarsku ich už zriedkakedy uvádzajú v slovenskom jazyku. Dve informátorky, na ktoré sme sa už odvolávali, uchovali najtypickejšie tradičné druhy humoristického rozprávania v tomto regióne. Humoristické podanie o boháčovi-figliarovi a zdanlivom hlupákovi má široké zázemie na Slovensku, ako aj medzi Slovákmi na Dolnej zemi.⁴ Viera **Gašpariková** cituje mnoho podobných žartovných príhod (Ostrovtipné príbehy i veľiké cigánstva a žarty, Bratislava 1981)⁵ o chýrnych figliaroch, ktorých čudné skutky boli len "básnivou invenciou" slovenského ľudu. Na Dolnej zemi zvlášť sú osobitne rozšírené humoristické rozprávky o hlúpych alebo o zdanlivo hlúpych hrdinoch alebo o istých čabianskych rodinách (Bócovskovci), ktoré mali divné plody a statky. Jedna sarvašská posmešná humorka tiež približuje jedného čudáka - gazdu, ktorý je tiež zdanlivo sprosták, ale jeho figliarske skutky kladne pomáhajú jeho gazdovstvu.

Dolnozemskí Slováci rozprávali celý rad veselých príbehov zameraných aj na poučenie vydajactívých dievčat, o tom svedčia aj sarvašské humoristické podania o pytačkách, v ktorých všeobecne zle pochodí sprosté dievča. Charakteristické sú pre nich aj prostoreké figliarske skutky a výrazy. Zápisy podobných ľudových textov zo Slovenska sú zrejme zriedkavé, ešte som sa s nimi nestretol.

Tieto uvedené príklady svedčia o tom, že sarvašskí Slováci mali veľmi bohatý repertoár ľudovej prózy. Druhy tejto ľudovej slovesnosti boli pestré a mnohoraké.

Môžeme si z nich vziať veľmi vzácne ponaučenie: Pokiaľ rozprávajú tieto príbehy po slovensky, dovtedy žije aj slovenská materinská reč. A to je pre našich Slovákov dôležité.

Poznámky

- 1 KRUPA, András: 1984. *Rozprávky Ľaničky Žofky - Zsófia néni meséi*. Békéscsaba; KRUPA, András: 1989. *Dvojjazyčné rozprávky Ľaničky Žofky - Zsófia néni kétnyelvű meséi*. Békéscsaba.
- 2 KRUPA, Ondrej: 1993. *Békéscsabi népi népmesék, I-IV. Népmesék, cit. rok 1., 8., 15., 22. április, s. 11., 11., 11., 11.*; KRUPA, Ondrej: 1993. *Kétszórási népmesék, I-IV. Népmesék, cit. rok 29. április, s. 11.*; KRUPA, Ondrej: 1993. *Povera o raráškovi. Népmesék, cit. rok 14. január, s. 11.*
LAMI, Štefan: 1993. *Ľudové rozprávky Slovákov v Maďarsku*.
GRIN, Igor: 1993. *Epiklus szájhagyomány, népmesék és népdalok*. In: *Békéscsaba népmesék*. Red.: Grin Igor, Krupa András, 937-1045.
- 3 GAŠPARÍKOVÁ, Viera: 1991, 1992. *Katalóg slovenskej ľudovej prózy, I-II*. Bratislava.
- 4 KRUPA, Ondrej: 1994. *Humor našich Slovákov. Népmesék, cit. rok 5. máj, s. 11.*; KRUPA, Ondrej: 1994. *Dvojjazyčné žarty Slovákov žijúcich v Maďarsku. Náš kalendár, 176-177.*
- 5 GAŠPARÍKOVÁ, Viera: 1981. *Ostrovtipné príbehy i veľiké cigánstva a žarty*. Bratislava.

Región ako model

Martin Mešša

Regióny na Slovensku so svojou mikroštruktúrou sú ideálnym priestorom na kladenie a konfrontáciu teoretických otázok etnografie i praktických otázok etnomuzeológie, ktoré platia rovnako v menších ako i vo väčších celkoch. Vo väčších celkoch obecné zákonitosti fungovania a existencie, ale i pretrvávania kultúry zahmlieva množstvo informácií, vplyvov, čo všetko je možné pri výskume regiónu do určitej miery eliminovať. Potreby a riešenia, vychádzajúce zo spoločenskej podstaty bytia človeka, či jeho genetickej informácie nútiacej ho k životu v spoločenstve, jeho vedomej i podvedomej snahy riešiť životné otázky a problémy v intenciách platných pre najbližšie spoločenstvo, uplatňujú sa bezprostredne voči najbližšiemu spoločenstvu v lokalite i regióne, kde žije. Tieto riešenia majú svoje pendanty aj v iných regiónoch a kultúrach, aj keď tam môžu mať inú materializovanú podobu. Tieto potreby a spoločensky uznávané a rešpektované riešenia sa nevyčerpali v minulosti životom v tradicionalistickejších časoch, ako sa nás o tom snažia presvedčiť niektorí obdivovatelia tradičnej ľudovej kultúry.

Človek sa nemení tak rýchlo ako materializované vyjadrenie jeho potrieb a ich odrazu vo výsledkoch jeho činnosti. Potreba socializácie sa jedinca v podobe sebahodnotenia, sebazaradenia do určitej skupiny, sebaidentifikácie je takmer genetickým kódom človeka, ako som spomenul vyššie, menia sa formy ich riešenia (toho sme svedkami a mali by sme byť aj dokumentátormi), a pochopiteľne, aj spomínaná materializovaná podoba týchto riešení. Ak sa určité prvky stratili, nebolo to z tej príčiny, že niekto bol proti nim (i keď aj takéto snahy poznáme, motivované boli však triednym a ideologickým bojom a podoba časti ľudovej kultúry z pohľadu niektorých "ideológov" bola ideologicky nesprávna, a to nemám na mysli len obdobie posledných štyridsiatich rokov) alebo preto, že ich nik nezachraňoval, jednoducho sa prežili, či už pod vonkajším či vnútorným vplyvom. Prestali plniť tie spoločenské funkcie, ktoré vedome alebo podvedome pokrývali potreby života človeka či už vo sfére materiálnej alebo spoločenskej, pretože sa zmenili podmienky, ktoré potrebu ich vzniku a fungovania vyvolali. Nahradili ich iné formy, možno menej okázalé a menej poetické, trochu realistickejšie, odsunuli mnohé z obraznosti a magičnosti, ale i vedomého "divadielka", ktoré prispievalo ako k obradu, tak pestrosti života. Náhrada zodpovedá stavu spoločenského vedomia a poetiku folklóru a zvykoslovia vystriedala realita vzťahov. Veď aj keď prvky magického myslenia v nás ostali, pri zdravotných problémoch už nevoláme babku zariekavačku (väčšina), ale lekársku pohotovosť. Jednoduché i zložitejšie predmety každodennej potreby s výzdobnými prvkami vystriedali predmety masovej produkcie, ktorých vymeníme počas života viacero kusov i typov.

Jednotlivé regióny, ako som spomínal na začiatku svojho príspevku, mali svoje špecifiká v minulosti a majú ich aj dnes, a to ako v etno-ekologickom, tak aj ekonomickom zmysle. Niekde dominuje poľnohospodárstvo, inde ťažký, drevospracujúci alebo chemický priemysel. Určitú rolu tiež zohráva prepojenie na hlavné komunikačné ťahy alebo poloha mimo týchto trás. Rôzna je aj nezamestnanosť, cestovanie za prácou a vlastné etnické pomery. Ako to všetko v konečnom výsledku vplýva na každodennú kultúru, čo ostáva spoločné, akým smerom sa transformujú stereotypy a do akej miery sú akceptované?

Región nám môže slúžiť ako model akvizičnej činnosti. Pracovníci SNM-EM končia v roku 1997 úlohu Monografický výskum Turca. Riešiteľský kolektív si rozdelil úlohy, na ktorých pracovali aj kolegovia z iných múzeí a vysokých škôl. Máme jedinečnú možnosť

jednotlivé témy tejto vedecko-výskumnej úlohy použiť ako východiskové poznatky pre skúmanie rozsahu zmien v stereotypoch činností a ich materializovaného odrazu pri tvorbe zbierok ako i pre ohraňovanie tém potrebných pre iné formy dokumentácie, ako spôsobu zachytenia zmien v spoločenskom živote regiónu. To všetko ako model pre takúto činnosť v širšom priestore.

Klasické členenie štruktúry kapitol spomínanej monografie podľa tradičnej národopisnej systematiky je zrozumiteľné a "vychádza z osvedčených postupov slovenského národopisu" (J. Podolák v posudku projektu) a zahŕňa okrem historicko-sídlišťného vývoja Turca najmä obdobie od polovice 19. storočia do súčasnosti.

Okrem toho však vývoj kultúry, zmeny prostredia a vývoj spoločnosti ovplyvňujú ďalšie faktory, ktoré sa zdanlivo etnografii netýkajú (a samozrejme na tie sa z hľadiska vytýčenia "klasických" národopisných tém výskum nezameriaval), ale v monografii sa pravdepodobne časť takýchto informácií vzhľadom na časový záber nutne objaví. Nejde mi teraz o uvedenú monografiu a jej obsah, ale o rozšírenie obzoru nášho bádania a dokumentácie, ktoré je nutné z hľadiska plnohodnotnej múzejnej dokumentácie kultúrno-spoločenských procesov. Nevyhneme sa pri tom použitiu metód a aplikácie teórie i praktických výskumov niektorých iných spoločenskovedných disciplín, ale ak chceme dôsledne pripraviť podklady pre možnosti neskoršej etnologickej i širšej kulturologickej analýzy, ale aj ak chceme byť pravdivý v svojej akvizičnej činnosti, musíme sa pustiť aj touto cestou.

Začneme výskumom a dokumentáciou súčasného stavu spoločenských javov, bývania. Aj tu východiskom bude tradičná národopisná systemizácia kultúry, keďže pokrýva celý diapazón života človeka. Dokumentácia sa realizuje fotografiami, kresbami, fono- a videozáznamom a výskumovými správami. Na základe analýzy týchto materiálov, selekcie nosných prvkov, spoločných čŕt a dominantných atribútov vytypujeme okruh predmetov charakterizujúcich daný jav. V tomto je možné si predstaviť spoluprácu jednotlivých pracovníkov, keď sa po dohode rozdelia konkrétne témy výskumu a dokumentácie, aby nedochádzalo k zbytočným duplicitám a súčasne mnohé nezostalo za hranicou nášho záujmu. Na základe toho sa potom vyselektuje to, čo budeme zbierať, teda predmety pre zdokumentovanie stavu nedávnej minulosti a súčasnosti.

Čo všetko by nás malo zaujímať, čo by sme mali dokumentovať a dokladovať akvizičnou činnosťou? O konkrétnych predmetoch je predčasné hovoriť, ukážu to až ďalšie výsledky analýzy javov pôsobiacich na stav spoločnosti, formovanie hodnotových noriem, zmien, stereotypov správania i kultúru každodenného života. Dotkol som sa týchto tém už vlni na tejto pôde SNM pri príležitosti konferencie Etnológia na prahu 21. storočia, a stále sa domnievam, že javy, ktorých by sa mali dotýkať naše pokusy o poznanie a zaznamenávanie ich vplyvu sú zhruba nasledovné. V téme:

- **zamestnanie** - JRD a ich vplyv na zmeny životného štýlu, súkromní roľníci, veľké a malé podniky, včelárstvo, lesné hospodárstvo-škôlky, výsadby lesa, ťažba, spracovanie dreva, cestovanie do práce, robotnícke vlaky a autobusy, priemyselné podniky a závody ako miesta kontaktov a odovzdávania kultúrnych noriem;

- **transport** - cesty, diaľnice, železnice - vplyv na krajinu a zmeny krajiny, architektúra stavieb staníc autobusovej dopravy, automobilizmus a jeho vývoj, vplyv na architektúru - garáže, benzínové čerpadlá, obchody v benzínových čerpadlách, mestská a prímestská doprava, letecká doprava atď.;

- **zmeny používaných energií** - elektrina, plyn - vplyv na krajinu a život, elektrospotrebiče, vykurovanie;

- **obchod**, krčmy, reštaurácie, bufety - rozdelenie, typy, úloha v spoločenských kontaktoch a v kultúre života. Závodné stravovanie, školské družiny;

- **architektúra a bývanie** - proxemika usadlosti, proxemika bytu jej spoločenská a hospodárska podmienenosť, typy domov, štýl bývania, hierarchizácia hodnôt v rámci

hodnotových orientácií, vplyvy, inšpirácie, urbanizmus - sídliská - typy bytov, hierarchizácia nábytku, úpravy, vzťah interiér - exteriér. Verejné stavby - obecné úrady, kultúrne domy, banky, sporiteľne, hotely, poisťovne;

- **strava** - základné potravinové druhy, preferencia jedál, špecifiká prípravy z unifikovaných surovín, špecifiká postupnosti či následnosti jedál, prílohy a chuťové preferencie, nápoje a chuťové preferencie ich kombinácií k jedlám, obalová kultúra.

- **komunikácia** - televízia, rozhlas, telefóny, telefónne búdky, predajne tlače - stánky;

- **voľný čas**, hobby - šport, turistika, dovolenky, záujmové umelecké aktivity; - **odev a textil** - spôsoby oblečenia na všedný deň, sviatkov, slávnostné príležitosti, diskotéky;

- **zmeny v zvykosloví** rodinnom a kalendárnom. Zmiešané manželstvá - z rôznych regiónov, národnostne, dôvody a vplyvy preberania kultúrnych hodnôt v takýchto rodinách v zvykosloví, strave, bývaní atď.;

- **spoločenské organizácie**. A určite ešte ďalšie témy nájdeme, ak si rozdelíme témy do hlavných oblastí činnosti a života človeka.

Chcem pripomenúť, že v tejto súvislosti nejde o dokumentovanie a zbieranie techniky a o technickú stránku, tá nech ostane doménou Slovenského technického múzea a dejín techniky, nám ide o vplyv uvedených faktorov na životný štýl, prostredie, podobu krajiny, každodennú kultúru, dynamiku zmien, posun a zmeny v zvykosloví atď. Je to práca dlhodobá, vyžadujúce systematické úsilie. Výsledky i zovšeobecnenia by mali prechádzať vzájomnou oponentúrou; musíme hľadať spôsoby a diskutovať o najvýhodnejších spôsoboch dokumentácie, zjednotiť kritériá výberu predmetov na akvizíciu, odhaliť kultúrne stereotypy, nezanedbať módné vplyvy, ale ako také ich dokumentovať v ich sociálnej, vekovej a regionálnej sfére pôsobnosti. To všetko máme šancu začať na základoch z výskumov monografie regiónu Turiec, ktoré môžu byť nateraz aktuálnym východiskom, keďže na nej participuje takmer tridsať etnografov a popri "svojej" téme majú určite čo povedať aj k ďalším otázkam nedávnej minulosti a súčasnosti, na ktoré natrafili pri terénnych výskumoch. Spolupráca s ostatnými etnografmi z iných múzeí, ktorí neparticipovali na výskume Turca, bude vítaná a užitočná a keďže všetky regióny majú okrem spoločných všeobecných čŕt i svoje špecifiká, môžu tieto rozdiely ozrejmiť fungovanie obecných mechanizmov, konfrontovať postupy, výsledky výskumov a polohu javov i spôsoby ich dokumentácie a výber akvizícií.

Táto práca však vyžaduje pozrieť sa aj na niektoré aspekty a zovšeobecnenia stavu výskumu a prezentácie ľudovej kultúry v rámcach teoretických pohľadov, pretože sa niekedy problematika určitých konkrétnych spoločenských javov zdá odťažitá od problematiky národopisu, alebo sa zdá, že je aj neriešiteľná. To všetko však pramení v sústredení pozornosti na minulosť a uzatvorené obdobia vývoja spoločnosti.

V múzeách i odbornej literatúre disponujeme dostatkom informácií, na to aby sme dokázali rozlíšiť regionálnu i krajskú preferenciu typu odevu v minulosti, obľúbenosť farieb, regionálne či lokálne špecifiká v tematike výzdoby, špecifiká v obrade i regionálne zvláštnosti ľudového staviteľstva a zvláštnosti regiónov v bývaní. Je čas, aby vo väčšej miere ako doteraz aj národopis v múzeách prešiel od definovania lokálnych a regionálnych rozdielov kultúr a ich historickej podmienenosti, k pravdepodobnostnej analýze ich všeobecného významu, následkov v rôznych reálnych spoločenských situáciách, uvažoval v rovine aplikovania, hľadania, nachádzania a abstrahovania zákonitostí do obecné platných noriem tak, aby na princípe poznania zákonitosti či podmienenosti spoločenských javov v minulosti, materializovaných foriem, ktorými sa prejavovali, bolo možné dešifrovať aj javy a ich materializovanú podobu v živote súčasnej spoločnosti. Na základe takéhoto poznania potom budeme môcť v múzeu vytvárať dokumentáciu podoby doby, ktorú žijeme. V dôsledku značného rozšírenia diapazónu prvkov pôsobiach na formovanie celku i jednotlivé elementy kultúry, ale hlavne fungovanie mechanizmov vzniku a stabilizácie kultúrnych stereotypov a stereotypov správania ako spoločensky akceptovaných spôsobov riešenia konkrétnych

situácií, musíme pozornosť zamerať aj inde, ako to bolo pri skúmaní roľníckej, pastierskej a kovorolníckej dediny i malého mesta minulosti. Poznatky z tohto štúdia, pri ich dôslednej spoločensko-vednej aplikácii sú nedoceneniteľnými pre skúmanie platnosti a zmeneného obsahu fungovania mechanizmov kultúrnej tradície, ako faktorov stabilizujúcich spoločenstvo, a určujúcich prvky vedomia etnickej, sociálnej, ale i regionálnej a lokálnej príslušnosti. To je myslím podstatná časť problematiky, ktorú by mal dnes národopis poznávať a dokumentovať ako nosné kultúrne prvky platné pre spoločenstvo na rozdiel od prvkov individuálnej kultúry, ktoré sú ale, ako vieme, potencionálnym zdrojom neustálych inovácií. My sami musíme prispieť k tomu, aby národopis nezostal popisnou disciplínou, ktorej význam a potreba začína i končí v hodnotách národopisom vytvorených a stanovených. Pokiaľ neprenesieme poznatky z fungovania všeobecných zákonitostí, podmieneností určitých javov a skutočností vo vývoji každého spoločenstva na súčasnú spoločnosť a nenájeme spôsoby ako tieto procesy zdokumentovať výsostne muzeálnymi metódami, nespraví to za nás nik. Že je možné účinne aktualizovať metódy a orientáciu našej vednej disciplíny už dokázali niektorí kolegovia, ktorí sa venujú urbánnej etnografii. Tam ich realita jednoducho postavila do situácie, že sa tomu nemohli vyhnúť. Vieme vyselektovať a popísať konkrétne prejavy ľudovej kultúry, lokálne ich dokážeme vyšpecifikovať a vyargumentovať, ale pokusov hľadať hlbší zmysel za hranicami materiálnej existencie ľudí je málo a väčšina záverov našich analýz či čiastočných syntéz končí odvolávkou na tradíciu. Jasné a uzatvorené fázy vývoja spoločnosti, kde je z pohľadu súčasníka všetko jasné a vyriešené, ak sú aj podvedomým, psychickým motívom pre návštevu múzea, nemali by byť, myslím si, jediným cieľom odborného múzejného pracovníka-etnografa. Dnešok vychádza z minulosti. Zmyslovo a signifikčne uzatvorené celky kladne hodnotených obsahových prvkov stereotypov sa stali vedomou hodnotou kultúrneho dedičstva, stávajú sa kladným pólom v systéme hodnotových orientácií. Vplyvom špecifik etnického myslenia sú hodnoty vlastného etnika zväčša hodnotené kladne. Určitou záludnosťou histórie však je, že do tejto polohy sa dostávajú prvky kultúry až v čase, kedy pre vlastné etnikum plnia už len signifikčné funkcie a uzatvorením vývojovej špirály neplnia už tie funkcie (v čase takéhoto ich postavenia), aké sa im často prisudzujú v zmysle hodnôt národnej kultúry, zatiaľ čo väčšina reálne fungujúcich regulátorov a prvkov kultúry sa prejavuje v podvedomom konaní členov spoločenstva a vďaka variabilnosti ako dôsledku stále sa meniacich, neštandardných situácií života človeka v spoločenstve, si ich v danom čase spoločenstvo nie je schopné uvedomovať a takto ich hodnotiť. To by mala vyšpecifikovať analytická práca etnografa. Nemal by nás už až tak zaujímať posun v polohe, ktorý nastáva pri vedomom použití už viac menej v ich signifikčnej funkcii aj keď aj tento, by sme mali zaznamenávať a pre historickú pravdivosť a presnosť aj ovplyvňovať. Posun hodnôt ľudovej kultúry z polohy automatického regulátora do iných, vedomím ovplyvnených polôh, ako to vidím, nastal v hlavných smeroch:

- 1 - ako národných kultúrnych hodnôt (národné hnutie 19. storočia);
- 2 - ako zábavný prvok (pri posune týchto prvkov v hodnotovom rebríčku);
- 3 - ako pozostatok magického myslenia (vedomý prvok prosperitnej mágie v zvykosloví 19. a 20. storočia).

Zdanlivá jasnosť pojmov, vzťahov a hodnôt ako estetických tak etických v ľudovej kultúre a ich prevažujúce kladné hodnotenie je práve tým lákadlom, ktoré nás priťahuje na minulosť; minulosť poznáme, alebo sa domnievame, že poznáme, budúcnosť nepoznáme a naša prítomnosť je pre nás zložitá a nezrozumiteľná, keďže nie sme schopní poznať všetky motivácie konania ľudí, ich spôsoby myslenia a výsledky vzťahov ako interakcie konania ľudí a celého spoločenstva, kde spoločenské vedomie figuruje ako prvok samostatný, nezávislý od vedomia a vôle jednotlivcov čo aj členov tohto spoločenstva. (Ak nechcem citovať filozofov, pozrime sa na chovanie húfu rýb v mori, ktoré je nezávislé od polohy a tendencií jednotlivcov a napriek tomu, že ich lovia roky rybári, či predátori zo vzduchu i mora sa správa húf rovnako

a sleduje svoju cestu. Človek je síce tvor mysliaci na rozdiel od rýb, ale v jeho spoločenskom konaní je ešte mnoho z príčin, ktoré usmerňujú aj pohyb húfu rýb v mori.)

Úlohy pri analýze a dokumentácii súčasnej spoločnosti, pred nás nik nepostaví, ak si ich horizont a ciele nepostavíme sami. Problematika akvizičnej činnosti v cieľoch dokumentovania toho, čoho sme súčasťou môže byť riešená len z pozícií pravdepodobnostnej analýzy všeobecného významu, prvkov a mechanizmov kultúry, ktorých regionálne i lokálne rozdiely už poznáme. Je jasné že naša analýza nemusí byť v konečnom dôsledku na sto percent pravdivá, ale musíme sa o ňu pokúsiť a využiť šancu našej generácie národopiscov pre zdokumentovanie podoby výsledkov pôsobenia obecných zákonov spoločenského života v tejto dobe a na tomto mieste. Metódy a spôsoby máme vypracované a overené, disponujeme množstvom porovnávacieho materiálu z minulosti v podobe bohatej literatúry a zbierok múzeí, generácie etnografov zanechali množstvo informácií, veľa faktov si môžeme overovať u respondentov najstaršej žijúcej generácie, ktorá bola svedkom i aktérom zmien.

Pre mnohé disciplíny prinášame neoceniteľný materiál pre zovšeobecnenia, ale sami často zostávame patológmi, ktorých robota končí popisom stavu skonaneho. Človek, jeho psychika, sklony, predstavy, snahy i nádeje, napriek tomu čo nás od detstva učili, nemenia sa tak radikálne, ako to predpokladali realizátori režimu, v ktorom sme vyrastali. A keby niektorí lepšie čítali aj klasikov, ktorých sme povinne citovali aj tí hovorili o storočiach psychickej prípravy, vzdelaného a rozhladeného človeka, ktorý v podmienkach vyspelej ekonomiky bude schopný sociálneho myslenia, cítenia a konania. Súciť a uvedoméle sociálne cítenie je totiž niečo iné. Spôsobu diferencovaného myslenia sa človek musí učiť nielen v oblasti sociálneho cítenia, ale i etnického cítenia a vedomia. Vedieť a poznať svoje nedostatky je sila vládára, a toto machiavellistické tvrdenie neplatí len pre vládarov, ale i pre národy. Spoločenskou úlohou národopisu je pomáhať spoznať sa, a to nielen cez sviatky a nedele ale aj všedné dni.

Diferencované hodnotenie v oblasti interetnických kontaktov a hlavne etnického myslenia operuje s poznaním zvláštností etnického vedomia ako sú selektívnosť, etnické stereotypy, kladné sebahodnotenie, absolutizovanie predstavy o spoločnom pôvode, faktory spoločných dejín (z čoho faktor presídlenia, jeho časový horizont je nielen skupinou, ale i jednotlivcami ako historický fakt neovplyvniteľný). Analýza súčasného stavu kultúry, jej priblíženie a lepšie porozumenie zdôrazňujem porozumenie vlastnej kultúre zo strany jej nositeľov, a to nie len tej tradičnej zo všetkými aspektmi jej polôh vo vedomí a vzťahu k reálnemu životu ako som ich menoval vyššie, ale poznanie existencie mechanizmov a pochopenie zmyslu fungovania mechanizmov, ktoré stabilizovali a stabilizujú spoločenstvá. Takéto poznanie pomôže nielen pri raste sebavedomia, ale malo by pomôcť aj pri chápaní iných kultúr a porozumení medzi ľuďmi. Takéto poznanie sa stáva zdrojom diferencovaného myslenia, kde tak pozitíva ako aj negatíva vlastného etnika i cudzích etník je človek schopný prijať ako fakt podmienený okolnosťami vývoja, rôznymi podmienkami života a nie ako urážku. A takýto posun myslenia, aj keď znie veľmi idealisticky, môže byť pekným motívom aj pre konečný cieľ našej práce.

Konfesionálny obraz Záhoria

Mojmír Benža

V starších, ale aj v novších etnologických prácach sa môžeme stretnúť so zaradením konfesionálnej príslušnosti medzi významné determinanty rôznych prejavov tradičnej kultúry. Nepochybujem o tomto tvrdení. Som však toho názoru, že predpokladom seriózneho bádania o vzťahu náboženskej príslušnosti obyvateľov a javov tradičnej kultúry je poznanie konfesionálneho obrazu skúmaného územia nielen v čase, ale tiež v jeho priestorovom rozložení.

Nie je v mojich silách spracovať konfesionálny obraz celého Slovenska v jeho historickom vývoji, a preto som si vybral za predmet svojho záujmu len jednu jeho časť - môj rodný kraj - Záhorie, ktoré je vymedzené bývalými i terajšími okresmi Senica, Skalica, Malacky a západnou časťou okresu Bratislava-vidiek.

Z časového hľadiska je moja téma obmedzená len na 19. a 20. storočie. Bral som do úvahy skutočnosť, že od nástupu reformácie v Uhorsku v 16. storočí až po vydanie tolerančného patentu v roku 1781 boli náboženské pomery neustálené. V konečnom dôsledku, až bratislavským snemom v roku 1790-1791 prijatým zákonným článkom 27/1790-91 boli štátom akceptované všetky konfesie, t. j. luteráni, kalvíni i pravoslávni boli uznaní za rovnocenných s katolíkmi.

Prvým mojím prameňom k poznaniu konfesionálneho obrazu Záhoria je práca Eleka Fényesa: Magyar Országok, s a hozzá kapcsolt Tartományoknak mostani állapotja Statistikai és Geographiai Tekintetben (Súčasný stav Uhorska a k nemu pripojených krajín zo štatistického a zemepisného hľadiska), ktorá vyšla v roku 1843 v Pešti. E. Fényes v nej publikuje stav časovo sa viažuci približne k roku 1836. Jeho údaje zachytávajú už ustálené náboženské pomery, a sú preto hodnoverné. Viem, že existujú aj staršie údaje z rokov 1784-1787, z tzv. jozefínskeho sčítania obyvateľstva, tie ale nie sú úplné, lebo zachytávajú len náboženstvo žien.

Druhým prameňom mojich poznatkov sú výsledky sčítania obyvateľstva v roku 1910, ktoré boli publikované v 42. zv. Új sorozat Magyar Statisztikai Közlemények (Nový rad Uhorských štatistických správ), v Budapešti roku 1912. Posledným prameňom sú výsledky sčítania ľudu, domov a bytov v roku 1991, ktoré boli publikované v Slovenskej štatistike v roku 1993 - Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva Slovenskej republiky. Spolu pramene vymedzujú obdobie posledných 150 rokov.

Najrozšírenejšou konfesiou vo všetkých troch časových rovinách na Záhorí boli rímski katolíci. V roku 1836 tvorili 84,62 %, t. j. 96.901 osôb z celkového počtu 114.424 obyvateľov sa hlásilo k tomuto náboženstvu. V roku 1910 to bolo 88,08 %, t. j. 111.354 osôb z celkového počtu 129.516 obyvateľov. V roku 1991 ich podiel klesol na 72,68 %, t. j. na 110.514 osôb z celkového počtu 152.038 obyvateľov.

Z priestorového hľadiska sú katolíci dominantní v južnej, strednej a severozápadnej časti Záhoria. V absolútnej väčšine obcí tohto územia v roku 1836 a 1910 majú viac ako 90 % podiel na obyvateľoch. V troch prípadoch v roku 1836 (Devínska Nová Ves, Dúbravka, Marianka, Mást a Smrdáky) to bolo dokonca 100 % podiel. V roku 1910 si 100 % podiel udržala Dúbravka a obec Rozbehy v okrese Senica. Podľa sčítania ľudu v roku 1991 je to už len jedna obec - Lopašov, taktiež v okrese Senica.

V najsevernejšej časti Záhoria, v okolí Skalice a Holíča sa v roku 1836 a 1910 podiel katolíkov pohyboval len od 60 do 90 %. Výraznú zmenu v intenzite prihlásenia sa ku

katolíckemu náboženstvu dokladajú štatistické údaje z roku 1991. Viac ako 90 % podiel katolíkov sa udržal len v strede severného Záhoria. V strednej časti Záhoria klesol pod 90 % hranicu a v časti južného Záhoria, najmä v obciach západne od Malaciek, dokonca pod 70 % hranicu.

Druhou najrozšírenejšou konfesiou na Záhori sú evanjelici a. v. V roku 1836 tvorili 8,87 %, t. j. 10.150 osôb z celkového počtu obyvateľov sa hlásilo k tomuto náboženstvu. V roku 1901 to bolo 8,25 %, t. j. 10.688 osôb a v roku 1991 len 6,08 %, t. j. 9.251 osôb.

Evanjelici boli i sú sústredení v dvoch menších oblastiach severného Záhoria. Prvú, s intenzívnejším zastúpením tvoria obce medzi Senicou a Myjavou. V tejto časti tvorili evanjelici vo všetkých troch časových rovinách viac ako 50 % podiel na všetkých obyvateľoch obcí. Najvyššie percentuálne zastúpenie, viac ako 80 %, mali v Častkove, Hlbokom, Podbranči a Prietrži. Druhú oblasť tvorí Skalica, Holíč a s nimi susediace obce, v ktorých v roku 1836 a 1910 evanjelici tvorili max. 20 % podiel na obyvateľoch. V roku 1991 ich podiel klesol pod 10 %. Ako evanjelický ostrovček v katolíckom poli sú Veľké Leváre, kde v roku 1836, 1910 i 1991 sa podiel evanjelikov pohyboval okolo 10 %.

Ďalšou konfesiou, ktorá bola na Záhori rozšírená, boli do polovice 20. storočia židia. V roku 1836 tvorili 6,50 % z celkového počtu obyvateľov, t. j. bolo ich 7.444 osôb. V roku 1910 tvorili už len 3,47 %, t. j. 4.498 osôb. Posledná štatistika z roku 1991 neuvádza žiadne konkrétne údaje o príslušníkoch tohto vierovyznania zo Záhoria.

Podľa štatistických údajov z roku 1836 najintenzívnejšie boli židia usadení v severnej časti Záhoria, kde sa ich podiel na obyvateľoch vo väčšine obcí pohyboval v rozmedzí 1 až 30 %. V Senici tvorili 34,60 % podiel na obyvateľoch mesta, t. j. bolo ich 950 osôb. Vo Vrádišti, okres Skalica, ich bolo síce len 418 osôb, ale tvorili 40,46 % všetkých obyvateľov. Viac ako štyristo osôb židovského vierovyznania žilo ešte v Sobotišti (520), v Stupave (830) a v Šaštíne (439). Najvyšší počet židov žil však v Holíči - 1001 osoba. V strednej časti Záhoria sa podiel židov pohyboval v rozpätí 1 až 10 % a v južnej časti pod 1 %. Výnimku tvorila len Stupava, kde židia tvorili 21,83 % zo všetkých obyvateľov mesta.

Štatistické údaje z roku 1910 dokumentujú podstatne inú situáciu nielen v počtoch, ale aj v priestorovom rozložení židovského obyvateľstva. Na celom území Záhoria prevládajú obce s ich 1 až 5 % podielom na počte obyvateľov. V časti obcí severného Záhoria ich podiel klesol dokonca pod 1 %. V južnej časti Záhoria sa situácia podstatne nezmenila. Viac ako 10 % podiel židovského obyvateľstva si podržala Senica a Šaštín. Štatistika z roku 1991, ako už bolo vyššie spomenuté, nezaznamenala na Záhori existenciu príslušníkov židovského vierovyznania.

Popri dominantných konfesiách sa v štatistikách vyskytujú údaje aj o iných konfesionálnych príslušnostiach. Nemám k dispozícii údaje zo začiatku 19. storočia, z roku 1836. Štatistika z roku 1910 však zaznamenala na Záhori 247 príslušníkov iných, ako nami sledovaných vierovyznaní. Počet predstavuje zanedbateľný podiel 0,19 % na celkovom počte obyvateľov. V roku 1991 je to taktiež len 208 osôb, ktoré tvoria 0,13 % z celkového počtu obyvateľov. V jednotlivých obciach sa ich počet v prvom i druhom nami sledovanom roku pohyboval okolo jednej až piatich osôb. V niektorých väčších obciach ich počet presiahol číslo desať, ojedinele i viac.

Napriek nízkym počtom a vcelku nezaujímavým údajom predsa sa v ich štatistike objavil i jeden zaujímavý údaj. V roku 1910 v obci Častkov, v okr. Senica sa 58 jej obyvateľov, t. j. 7,88 %, prihlásilo k iným, ako k siedmim vierovyznaniam, ktoré ponúkala oficiálna štatistika. Podľa môjho názoru išlo o príslušníkov niektorého náboženského spoločenstva, ktoré bolo v tej dobe posudzované ako náboženská sekta.

Spracovanie štatistických údajov ma upozornilo i na protiklad vierovyznania, jeho absenciu alebo nezistenie, ako sa cudne uvádza v publikovanom prameni. Údaje tohto druhu poskytuje len štatistika z roku 1991. Pri sčítaní obyvateľstva v tomto roku nebolo na Záhori u

32.065 osôb zistená príslušnosť k niektorému z vierovyznaní. Spolu tvoria 21,09 % na celkovom počte 152.038 obyvateľov oblasti. Hodnovernosť tohto údaja nepriamo potvrdzuje skutočnosť, že sčítací hárok ani neurčoval, ani neobmedzoval druh vierovyznania, ku ktorému sa bolo možno prihlásiť. Z toho dôvodu teda nemohlo prísť ani k ovplyvňovaniu ich rozhodnutia prihlásiť sa, alebo neprihlásiť sa k niektorému z uznaných vierovyznaní či náboženských spoločností.

Aj v prípade nezisteného vierovyznania je zaujímavé priestorové rozloženie tohto javu. Záhorie sa aj v tomto prípade člení na tri časti: severnú s nízkym až veľmi nízkym (do 10 %) podielom osôb s nezistenou náboženskou príslušnosťou, strednú so zvýšeným (do 20 %) podielom a južnú s väčším počtom obcí s vysokým (viac ako 30 %) podielom obyvateľov s nezistenou konfesiou.

Som si vedomý, že teraz by mala nasledovať interpretácia zisteného stavu, to však nateraz nie je predmetom môjho záujmu. Chcel som len na malom priestore a na jednom spoločenskom jave ukázať, že i napohľad nezaujímavé štatistické a následné kartografické spracovanie môže priniesť zaujímavé výsledky a podnety pre ďalší smer regionálneho bádania.

Náboženská príslušnosť obyvateľov Záhoria

Rok	Počet obyv	r. kat. abs./%	ev. a. v. abs./ %	židia abs/ %	iní abs./%
1836	114.424	96.901/84	62 10.150 /8,87	7.444/6,50	---
1910	129.516	111.354/88,08	10.688/8,25	4.498/3,47	247/0,19
1991	152.038	110.514/72,68	9.251/6,08	-/ -	208 0,13

Doba, sloh, kultúrne dedičstvo

Igor Thurzo

V tomto storočí naša krajina prešla rozsiahlymi zmenami. Najmä v sídlach mestského charakteru sa niekoľkonásobne zväčšil počet obyvateľstva a zmenil stavebný charakter - silueta i štruktúra. Prefabrikovaná panelová výstavba spôsobila také zmeny charakteru miest, že sa zotrelí miestne a regionálne rozdiely a naopak, vyhrotili sa rozdiely vo vnútri ich stavebnej štruktúry, najmä rozdiely štýlového charakteru. Vidno to pri porovnávaní fotografií z minulého storočia, zo začiatku tohto storočia alebo z medzivojnových čias s dnešným stavom.

Podobné zmeny môžeme zaznamenať aj na vidieku. Obraz vidieckych sídiel v minulosti charakterizovala ľudová architektúra. Vyznačovala sa vyváženosťou proporcií stavieb, aj vyváženým zladením objektov medzi sebou a spätosťou s prírodou. Bolo tu možné hovoriť o jednote životného prostredia. Stavby v určitej obci alebo oblasti boli navzájom veľmi podobné, vytvárali harmóniu jednotného slohu, pritom ani jedna nebola totožná s druhou. Stav tu bol podobný stavu v prírode, ktorý sa definuje ako determinovaný chaos: listy jedného stromu sú si navzájom podobné, ale ani jeden nie je taký istý, ako druhý. Stromy jedného druhu sú si podobné, ale nenájdeme medzi nimi dva rovnaké. Podobne to platí aj v živočíšnej ríši. V prírode je jednota v mnohosti. V ľudovej architektúre medzi stavbami sa prejavovala spolupatričnosť, podobne ako v klasickom dedinskom spoločenstve; stavebný chaos je analógiou odcudzenia a osamotenosti dnešného človeka. Ľudovú architektúru možno prirovnať k Beethovenovej Piatej symfónii, ktorá je vlastne rozvinutím jedného základného motívu s mohutným výsledným účinkom.

Tento esteticky vyrovnaný stav z minulosti sa zmenil rapídnu prestavbou vidieka, ktorú Podoba (1995) charakterizuje ako manifestačný, ostentatívny konzum priestoru. Ľudová architektúra, ale aj architektúra miest, mala svoje osobitné črty podľa krajov, vyplývajúce z rozdielov v podnebí, charaktere prírody a krajiny, tradícii, a pod. Nová výstavba v ostatných desaťročiach (nielen na vidieku) tieto črty jednak zotrela, jednak pomiešala. Na Spiši pod Tatrami sa rozšírili kockové domy s rovnými strechami; ich architektúra nezodpovedá charakteru prírody a krajiny tohto kraja. Namiesto predošlej jednoty životného prostredia možno hovoriť o jeho rozpade, nejednote. V rámci jednej obce sa miešajú viaceré stavebné slohy. V mestách vytvorili novú situáciu panelové sídliská, ktoré sa bez ohľadu na prírodné prostredie a tradíciu navzájom podobajú, pritom sú vlastnému charakteru miest a ich stavebnej štruktúre cudzie, neorganicky narušili siluetu, architektúru a urbanizmus.

Z hľadiska architektonického ich charakter je modernistický a technokratický. Modernizmus, purizmus, funkcionalizmus, ktorý sa prejavil ako International Style, bol reakciou na slohovú vyčerpanosť v mestskej architektúre 19. storočia. Slohy 19. storočia a najmä zavŕšenie vtedajšieho slohového vývinu - secesia - však mali svoje estetické črty, ktorými sa prejavili aj na našom vidieku. Na našich dedinách sa stretávame aj so zaujímavými kombináciami - secesnými a eklektickými prvkami, naštepenými na pôvodnú ľudovú architektúru určitého kraja.

Modernizmus vychádzal zo zásad čistoty slohu a jednoduchosti, ktoré sú vlastné aj ľudovej architektúre. Konštatovali to niektorí teoretici architektúry, hovoriac o typizácii v ľudovej architektúre. Honzík (1946) uviedol, že medzi ľudovou a modernou architektúrou existujú "podzemné" príbuzenské zväzky. Zároveň konštatoval, že rovná strecha sa stala tvarovým predsudkom. Zaujímavé je pritom, že modernistické kockové domy sú vonkajšou podobou príbuznej tradičnej domácej architektúre Stredomoria. Norberg-Schulz (1994) v úvahách o geniu loci sa zaoberá okrem iného africkým mestom Chartúmom, ktorého tradičná stavebná podstata

pozostáva z objektov z hliny a z tehál, sušených na slnku - je to vlastne ľudová architektúra s vonkajšími črtami modernistickými.

Svojimi čistými plochami modernizmus mal naozaj čosi spoločného s ľudovou architektúrou. Napriek tomu sa u nás medzi nimi vytvoril neprekonateľný rozpor, najmä pre zásadný rozdiel v ponímaní ich obsahu, rozdiel medzi niekdajšou skromnosťou a dôverčivosťou a novodobou náročnosťou a sebaistotou. Citovaný Honzík uvádza, že mnohé moderné stavby pôsobia rušivo v harmonickom prostredí starej obce. Hoci sám patrí k modernistickým architektom, konštatuje, že najväčšia príčina rozporu spočíva v nevhodných priestorových vzťahoch. Chalupa podľa neho je omnoho lepším vzorom pre rodinný dom, ako mestská vila, pretože chalupa nie je viac ako prosté ľudové obydlie, ale vila je neustálym pokusom o napodobnenie šľachtickej či meštianskej rezidencie.

Modernizmus má svoje nesporné estetické hodnoty, ale na druhej strane pôsobí ako agresívny vpád cudzej kultúry do prostredia; má aj také ordinárne prejavy, proti ktorým sa známy priekopník modernej architektúry Le Corbusier podujal na "krížovú výpravu". Surovosť a neútlnosť niektorých prejavov modernizmu kontrastuje s prívetivosťou ľudovej architektúry. Modernizmus i ľudová architektúra vyšli z podobných princípov jednoduchosti, čistoty, pritom modernizmus sa prejavil ako bezohľadný, mechanický, necitlivý, technokratický, strojový. "Moderné, a predsa útulné", čítal som nedávno pod istým obrázkom.

Moderný International Style sa rozšíril zároveň so zjednocovaním sveta, súvisiacim s rapidným rozvojom technických sietí. Tento proces na jednej strane umožňuje vzájomné spoznávanie ľudí, mohol by slúžiť ich dorozumeniu, na druhej strane odstrašuje charakteristické črty národov a krajov aj v ich architektúre. Euroamerický pojem demokracie prispel k pozdvihnutiu a rozšíreniu práv a slobody človeka, euroamerická technická civilizácia a masová kultúra je však aj silou, ktorá likviduje tradičné kultúrne hodnoty, prispieva k zániku prírodných národov. Podľa Kellera (1993) autostrády a mrakodrapy pomáhajú vytvárať "umelú zemeguľu", potláčať tradičný charakter krajiny; dnešná spoločnosť funguje ako veľký hrací automat; tie spoločnosti, ktoré podobný hrací automat neskonštruovali, sa pokladajú za primitívne.

Celkový vývin vo svete sa napriek neustálym snahám o zlepšenie života dostal do rozporov globálneho charakteru. Sorokin (1949) hovorí o "kríze nášho veku", kríze prechodu z jednej epochy do druhej. Už citovaný Norberg-Schulz hovorí o "kríze prostredia", o strate všetkých kvalít. Vyslovuje mienku, že viera moderného človeka vo vedu a techniku ako schopné oslobodiť ho od priamej závislosti na (konkrétnych) miestach (Zeme) sa ukazuje ako ilúzia; znečistenie prostredia a chaos, ktorý v čom zavládol, sa náhle objavuje ako hrozivá nemesis. Právé bývanie nahradil proces odcudzenia. Pre moderného človeka priateľstvo s prírodným prostredím sa obmedzilo na zlomkovité vzťahy. Odcudzenie podľa uvedeného autora je dôsledkom straty identifikácie človeka s prírodnými a umelými vecami, ktoré tvoria jeho prostredie. Stávajú sa iba objektmi spotreby a po použití sa odhadzujú. Charakter dnešného prostredia sa vyznačuje jednotvárnosťou. Ak sa v čom dajaká rozmanitosť vyskytne, je to väčšinou zásluhou jeho častí, zdedených z minulosti. Väčšina moderných miest existuje "nikde", nemajú vzťah ku krajine ani ku konkrétnemu sídlu.

Huse (1995) v knihe o Le Corbusierovi ho cituje, že v mestách je neporiadok, ktorý sa znásobuje a je urážlivý; je to olúpenie prírody človekom; rast (miest) znamená ich chorobu alebo smrť. Tieto problémy Le Corbusier navrhoval riešiť modernistickými prostriedkami. V samizdate "človek a jeho kultúra" (1983) sa konštatuje, že "kultúra chce vytvoriť človeku domov" - ale "akoby všetka kultúrna snaha bola len na to, aby sa jej výsledok zvrátil v ničotu".

Hromadná bytová výstavba, ktorá sa okolo roku 1950 začala rozširovať v extravilánoch našich miest, bola istou prechodnou reakciou na medzinárodný modernizmus a purizmus, ale podobne ako modernizmus bola importom; niekde podarenejším, niekde menej podareným spôsobom sa snažila - často umelo - aplikovať tradičné historizujúce alebo ľudové prvky na priecheliach bytových domov alebo spoločenských stavieb. Na takéto objekty sa bez príčiny

prenášali prvky, prevzaté napr. z renesancie. Sídlišká z tých čias však pri porovnaní s neskoršími panelovými holotypmi predstavujú ľudskejšie prostredie.

Rovnobežne s eklekticizmom 19. storočia a secesiou vznikali u nás pokusy oslobodiť sa od medzinárodne pôsobiacich slohov príklonom k tradíciám architektúry ľudovej. Skúšali to Blažej Bulla a úspešnejšie Dušan Jurkovič. Haas (1983) pritom zaradil Jurkoviča medzi secesných architektov, ktorý "so secesiou žil a nakoniec padol" a Božutová (1993) ho rátala aj medzi architektov moderných.

O modernej, prostej a bezozdobnej architektúre uč citovaný Sorokin poznamenal, že by mohla byť náznakom slohu nových čias, novej epochy oslobodenej od prehnaneho dôrazu na zmyslové vnemy. Dulla (1993), citujúc Charlesa Jencksa však označuje deň 15. júna 1972, kedy tri bloky sídliska v St. Louis vyhodili do vzduchu, za smrť modernej architektúry. Môže byť bezohľadnosť modernizmu a purizmu k prostrediu predzvesťou nového slohu? Nie je však i postmoderná architektúra skôr prejavom extravagancie ako hľadania prirodzených koreňov tvorby?

U Nás Bulla a Jurkovič, na druhej strane Tatier Stanislaw Witkiewicz rozvíjal v architektúre kultúrne tradície ľudových tvorcov. V ostatnom čase sa v Mačarsku Imre Makovec a s ním takmer celá škola zaoberá tvorbou v duchu "organickej architektúry", v ktorej miestami badať aj isté mytologické podtexty. U nás sa popri postmodernistickom príp. neomodernistickom smere snažia o originálnu architektúru na Východnom Slovensku napr. Peter Marcinko, Peter Pásztor a Albert Rybarčák, pod Tatrami Pavol Repka a na strednom Slovensku Albert Mikovíny a Martin Somora; u niektorých z nich priamo badať hľadanie súzvuku s tradičným prostredím. Naproti tomu Albert Rybarčák v projekte divadla pre Amsterdam skombinoval historický odkaz s fantáziou, čo je však skôr otvorením problému ako jednoznačným návodom na vstup do (historického) prostredia.

Architektúra môže byť nositeľkou symbolov, ktoré možno vykladať rozlične. Spomínam si na jednu z prednášok Prof. Alfréda Piffľa, ktoré som počúval ako študent architektúry a na ktorej nám Prof. Piffľ, komentujúc obrázok Modrého kostola (kostola sv. Alčbety) v Bratislave vysvetľoval, že je to charakterom (typická) slovenská stavba. Pritom ide o secesné dielo peštianskeho architekta E. Lechnera z rokov 1910-1913 (vytvárajúce spolu s farou a blízkym gymnáziom z rokov 1906-1908 v tom istom slohu a od toho istého architekta svojský mikrourbanistický celok) a pokladá sa inak za doklad maďarského "miléniového" a nacionalistického slohu. Sedmohradský architekt K. Kós zasa vo svojich projektoch poučil prvky, ktoré pripomínajú ľudovú architektúru severného Slovenska i tvorbu Dušana Jurkoviča.

Mencl (1980) badal v českej a slovenskej ľudovej architektúre okrem iného znaky (resp. isté vnútorné spojenie) spoločné s gotikou. Gotika bola posledným veľkým slohom, takéto prirovnanie či konštatovanie by nebolo na škodu. Nedávno ma známy inšpiroval poznámkou, že z čias gotiky nachádzame hodnotné diela aj v oblastiach bez veľkých vtedajších centier (napr. v Turci), čo kontrastuje s dnešnými rozporami medzi metropolou a perifériou, alebo aj medzi Severom a Juhom.

Hnutie bratislavských ochranárov, ktoré neskôr prerástlo do podoby rozhodujúcej spoločenskej sily, malo začiatok pri obnove dreveníc, chalúp a salašov. Ľudová architektúra má v sebe iskrú inšpirácie nezávislého myslenia, prekračujúceho tiež materiálneho sveta. Podľa Krpelána (1995) ľudová architektúra je zdravým kmeňom vývinu staviteľstva na Slovensku. Majú aj iní takýto názor? Dnes badáme návrat ku streche, pritom však predsudkov proti ľudovej architektúre sme sa nezbavili. V našich mestách badáme záujem o obnovu kultúrneho dedičstva - stavieb z historických slohových období - badať to aj na vidieku vo vzťahu k ľudovej a staršej dedinskej architektúre? Naopak, snaha vyhlásiť chránenú zónu napr. v Rejdovej (Gemere) sa v domácom prostredí nestretá s veľkým pochopením. Do obecného vedomia a praxe nepreniklo, že ľudová architektúra je integrálnou súčasťou kultúrneho dedičstva. Kto cestuje po švajčiarskom vidieku, môže si všimnúť, koľko originálnych tradičných stavieb tam doteraz dobre slúži. Z

tamojších informácií viem, že aj stavebným úradom tam záleží na zachovaní týchto stavieb. Možno pritom niekto namietne: ak chceš zachovávať ľudové stavby, nechceš dopriať iným tú úroveň, čo sebe? Na to možno odpovedať, že je to vec individuálneho riešenia. Citovaný architekt Krpelán sa napr. zaoberá otázkami adaptácie originálnych oravských dreveníc pre dnešné potreby bývania. Hovorí sa o obnove vidieka, netreba sa však zaoberať aj architektonicko-urbanistickou stránkou tohto problému?

Nepriateľom ochrany pamiatok u nás je okrem iného psychická bariéra, ľahostajnosť k hmotným dokladom histórie, v minulosti prerastajúca do ošialu opovrhovania a rúcania. (Reálny svet histórie nám uniká, zato však badáme u nás výrobu abstraktných mýtov.) Nedbajstvom sa však sami zaraďujeme medzi menej kultúrne spoločenstvá. V knihe *Mittel Europa* (1994) sa Slovensko stráca, akoby zanikalo v kúte okolitých metropol (pritom si však autori právom všimli tradičné doklady dedinského života u nás). Je táto disproporcija iba cudzou vinou?

Mohli by sme nadväzovať aj na naše dobré tradície občianskeho záujmu o záchranu kultúrneho dedičstva. Práve pred tromi desaťročiami, v lete 1966, sa rozvíril boj o záchranu historického jadra mesta, v ktorom sa schádza táto konferencia. Vtedajší otvorený list Zväzu slovenských spisovateľov za záchranu historického jadra Martina bol prvým verejným prielomom do stereotypného behu vecí, prvým verejným vystúpením proti oficiálnym technokratickým tendenciám, v záujme záchrany kultúrneho dedičstva. Pritom Martin už v tom čase nepredstavoval ani tak hodnotu umelecko-historickú či architektonicko-urbanistickú, ako skôr hodnotu ideovú. V minulom storočí bol takmer rezerváciou ľudovej architektúry, typickým vidieckym mestečkom a zároveň "veľkým mestom", priekopníckym nosičom demokratického pohybu, reprezentantom myslenia, nezávislého na (vtedajšej) štátnej moci. Bol a je mestom svojím spôsobom jedinečným. Patrí Slovensku a zároveň k euro-amerikej demokratickej tradícii. História zanechala stopy aj v jeho stavebnom obraze. Jeho historický profil, či už z hľadiska hmotného alebo spoločenského, je zaujímavým príkladom laboratória aj pre národopisný výskum.

Literatúra

BOČUTOVÁ-DEBNÁROVÁ, D.: *Dušan Samo Jurkovič. Bratislava 1993.*

Človek a jeho kultúra. Samizdat 1983.

DULLA, M.: *Architektúra dnes. Bratislava 1993.*

HAAS, F.: *Sto let moderní architektury. Architektura ČSR, 42, 1983, č. 3, s. 100-113.*

HONZÍK, K.: *Tvorba životního slohu. Praha 1946.*

RUSE, N.: *Le Corbusier. Olomouc 1995.*

KELLER, J.: *Až na dno blahobytu. Brno 1993.*

KRPELÁN, I.: *Prežijú? Vyšný Kubín 1995.*

MENCL, V.: *Lidová architektura v Československu. Praha 1980.*

NORBERG-SCHULZ, CH.: *Genius loci. Praha 1994.*

PODOBA, J.: *Premeny hierarchie hodnôt obyvateľov slovenského vidieka v 20. storočí. In: Ponovembrové Slovensko III. Bratislava 1995.*

SLEZIN, S., CLIFF, S., ROZENSZTROCH, D.: *Mittel Europa. London (GB) 1994.*

SOROKIN, P. A.: *Krise našeho věku. Praha 1948.*

Výskum ľudovej prózy v regionálnom kontexte

Hana Hlôšková

Cieľom príspevku je stručne charakterizovať doterajšie prístupy ku štúdiu slovenskej ľudovej prózy z hľadiska regionálnej diferenciácie. Sústredím sa tiež na širšie súvislosti kategórie *regiónu* a vývoja metodiky štúdia naratívnych tradícií, pričom východiskom analýzy bude na jednej strane Etnografický atlas Slovenska (EAS 1990), na strane druhej viaceré monografie regiónov, ktoré uvádzam v samostatnom súpise na záver príspevku.

Ambíciou podať komplexný obraz vývoja systému kultúry konkrétneho spoločenstva predpokladá analytické štúdie historických vrstiev (diachrónny prístup), ako i funkčnosti jednotlivých oblastí kultúry v spoločenstve v danom čase a určitom priestore (synchronný prístup). Sociálny kontext problematiky zároveň znamená v systéme kultúry neopomenúť žiadnu sociálnu vrstvu, skupinu, triedu ako nositeľa konkrétneho typu kultúry.

Špecifické miesto v systéme kultúry na Slovensku až do dnešného štádia integrovaného národného spoločenstva zaujímal ľudová kultúra s jej lokálnymi a regionálnymi špecifikami. Územie Slovenska bolo po rozpade Veľkomoravskej ríše na začiatku 10. storočia súčasťou uhorského štátu a až do roku 1918 súčasťou Habsburskej monarchie, s temer absolútnou absenciou národovotvornej šľachty, neskôr buržoázie, ako i administratívnych a politických inštitúcií. Ako konštatuje M. Leščák: "V týchto podmienkach sa pochopiteľne retardoval vývin integrovaného národného povedomia." (Leščák 1988:180). Na druhej strane dejiny Slovenska v mnohých základných civilizačných prejavoch vykazujú pozoruhodnú kontinuitu. Prejavuje sa výrazne v osídlení, v pamiatkach kultúry a vzdelávania. "Diskontinuitný prvok slovenských dejín predstavujú predovšetkým pričasté zmeny štátnej príslušnosti, politických systémov i geopolitických ťažísk...", pričom "...od polovice 19. storočia je očividná akcelerácia štátoprávnych a politických zmien." (Lipták 1995:7). V najnovších dejinách Slovenska rýchle a hlboké zmeny sa odohrali za života jednej generácie. To, že sa týkali zmeny vlastníckych vzťahov, hraníc a jazyka, malo a, v čase transformácie spoločnosti po roku 1989, má dôsledky i v prevrstvovaní elit. V spoločenskom vedomí tieto procesy prinášajú potvrdzovanie či zmeny v rebríčku hodnôt a posuny seba/identifikácie jednotlivcov a skupín.

Práve integrácia skupín obyvateľstva Slovenska na regionálnej báze zohrávala z hľadiska vývinu národného povedomia až do druhej svetovej vojny dôležitú úlohu. Niektoré prvky regionálneho povedomia fungujú v určitých situáciách i dnes. Takýmto prejavom sú napríklad spolky rodákov (tzv. Zemplinski valal, rodáci z Podjavorinsko-Podbradlanska, Záhoráci a pod.) v hlavnom meste Slovenska - Bratislave, kde pôsobí približne tridsať takýchto skupín.

Vonkajšími faktormi, ktoré pôsobili na utváranie diferenciačných črt v ľudovej kultúre regiónov boli: geograficko-prírodné podmienky, životaschopnosť hospodárskych a kultúrnych centier, cirkevná organizačná štruktúra, príslušnosť k rôznym konfesiam a nezanedbateľné boli tiež kultúrne vplyvy kolonizačných vln (nemecká, zemianska, šoltýska, valaská, kopaničiarska). V tejto súvislosti je zaujímavý fakt, že niektoré prejavy kultúry neautochtónneho obyvateľstva časom nadobúdali funkciu regionálnej a neskôr i národnej identifikačnej dominanty. Tak sa kultúrne prvky pôvodne vlastné skupinám v rámci valaskej kolonizácie¹ postupne transformovali prostredníctvom viacerých druhov vysokého umenia, predovšetkým výtvarného umenia a hudby na etnoidentifikačné symboly. I keď sú nížinné oblasti Slovenska historicky a kontinuitne stabilnými oblasťami s obyvateľstvom slovanskej respektíve slovenskej etnickej príslušnosti, prvky ľudovej kultúry obyvateľov horských

oblastí sa vykryštalizovali do auto/obrazu Slováka - pastiera. E. Krekovičová poukázala na základe analýzy vývoja mytologizácie obrazu pastiera² na jeho historicky opodstatnenú ambivalentnosť. (Krekovičová 1994:149-150). Nazdávam sa, že to súvisí i so stupňom civilizačného rozvoja, pričom archaickejšie ("autentickejšie" - "hodnotnejšie") sa javia prejavy kultúry horských oblastí. Možno len súhlasiť s autorkou, že základným princípom v procese mýtizácie tohto konkrétneho obrazu je *exotickosť*.

Keď historiografia a dejiny filozofického myslenia konštatujú, že integrácia slovenského národného spoločenstva v 19. storočí prebiehala predovšetkým prostredníctvom vzdelaneckej elity na poli kultúry (Pichler 1992), folkloristika k tomu dodáva, že i niektoré prejavy folklóru boli jedným z argumentov boja o národnú "svojbytnosť" (Hlôšková 1995). To, samozrejme, nie je špecifikom slovanskej a už vôbec nie len slovenskej folkloristiky. Spoločným menovateľom sú mimovedecké (politické, ideologické) ciele predovšetkým tzv. malých národov³ v Európe v 19. storočí. Využívanie folklóru, a zo slovesných tradícií predovšetkým povestí, ako nástroja formovania národnej identity uvádza v prípade Nemecka v 19. storočí I. Tomkowiak (Tomkowiak 1996).

Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska charakterizuje *región* ako "oblasť s výskytom javu alebo súboru javov v charakteristickej, preň vlastnej skladbe. Na rozdiel od areálu zaberá menšie územie v rámci etnických, politických alebo prírodných hraníc. Má svoje centrum, hranice sú dané buď geograficky, alebo sa sformovali v priebehu historického vývoja ekonomických, spoločenských a kultúrnych podmienok." (ELKS, II. 1995:106). Jedným z bádateľských prístupov etnológie či klasickej etnografie a folkloristiky je štúdium kultúry určitých areálov, pričom región je jedným z nich (Kottak 1991:44-47). Česká a slovenská etnografia a folkloristika venovala územnej diferenciacii ľudovej kultúry sústredenú teoretickú pozornosť predovšetkým v šesťdesiatych rokoch tohto storočia.⁴ Viacerí poprední českí a slovenskí bádatelia (R. Jeřábek, V. Frolec, J. Kramařík J. Botík, J. Štika, D. Holý, V. Urbancová, D. Klímová, O. Sirovátka a i.) sa v publikovaných príspevkoch venovali metodologickým a metodickým problémom výskumu tradičnej kultúry a jej regionálneho členenia.

Viacerí z nich priznávajú inšpirácie zo zdrojov poľskej etnografie a folkloristiky (K. Moszynski, K. Zawistowicz-Adamska, M. Dobrowolska, A. Kutrzeba-Pojnarowa, R. Kukiera, J. Burzsta a i.). R. Jeřábek nadviazal na J. Burzstu, ktorý v roku 1967 formuloval v tejto súvislosti zásadu integrálnosti a požaduje, aby sa od deskripcie prešlo ku komparácii, pričom cieľom je prostredníctvom regionálnych monografií "usilovať sa o vystihnúť a interpretáciu krajových alebo miestnych zvláštností, začlenenie kultúry regionálnej do kultúry národnej, poprípade odhaliť i medzinárodné vzťahy, ak sa do regionálnej kultúry premietajú" (Jeřábek 1968:562).

Regionálne orientovaný výskum nemá na Slovensku veľmi dlhú tradíciu. Veď sama etnografia sa až v 20.-30. rokoch 19. storočia začala vyčleňovať ako samostatná vedná disciplína zo široko koncipovanej vlastivednej literatúry (Urbancová 1968). Ideovou bázou bola filozofia osvieteného absolutizmu, najmä zásada verejného blaha. Záujem o ľudové vrstvy mal korene v myšlienke, že práve ony sú zdrojom bohatstva štátu. V kontexte takýchto východísk sa rozvinula súdobá štatistika, geografia, topografia a podkladom pre spracovanie informácií o území celého Slovenska mali byť miestne alebo oblastné monografie. V. Urbancová veľmi podrobne charakterizuje konkrétne projekty - zámery i realizáciu (Urbancová 1970). V tom čase na rôznej úrovni ako z hľadiska kvality, tak aj z hľadiska rozsahu boli spracované práce o župách Liptov, Hont, Tekov, Spiš, Turiec, Zvolen, Zemplín, Orava, Gemer a Nitra. Folklor nebol v prevažnej väčšine týchto prác poňatý do konceptu ľudovej kultúry. Národopis obdobia romantizmu si kládol "vyššie" ciele - nie zachytiť krajoú či lokálnu tradíciu, ale podať obraz priamo národnej (slovenskej) či dokonca slovanskej ľudovej poézie. Folklor sa v tejto koncepcii chápal ako výraz národného ducha, svedectvo dejinnej

slávy, miera ľudskosti, prejav slovanskej pospolitosti a ako ideál básnického umenia (Sirovátka 1968). Až pozitivizmus so svojou snahou o dôkladné poznanie lokálnych a regionálnych špecifik sústredil svoju pozornosť na zaznamenanie folklóru v menších kultúrnych areáloch.

Je potrebné si zároveň uvedomiť, že bádáním o ľudovej kultúre sa od konca 19. storočia zaoberali neškolení národopisci (kňazi, učitelia) a títo boli svojím občianskym povolaním viazaní k určitému regiónu. Ich výskumy môžeme bez nadsadenia nazvať stacionárnymi a ako príklad by som uviedla dielo A. Kmeťa, Š. Mišíka, J. L. Holubyho a i. Dielu Andreja Kmeťa (1841-1908) som sa venovala v samostatnej práci (Hlôšková 1993) a prišla som k záverom, že jeho záujem o povest'ové motívy a látky v kraji, ktorý dôverne poznal (Tekov a Hont), nebol primárne folkloristický, no možno práve preto zachytil skutočný stav a nositeľov povest'ovej tradície posledných desaťročí a prelomu 19. a 20. storočia. I keď jeho práca nevyústila do špeciálnej regionálnej monografie, ním získaný materiál a poznatky publikované i rukopisné boli z veľkej časti podkladom pre V. Gašparíkovú pri písaní kapitoly o prozaickom folklóre v monografii Hont o sto rokov neskôr.

Profesionalizáciou etnografie a folkloristiky na Slovensku v 20. storočí⁵ sa rozšírilo personálne a inštitucionálne zázemie tejto vedy. Výsledkom systematického a koncepčného prístupu ku štúdiu tradičnej ľudovej kultúry sú i viaceré regionálne monografie. V oblasti slovesnej folkloristiky sa bádatelia samozrejme inšpirovali i dovtedajšími metodologickými východiskami a metodickými prístupmi svetovej, no predovšetkým európskej folkloristiky (M. Azadovskij, C. Brinkmann, L. Dégh, D. Noy, K. Ranke, C. H. Tillhagen a i.). Lokálny a regionálny výskum objavil pre folkloristiku konkrétne žánre a texty v ich funkčných väzbách na prostredie - do popredia sa dostala problematika väzby textu a jeho nositeľa, funkcie rozprávačských okruhov či variačného procesu. Akoby prostredníctvom "drobnohľadu" folkloristika pristúpila k prozaickému textu nie ako k holému fenoménu, ale začala ho skúmať v akcii, čo tiež znamenalo, že poukazovala i na jeho spätosť s literatúrou. O. Sirovátka v tejto súvislosti konštatuje, že vzťahy literatúry a folklóru majú dialektický a vzájomne obojstranný charakter, čo sa rozhodne nedá chápať negativisticky - teda ako ničenie autentického folklóru literatúrou (Sirovátka 1968:625). Sčítaný nositeľ, čítajúci napríklad kalendárovú literatúru alebo knižky ľudového čítania, býval vo svojom lokálnom spoločenstve cenou osobnosťou (podľa pasportizačných údajov vo Wollmanovom archíve).

Vzťah literatúry a folklóru vo vzťahu k regiónu nie je možné ohraničiť dvoma hraničnými fenoménmi: autentickým folklórom a tzv. vysokou literatúrou. Tento vzťah má mnoho modalít a jednou z veľmi produktívnych je i regionálna literatúra. Na jednej strane je súčasťou literárneho folklorizmu: adaptácie povestí a rozprávania zo života vo väzbe na región, edície historického a mravoučného zamerania, memoárová spisba výrazných nositeľov ústnej tradície. Ďalším prúdom je populárno-vedecká a osvetová spisba vychádzajúca z amatérskeho a tiež profesionálneho regionálneho bádania. Základnými znakmi tejto spisby, ako uvádza B. Beneš (Beneš 1986), je zámerná výchovnosť, myšlienková nenáročnosť, zábavná deskriptívnosť deja, tematická blízkosť k príslušnému kraju. "Ako celok má regionálna beletria obecné naratívny charakter, žánrovo vyjadrený najčastejšie poviedkou, humoreskou alebo súborom životných glos, je teda zámerne alebo nezámerne blízka naratívnosti ľudového rozprávania s jeho známymi postupmi a prostriedkami" (Beneš 1968:144). Regionálna literatúra, živý ústny rozprávačský repertoár s tematikou minulosti, expozície múzeí o lokálnych alebo regionálnych tradíciách, turizmus postavený na báze poznávania tradičnej kultúry a dejín kultúry regiónu sú prameňmi a často i spúšťacími mechanizmami zrodu, oživenia alebo potvrdenia identity obyvateľov regiónu.

Etnografický atlas Slovenska ukázal, že členenie Slovenska na kultúrne regióny je pri každom jave iný. Povedomie lokálnej a regionálnej znakovosti folklórnych prejavov diferencovalo nositeľov tradičnej kultúry Slovenska predovšetkým na rovine opozície "my" -

"oni": vyjadreniami *toto je naša pieseň, moj zempl'inski cifrovani čardaš*. Vyjadrenia tohto typu vnútorne poukazujú na variatívnosť folklóru, na suicentrizmus ľudovej tradície, na nevedoméle pociťovanie individuálnych, lokálnych či regionálnych interpretačných štýlov. Prejavy materiálnej kultúry v priebehu historického vývoja podliehali rýchlejšie odstredivým vplyvom, smerujúcim k civilizačnej unifikácii. Jazyk a folklór sa ukazujú ako výrazné identifikačné znaky. V žánri povesti sa to prejavilo tým, že medzinárodne rozšírené látky a motívy sa viazali na určité konkrétne miesta a osobnosti. Výskumy konané pri príprave EAS v rokoch 1970-1975 svojimi výsledkami v zásade nevykazujú nejaké výrazné regionálne špecifiká. Nazdávam sa, že práve historické povedomie sa hlavne v 19. storočí napájalo zo zdrojov beletrie, vlastivednej literatúry, cirkevnej spisby a školskej výučby (i keď pôvodne možno so zdrojmi v ľudovej tradícii). Výskumy EAS teda odrážajú výsledky tohto pôsobenia.

Ak sa od celoslovenského nadhľadu na členenie ľudovej kultúry, ako ho poskytuje EAS, obrátíme k niekoľkým regionálnym monografiám, potom môžeme charakterizovať dva krajné prístupy. Prvý predstavuje kapitola o ľudovom rozprávaní z pera M. Kosovej v monografii Horehronie (Gašparíková 1988). Kapitola je hĺbkovou štúdiou rozprávačského repertoáru a osobnosti jedného výnimočného horehronského rozprávača J. Rusnáka-Bröndu. Autorka sleduje rozprávača v kontexte sociálnych vzťahov v referenčnom lokálnom spoločenstve, charakterizuje jeho životný osud vo vzťahu k formovaniu rozprávačského repertoáru, klasifikuje jeho rozprávačský repertoár z hľadiska frekvencie žánrov a podrobne sa venuje poetike.

Príkladom druhého prístupu je spracovanie problematiky ľudovej prózy v regionálnej monografii Hont (Botík 1988). Tu bola metóda práce vedená snahou o postihnutie regionálnej špecifikosti v jej reprezentatívnych prejavoch v konkrétnom časovom reze (70.-80. roky 20. storočia) a zároveň v ukotvení v materiáloch zberateľov polovice 19. storočia. Autorka kapitoly o ľudovej próze V. Gašparíková poznatky o jednotlivých textoch aktívneho rozprávačského repertoáru zasadzuje do širších interregionálnych a medzinárodných súvislostí - AaTh. Okrem tohto hľadiska bádatelka programovo volí prístup: od textu ku kontextu a tak charakterizuje rozprávačskú tradíciu Hontu ako proces: nositeľov, rozprávačské príležitosti, vzťahy literatúry a folklóru.

Oba prístupy sa ukázali v štúdiu ľudovej prozaickej tradície ako plodné. Pravdepodobne nie je v silách výskumníkov, a ani to nie je účelné, vyskúmať "úplne všetko", veď nakoniec do hry vstupujú i celkom subjektívne momenty (napr. osobnosť a skúsenosť výskumníka). Nazdávam sa, že obidva prístupy, ktoré som charakterizovala, mali ako jednu z metodických zásad *reprezentatívnosť*. Zároveň si musíme byť vedomí toho, že každý zásah do tradičnej kultúry zvonka je impulzom na oživenie alebo i umŕtvenie prirodzeného toku tradície, a tak v prípade ľudovej prózy jej jednotlivé historické vrstvy i v regionálnom rámci sa môžu stať symbolom rôznych foriem identity.

Poznámky

- 1 Valaská kolonizácia v horských oblastiach na východnom Slovensku prebehla v 14.-15. storočí, na strednom a západnom Slovensku v 16.-17. storočí.
- 2 Proces formovania obrazu pastiera ako symbolu Slováka možno sledovať od 16. storočia.
- 3 Tento termín zaviedol a používa český historik M. Hroch na označenie spoločenstiev v Európe v 19. storočí, ktoré nemali vlastnú národnú štátnu moc a existovali ako súčasť štátneho celku, kde držiteľmi moci boli príslušníci iného národa.
- 4 Súbor príspevkov k tejto problematike vyšiel v odbornom periodiku Slovenský národopis, 16, 1968, s. 560-632.

5 V roku 1908 začína pracovať Slovenské národné múzeum (SNM) v Martine, 1921 vzniká univerzitné pracovisko v Bratislave, v 20. rokoch 20. storočia začína bádateľsky pracovať Národopisný odbor Matice slovenskej (NO MS) a od roku 1939 SNM sa malo zameriavať na materiálnu kultúru a NO MS na folklór a duchovnú kultúru, od roku 1946 pôsobí Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave (dnes Ústav etnológie SAV).

Literatúra

- BENEŠ, B.: 1986. Místo regionální literatury v kultuře malého města. In: *Venkovské město (1). Uherské Hradiště. S. 144-151.*
- EAS: 1990. *Etnografický atlas Slovenska. Bratislava*
- ELKS: 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. I., II.*
- HLÓŠKOVÁ, H.: 1993. Funkcia povesti v diele Andreja Kmeťa. *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, s. 76-102.*
- HLÓŠKOVÁ, H.: 1995. *Minulosť ako argument. (Povešť v teoretickej interpretácii a literárnej praxi v 19. stor. na Slovensku). Traditiones, 24, Ljubljana, s. 237-251.*
- JERÁBEK, R.: 1968. K metodě regionální a lokální monografie. *Slovenský národopis, 16, s. 561-569.*
- KOTTAK, C. Ph.: 1991. *Cultural Anthropology. New York-Toronto. (5. vyd.)*
- KREKOVIČOVÁ, E.: 1994. Od obrazu pastiera vo folklóre k národnému symbolu. *Slovenský národopis, 42, s. 139-155.*
- LEŠČÁK, M.: 1988. Regionalizmus a ľudová kultúra. In: *Región v národnej kultúre. Dolný Kubín - Nitra, s. 182-196.*
- LEŠČÁK, M.: 1993. Folklór v regióne, región vo folklóre. In: *Ľudové tradície a regionálna kultúra. Nitra. S. 1-5.*
- LIPTÁK, E.: 1995. Slovakia - History and Historiography. In: E.Mannová, D.P.Daniel (eds.): *A Guide to Historiography in Slovakia. Studia Historica Slovaca XX. Bratislava.*
- PICHLER, T.: 1992. *The Idea of Slovak Language Based Nationalism. Rkp., 17 str.*
- SIROVÁTKA, O.: 1968. Lidová slovesnosť a regionální studium. *Slovenský národopis, 16, s. 623-626.*
- TOMKOWIAK, I.: 1996. *The Use of Legends in the Making of Identity. ISFNR Congress, Beijing, China, s. 106. (Abstract.)*
- URBANCOVÁ, V.: 1968. K dejinám regionálneho výskumu na Slovensku a podmienkam jeho vzniku. *Slovenský národopis, 16, s. 599-603.*
- URBANCOVÁ, V.: 1970. *Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava.*
- Súpis použitých regionálnych monografií*
- BOTÍK, J. (zost.): 1988
Hont. Martin.
- Gašparíková, V.: (ed.): 1988
Horehronie. Folklórne prejavy v živote ľudu. Bratislava.
- Medvecký, K.A.: 1905
Detva. Ružomberok.
- Michálek, J. a kol.: 1989
Ľud hornádskej doliny. Košice.
- Podolák, J. (zost.): 1986
Záhorská Bratislava. Bratislava.
- Švehlák, S., Kovačovič, I. (zost.): 1979
Podpolanie - tradície a súčasnosť. Bratislava.

Hospodárske podmienky a zamestnanecká štruktúra nitrianskeho regiónu

Lubica Falt'anová

Kľúčové slová: sezónna práca, veľkostatok, sociálna stratifikácia

Obce, na ktoré sa výskum zamerlal, patrili na základe správno-politického členenia Slovenska od roku 1960 do 13. augusta 1996 do okresu Nitra. Hranice okresu sa prekrývajú podľa predchádzajúcich členení zriadených od roku 1923 s takmer celým bývalým okresom Nitra, ohraničujú približne celé územie od roku 1960 zaniknutého okresu Zlaté Moravce a zaberajú i malú severnú časť bývalého okresu Vráble. Pred rokom 1923, v čase pred zriadením nových žúp, sa územie delilo medzi Nitriansku a Tekovskú župu, v období od roku 1923-1928 patrilo do Nitrianskej župy. V súčasnosti, po reorganizácii administratívno-správneho členenia v roku 1996, obce patria do územných obvodov okresu Nitra a Zlaté Moravce.

Vybrané a dostupné štatistické údaje poukazujú na niektoré okolnosti hospodárskeho charakteru, ako aj špecifické danosti územia podmieňujúce hlavné tendencie v dynamike zamestnanosti vidieckeho obyvateľstva v období od roku 1918 do polovice 20. storočia.

Podstatná časť oblasti rozprestierajúca sa na Nitrianskej nížine, patrí k významným poľnohospodárskym oblastiam Slovenska, a v rámci hodnotenia poľnohospodárskej produkcie je zaradovaná v sledovanom období do repársko-obilninárskeho produkčného poľnohospodárskeho pásma. Trábecko-inovecká časť sa podľa prameňov z roku 1935 typologicky, na základe charakteru produkcie označuje ako repárska oblasť a oblasť zameraná na lesné hospodárstvo. Na určité tendencie v zamestnanosti v rámci poľnohospodárstva ako významného odvetvia tejto oblasti, poukazujú i údaje o podiele samostatných podnikateľov v poľnohospodárstve na 1000 obyvateľov v poľnohospodárstve zárobkovo činných v roku 1935. Nitriansky okres spolu s ďalšími 7 západoslovenskými okresmi vytváral v rámci Slovenska pásmo s najnižším podielom osôb (139-252) v sledovanej kategórii. Zlatomoravský okres patriaci podľa týchto kritérií do stredného pásma (356-458) ho v týchto počtoch prevyšoval. Aj v iných štatistických ukazovateľoch sa tieto dva okresy líšili. Ďalšia kategória povolania - poľnohospodárski robotníci - mala výrazné zastúpenie v okrese Nitra. Podľa štatistik mal znovu tento okres primát spolu s ďalšími 6 na západnom Slovensku podľa prepočtu poľnohospodárskeho robotníctva na Slovensku na 100 podnikateľov v poľnohospodárstve (206-292), kým Zlaté Moravce mali v rámci štatistických pásiem (115-153) stredné pozície. Tvorbu zamestnaneckých príležitostí v poľnohospodárstve osvetľuje príklad z údajov o podiele veľkostných skupín s vysokou rozlohou pôdy, vyžadujúcich vysoký podiel pracovníkov. Podľa percentuálneho podielu poľnohospodárskych majetkov s rozlohou nad 100 hektárov poľnohospodárskej pôdy, v kategorizácii označovaných ako veľkostatky, patril okres Nitra do súvislého územného pásma rozprestierajúceho sa od Topoľčian, Ponitria, cez Trnavskú nížinu až po južné Slovensko, ktoré dominovalo v rámci Slovenska najvyšším podielom sledovanej hodnoty. Majetky tejto kategórie sa rozprestierali na 21-41% poľnohospodárskej pôdy, kým v Zlatých Moravciach tvorili 9-15% tejto pôdy. Čo sa týka priemyselného vývoja, oblasť bola zameraná hlavne na potravinársky priemysel. Podniky ostatného druhu (napr. tehelne), podobne ako potravinárske podniky v Nitre, Zlatých Moravciach poskytovali vzhľadom na svoj rozsah výroby nízky počet pracovných príležitostí.

Okresné štatistiky sú dokladom o základnom členení ekonomicky činnejšej populácie a predstavujú dokument pre poznanie niektorých tendencií pri vytváraní zamestnanosti v

regiónu. Kvalitatívny kulturologický výskum si kladie otázky, aké boli mechanizmy tvorby zamestnanosti, aká bola jej vnútorná štruktúra nielen v rámci štatistických kategórií, ale aj podľa ďalšieho členenia v závislosti od vzťahu k zamestnávateľovi i podľa druhu pracovnej činnosti. Ďalej sa výskum zaujíma o kvalitatívne znaky zamestnaní a ich sociálno-ekonomickú funkciu v lokálnom a rodinnom merítku vzhľadom na všeobecné i miestne historické a ekonomické podmienky. V súvislosti s regionálnym zameraním štúdia sú dôležité poznatky o rozšírení javu v priestore.

Predkladaná myšlienka o členení "veľkého" (z rokov 1960-1996) nitrianskeho okresu podľa zamestnaneckých modelov vidieckych obcí približne na dve územia - jeden s centrom v Nitre, druhý s centrom v Zlatých Moravciach, vznikla nielen na základe starších, vyššie uvedených štatistických okresných dát, ale i na základe výsledkov výskumu vo viacerých náhodne vybraných obciach v rôznych častiach územia.

V etnografických výskumoch zamestnanosti sa javia vidiecke lokality okresu Nitra ako obce s väčšinovým zastúpením námezdné pracujúceho obyvateľstva. Vyplýva to nielen z priamych definícií založených na sebareflexii obyvateľstva, ale i z charakteristiky závislosti medzi majetkovým a sociálnym postavením jednotlivcov či domácností a námezdou prácou. Podľa miestnych výpočtov majetkových skupín, definovaných podľa rozsahu vlastníctva poľnohospodárskej pôdy, sa v obciach vyskytovalo "iba niekoľko" sebestačných domácností, napr. 6-7 (s rozsahom pôdneho vlastníctva 6-20 hektárov), 2-3 s 30-50 hektármi pôdy. Do väčšinovej skupiny patrili bezzemkovia (árendáši, hoferi, nájomníci) a majitelia malých výmer pôdy, pričom mnohí z nich sa stali majiteľmi 1-2 hektárov až po rozparcelovaní veľkostatkov na základe pozemkovej reformy za 1. ČSR. Závislosť na námezdnej práci mala svoj rodinný a generačný aspekt. V prípade majiteľov malých výmer pôdy nízka rentabilita vyplývala aj z viacdetnosti rodín, čím sa domácnosť stala odkázaná na ďalšie príjmy jednotlivých členov - rodičov alebo jedného z nich, ako aj dorastajúcej mládeže. Okrem toho zamestnanie slobodnej mládeže, spojené často s dlhodobým pobytom mimo obce, rodičov zbavovala načas vyživovacej povinnosti, v spomínaných podmienkach domácnosti ťažko spĺňanej. Čo sa týka zamestnanosti jednotlivých členov domácnosti, vytvárali sa rôzne rodinné situácie. V niektorých rodinách sa členovia zamestnávali námezdné pravidelne, najmä mládež, začínajúci manželia, rodičia napr. príležitostne, predovšetkým krátkodobo (napr. iba na žatvách u gazdov). Ale aj v domácnostiach, ktoré predstavovali samostatnú podnikateľskú jednotku, sa niektorí jej členovia zamestnávali nepravidelne, príležitostne, napr. v poľnohospodárstve.

Jednotlivé zamestnanecké skupiny sa vo všeobecnosti charakterizujú príslušnými sociálnymi znakmi. Námezdná skupina je identifikovaná nízkym sociálnym postavením na hraniciach chudoby: "všetci sme chodili, (na poľnohospodárske práce), čo sme mohli chudobní ľudí"; "chodili sme jako chudobní chlapci". Na adresu väčšinového zastúpenia robotníkov: "tu bolo najvác chudoby"; tu bola velice bídna dedina".

Najdôležitejšiu časť pracovných príležitostí poskytovali veľkostatky. Ich veľkosť je daná nielen rozlohou pozemkov, ale i počtom pracovníkov - poľnohospodárskych robotníkov. S vývinom veľkostatkov v sledovanom období, rozparcelovaním, so zmenami vlastníkov (napr. niektorých po pričlenení južných častí Slovenska do Maďarska, alebo so vznikom slovenského štátu) sa menil rozsah ich pôdneho vlastníctva, charakter produkcie, a súčasne i počet pracovných síl, charakter pracovných činností, i oblasti, z ktorých sa najímali robotníci. V rámci chotárnych hraníc obcí sa nachádzali i 3-4 panstvá a s nimi súvisiace hospodárske dvory - majere - buď v rámci zástavby obce, v jej blízkosti i vo vzdialenejších častiach chotára. Značná časť obyvateľstva príslušných obcí sa zamestnávala práve na miestnych veľkostatkoch. Z hľadiska zárobku bolo najdôležitejšie získať "kontrakt" - zmluvu na vykonanie žatevných prác, a s tým na základe systému odmeňovania i naturálie. Zárobok tvorilo z podstatnej časti, alebo výlučne obilie - "aby bolo na chleba"; "tam sme si chleba

vyrobili". Aj frekvencia pracovnej činnosti, spojená každoročne s určitým miestom, je definovaná počtom odrobených žatiev ("tam som vyžau tri žatvy"), hoci s nimi sa spájali aj jarne a jesenné poľnohospodárske práce. I robotníci so žatevnými zmluvami, vykonávajúci aj ostatné práce, odmeňovaní dennou mzdou (formou "na napsám") i podľa výkonu ("akortovalo sa"), sa často stotožňujú s pojmom "ženci". Dôležitým kvantifikačným ukazovateľom pre zamestnanie miestneho obyvateľstva je počet párov žencov na veľkostatkoch. Z miestnych zdrojov to mohlo byť na jeden veľkostatok 6-7, ale i 25 párov, podľa počtu veľkostatkov i vyše 50 párov. V súvislosti s organizáciou práce sa vyskytovali i 3-4 miestni žencovskí gazdovia ("nájomník", "hofer", "robotnícky" gazda).

Vzhľadom na charakter produkcie, zmluvní robotníci a nádenníci vykonávali práce súvisiace s pestovaním cukrovej repy, repy na semeno, kukurice, obilných plodín, tabaku, viniča, strukovín - najmä hrachu i niektorých druhov zeleniny - napr. papriky, mrkvy. Keďže denná mzda žien bola nižšia ako mzda mužov, majitelia hospodárstiev uprednostňovali pri niektorých prácach (napr. pri jednotení, okopávaní repy) ženskú prácu. Ženy pracovali takmer výlučne aj pri lámaní tabaku, navliekaní a vyhladzovaní jeho listov. V záujme urýchlenia niektorých prác (najmä pri vykopávaní repy) bolo robotníci vyplácaní podľa výkonu. Práce boli diferencované aj vekovo - mládenci pracovali v sezóne "na voloch" pri ťažných prácach. V niektorých obciach to bol značný počet - zo strany obyvateľov je upresňovaný podľa párov volov na veľkostatku. Napr. v Alekšinciach sa v čase sezóny chovalo až 50 párov volov. Do poľnohospodárskych prác sa námezdné zapájali vo všeobecnosti už 14-ročné deti po absolvovaní povinnej školskej dochádzky. Niektoré práce (pretrhávanie repy, zbieranie hmyzu z listov cukrovej repy a pod.) bežne vykonávali i školopovinné deti, čo narušovalo pravidelnosť ich školskej výučby. Veľkostatky poskytovali menší počet pracovných príležitostí mimo sezóny v pálení, pri nakladaní a preprave cukrovej repy, v zime pri lámaní ľadu pre chladiarenské potreby, pri spracovaní tabaku v tabačiarni.

Keďže práce mali sezónny charakter, situácia sa odzrkadlila aj v cyklizácii zamestnanosti ("keď sa začala jarne roboty, to sme ledva čakali, aby sa vytvorila roboty, že si zarobíme pár korún"; "už v jeseň, keď sme kopali, to boli posledné zárobky naše, sa zavázalo, už sa bolo doma") a nepravidelnosti príjmov ("a keď sa zežalo, zase len bolo na tom istom mieste chudoba jak aj predtým"; cez zimu už žili z toho, čo si vyrobili, to dostávali zboží"). Zaujímavé je, že v tejto súvislosti sa pomerne frekventovane poukazuje na stále príjmy stálych sluhov na veľkostatkoch: "tí sa mali lepšie, lebo tí dostávali aj v lete aj v zime plat-peniaze, komenciu". Zamestnaneckým aspiráciám však nezodpovedala nielen nepravidelnosť prác, počet pracovných miest, ale ani výška príjmov.

V niektorých obciach "malého" nitrianskeho okresu sa obyvatelia sústreďovali predovšetkým na miestne pracovné zdroje ("nechodilo sa von"), avšak zväčša sa využívali pracovné príležitosti aj na okolitých veľkostatkoch. Napr. z obce Golianovo sa chodilo na veľkostatok do Babindolu, zo Svätoplukova na určité druhy prác do Jatova, Hrušťa, Veľkej Doliny a do Ivánky. V čase sezóny veľkostatky sústreďovali značné množstvo ľudí nielen z radov domáceho obyvateľstva, ale i z blízkych či vzdialených oblastí. Niektoré údaje, v ktorých je započítané i domáce obyvateľstvo, hovoria i o počte 200 robotníkov. "Imigranti" vytvárali skupiny i so 120 ľuďmi. "Malý" okres Nitra patril v rámci Slovenska medzi dôležité prijímajúce oblasti. Čo sa týka vzdialenejších oblastí, prichádzali sem robotníci z obcí z okresov Čadca, Prievidza, Považská Bystrica, Žiar nad Hronom, Martin a z okresu Topoľčany. Ako konkrétny príklad je možné uviesť obec Alekšince: v rôznych vývinových obdobiach sem prichádzali pracovať na veľkostatky robotníci zo Zbehov, Jelenca, Žiran, Veľkého Zálužia, ale i z obcí od Prievidze (napr. z Malej Lehoty, Lehoty pod Vtáčnikom, Cígela) a Čadce.

K zárobkovej činnosti patrili aj žatvy u majetnejších hospodárov. Trvali kratšie (1-2 týždne) a uprednostňovali ich manželské páry, ktoré mali už deti. Na takýchto majetkoch

pracovali v čase žatvy 2-3 páre žencov. Z niektorých obcí sa chodilo pracovať aj k majiteľom vinohradov: napr. zo Svätoplukova do Pezinka, Modry, Rače, Vajnor, Hlohovca a Nitry.

Na zamestnaneckej profilácii sa významnou mierou podieľali aj stáli zamestnanci zabezpečujúci chod výrobných častí, ale i zamestnanci podieľajúci sa na chode domácnosti majiteľov panstiev. Zvlášť tam, kde boli majere umiestnené v zástavbe obce, ale i v súvislosti s početnosťou stálych sluhov (napr. v Alekšinciach v břešni v obci bývalo 20 rodín, na majeri, vzdialenom od obce 2 km, 15 rodín) sa v sebareflexii obyvateľov lokalita označuje ako obec, kde bolo "najvác sluhov". V sociálnej a pracovnej stratifikácii sú dôležité jednotlivé skupiny zamestnancov: "břešni", "sluhovia" ("koňári", "krmiči"), "břešský gazda", "volársky gazda", "majstri" (obyčajne jeden veľkostatok zamestnával 1-2 kováčov, kolára), "vartáš", "hájnici". V rámci obytných sídiel majiteľov kaštieľov, sa zamestnávali kuchárky, "frazimerki", pračky, záhradník, kočiš a hlásnik. V závislosti od produkcie boli zamestnávajúci i "tabačári", ktorí spolu s rodinou zabezpečovali pestovanie tabaku (jeho zber a spracovanie, najímanie pracovných síl.) V rámci vinohradníctva sa okrem břešov vyskytovali ako zamestnanci vincúri.

Všeobecne rozšírenou zamestnaneckou skupinou boli sluhovia-paholkovia u bohatších roľníkov a slúžky pracujúce v mestských a dedinských domácnostiach a hospodárstvach. Naskytovali sa i miestne príležitosti, ale slúžky odchádzali hlavne do blízkych i vzdialenejších miest na Slovensku (Nitra, Bratislava) a v Čechách.

Lokálny priemysel poskytoval obmedzený počet pracovných príležitostí - Nitra trvalejšie zamestnávala po 2-3 mužoch z jednotlivých obcí. V ďalších prípadoch malo zamestnanie tohto druhu príležitostný, nepravidelný a krátkodobý charakter. Muži pracovali v cukrovaroch počas kampane (napr. v Šuranoch, Nitre), na stavebných prácach v Nitre, v mieste bydliska alebo v okolí. Odchádzalo sa i do priemyselných podnikov v zahraničí. Muži viac-menej však len individuálne nachádzali prácu v baniach a v podnikoch zbrojného priemyslu v Nemecku. Po roku 1945 sa obyvatelia zamestnávali v priemyselných podnikoch v Čechách: napr. vo Varnsdorfe a v Ústí nad Labem. V niektorých podnikoch sa združovali zamestnanci podľa obcí (napr. v Žandove zo Svätoplukova).

Vo viacerých zamestnaneckých znakoch je územie Zlatomoravského okresu zhodné s nitrianskou oblasťou. Aj obyvateľstvo zlatomoravských obcí využívalo pracovné príležitosti na miestnych alebo blízkych veľkostatkoch. Avšak hlavne z podhorských obcí (napr. z Kostolian pod Tríbečom sa chodilo vo väčších skupinách - i 30 párov na jeden veľkostatok) aj do vzdialenejších oblastí: do Rakúska, Nemecka a na Zemplín do okolia Trebišova. Rozdiely, dané hlavne geografickými podmienkami, podmienili v podhorských obciach pracovnú zainteresovanosť pri ťažbe dreva. V zime pracovali muži ako lesní robotníci, zabezpečovali zväzanie dreva (furmani), v čase sezóny sa ženy podieľali na výsadbe stromkov a iných lesných prácach, napr. aj pri údržbe chodníkov. V mnohých podhorských obciach boli pracovné príležitosti pri lúpaní kôry z kmeňov stromov a aj pri jej zväzaní do niektorých centier (kôra predstavovala surovinu pre ďalšie chemické spracovanie, produkt bol určený napr. pre obuvnícky priemysel). Zamestnanecká zainteresovanosť na lesných prácach bola pomerne vysoká. V sledovaných obciach je počet pracovníkov - furmanov spresňovaný počtom párov koní. Tak v Skýcove počtu furmanov zodpovedá 84 párov koní (furmani tu boli zároveň i vápenníkmi a tomuto stavu primeranými vlastníkmi pôdy), v Topolčiankach 70 (tu zabezpečovali aj transport výrobkov tehelne v Zlatých Moravciach). S vlastníctvom povozu súviselo aj priekupníctvo s koňmi. Za spomenutiahodné príjmy považujú ženy z niektorých podhorských obcí, napr. z Kostolian pod Tríbečom, i zber gaštanov v panskej gaštanici. Vápencové pohorie Tríbeča poskytovalo surovinu na výrobu vápna, lesy na pálenie dreveného uhlia. V Skýcove, kde sa definuje zamestnanecký profil ako obec "vápenníkov", bolo v 30-40 rokoch až 84 pecí (zodpovedali počtu párov koní). Ich majitelia sa zaoberali aj distribuovaním vápna rôznymi smermi v rámci Slovenska. V obciach sa nachádzali tiež menšie výrobné

podniky. Napr. v Machulinciach a Obyciach sa miestni obyvatelia v značnej miere zamestnávali v kameňolomoch (napr. lamači) alebo ako prepravcovia suroviny. V Topoľčiankach a okolitých obciach (napr. v Žikave) pracovali miestni obyvatelia v žrebčínach (ako robotníci, ale ženy i ako úradníčky).

Pri charakteristike zamestnanosti obyvateľstva sledovanej oblasti je dôležitý aj fakt, že pracovné príležitosti podmienili vysokú zamestnaneckú fluktuáciu obyvateľov jednotlivých obcí. Znamenalo to, že námezdní pracovníci menili pracovné miesta viackrát v priebehu roka. S fluktuáciou súvisia aj zmeny v charaktere zamestnania, čomu zodpovedajú vyjadrenia typu: "Ja som bol robotník (v priemysle), poľnohospodársky robotník a lesný robotník." V súvislosti so sledovanou problematikou sa poukazuje na nezamestnanosť, vystupňovanú v čase hospodárskej krízy, s tým súvisiace podpory v nezamestnanosti a zadlženosť obyvateľstva. Nepriaznivá sociálna a ekonomická situácia dala podnet k vzniku organizovaných prejavov nespokojnosti. Pritom oblasť Nitry predstavovala jedno z najvýznamnejších centier štrajkového hnutia poľnohospodárskych robotníkov.

V uvedenom kontexte je určite zaujímavá problematika podielu žien a mládeže na pracovnej činnosti, zapájanie detí do pracovného procesu. Osobitne sa to týka sezón. Dlhodobé polročné, viacnásobne sa opakujúce pobyty mimo obce, často vo vzdialených lokalitách a cudzine, boli súčasťou životného rytmu jednotlivcov, ovplyvnili ich rodinný život a výchovu a základné vzdelávanie detí. Ženy nezriedka chodili "na roboty" aj vo vyšších štádiách tehotenstva (vyskytovali sa tu pôrody), existujú tiež prípady svadby; deti chodili v cudzom prostredí do školy, pokiaľ ich výchova nebola zverená príbuzným v obci. Pobyty sprevádzali aj tragické udalosti, úmrtia, choroby, úrazy. Migrácia ovplyvnila celkovo rodinný život a rámcovala jednotlivé prvky spôsobu života a kultúry. Mala vplyv na demografickú skladbu obyvateľstva. Prejavila sa výskytom miešaných manželstiev medzi osobami rôznej lokálnej proveniencie. S oblasťou Nitry sa spája i nútená migrácia. Stáli sluhovia ako členovia komunistickej strany v dôsledku politickej perzekúcie pracovali postupne v tomto období aj na niekoľkých veľkostatkoch.

Regionálny výskum charakterizuje výskyt javov v širšom územnom priestore, poukazuje na rozdielnosť, alebo na spoločné znaky skúmaného problému oblasti. V prípade zamestnanosti alebo zárobkových činností môže poukázať aj na formovanie určitých územných celkov s ekonomickými väzbami a ich centrami. Preto sa mi opätovné správno-administratívne členenie na okres Nitra a Zlaté Moravce, v prípade ak má akceptovať aj vývinové regionálne hospodárske, sociálne a kultúrne danosti, zdá vhodné.

Literatúra

Alekšince 1156-1996. Alekšince 1996.

Atlas Republiky Československé. Praha 1935.

Faltánová, Lubica: Pracovná migrácia v rámci Slovenska a do zahraničia (na príklade Svätoplukova), rkp. v tlači.

Horváth, Pavel: Príručka hospodárskej štatistiky Slovenska. Bratislava 1935.

Šalgov - Svätoplukovo 1386-1986. Mojmirovce 1986.

Tradičný stravovací systém v regióne Nitry

Rastislava Stoličná

Analyzovaný materiál pochádza zo šiestich lokalít okresu Nitra: Kostofany pod Tríbečom, Ladice, Neverice, Horná Kráľová, Mojmírovce a Poľný Kesov. Skúmané lokality ležia v etnicky zmiešanom regióne, to znamená, že sa v ňom nachádzajú vedľa seba dediny so slovenským etnikom, dediny s maďarským etnikom a dediny zmiešané, zväčša s prevládajúcim maďarským etnikom. Zo skúmaných lokalít sú Kostofany, Neverice, Mojmírovce a Poľný Kesov dediny slovenské, Ladice a Horná Kráľová sú dediny etnicky zmiešané. Všetky tieto lokality patria k starým sídliskám, o čom svedčia archeologické i písomné doklady.¹

Z geografického hľadiska ležia skúmané lokality na nížine (do 300 m n.m.), len chotáre Kostolian pod Tríbečom a Ladíc patria už do kategórie pahorkatiny. Všetky dediny mali poľnohospodársky charakter, s hlavným roľníckym zamestnaním, ktorý si udržali až do 20. storočia. Výnimočné postavenie mali Mojmírovce, ktoré boli v polovici 17. storočia doosídlené kolonistami zo Švábska a následne, v roku 1698 vyhlásené za zemepánske mestečko s trhovým právom.² Sociálna štruktúra dedín sa začala výrazne meniť po pozemkovej reforme, ktorá prebehla v 20-tych rokoch. Veľké, zväčša šľachtické majetky sa rozdelili a odpredávali sa záujemcom o pôdu z radov miestnych obyvateľov. Zvyškové pozemky sa menili na veľkostatky. V rámci reslovakizácie týchto území sa rozdelená pôda ponúkala aj kolonistom z iných oblastí Slovenska alebo Slovákom z Dolnej zeme. V tomto období sa roľníci majetkovo rozdelili do troch základných skupín. Najbohatší z nich - "gazdovci", vlastnili okolo 20 ha pôdy, mali dostatok krmovín a mohli chovať aj väčší počet hospodárskych zvierat, vrátane koní. Boli hospodársky sebestační, svoju nadprodukcii odpredávali a v sezóne zamestnávali väčší počet poľnohospodárskych robotníkov. Najväčšiu skupinu tvorili menší roľníci, ktorí vlastnili do 5 ha pôdy a chovali taký počet hospodárskych zvierat, na ktoré mali možnosť dorobiť krmoviny. Tieto hospodárstva neboli väčšinou sebestačné. Najmä viacčlenné rodiny si museli hľadať aj iné zdroje obživy. Práve z týchto rodín sa grupovali poľnohospodárski robotníci, ktorí chodievali v sezóne robiť miestnym "gazdovcom", alebo i mimo svojej dediny, na veľkostatky do širokého okolia. Poslednou sociálnou skupinou, boli "bíreši", bezzemkovia, ktorí väčšinou žili priamo na veľkostatku a pracovali na ňom za byt a naturálie.

Výskum bol prevedený v bývalých rodinách menších roľníkov, niektoré údaje sú aj od dcér "gazdovcov". Výskum u bezzemkov - bírešov sa nerobil, pretože tam sa predpokladajú iné stravovacie modely, ako u samostatne hospodáriacich roľníkov. Výskum bol smerovaný najmä na 30-te až 50-te roky, kedy v dedinách fungovala uvedená sociálna stratifikácia. Po tomto období došlo postupne vo všetkých dedinách ku kolektivizácii poľnohospodárstva a tradičné modely sa začali postupne rozpadáť.

Cieľom výskumov bolo predovšetkým získať dostatok materiálu, na ktorom by sa dal preukázať vzťah etnicity a kultúrneho fenoménu, akým je tradičná strava. Tento región bol pre výskum vybraný aj preto, že sa jedná o kultúrne najstaršiu oblasť Slovenska, s výhodnými pôdnymi a klimatickými podmienkami, ktoré pre rozvinutie systému stravy majú primárny význam. Dalo sa preto predpokladať, že výskum v tomto regióne objasní a paradoxne i objaví podstatu tradičného, široko štruktúrovaného komplexu stravy podhorsko-nížinnej oblasti. Paradoxné je to preto, že hoci ide o jednu z najstarších kultúrnych oblastí Slovenska, etnologické výskumy k tejto téme tu boli ojedinelé. Interpretácia materiálu zohľadňuje

všeobecný charakter sledovaného javu, ktorý je spoločný pre všetky lokality a zároveň upozorňuje na rozdiely a špecifiká v jednotlivých lokalitách.

Pre sledovaný región je typická široká škála polievok, ktoré sa varili každý deň ako prvý chod obeda a často aj na raňajky. Zásadne sa polievky rozdeľovali na sladké, to znamená varené vo vode so zeleninou a kyslé, varené s mliekom, kyslým mliekom prípadne smotanou. Východiskovými surovinami väčšiny polievok boli predovšetkým strukoviny - "strova", ďalej zemiaky a mäso, prípadne droby. Kyslé polievky sa varievali najmä v letnom období, keď býval dostatok mlieka. K sladkým polievkam patrili všetky mäsové polievky, či už z čerstvého alebo údeného mäsa, ktoré sa varili vo vode so zeleninou a cestovinami, väčšinou slížami, prípadne so strukovinami. V jesennom období sa varili aj v týždni polievky z husacích a kačacích drobov a počas sezóny aj slepačia alebo kuracia polievka so slížami. Všeobecne to však boli typické nedeľné polievky.

Z kaší sa v tomto regióne varili predovšetkým múčna, jačmenná, kukuričná a krupičná. Múčna i jačmenná kaša sú kaše, základ ktorých tvoria takmer rozvarené zemiaky a do nich sa prisype múka, prípadne jačmenné krúpy. Oba tieto druhy kaší sa zvykli bohato mastiť. Niekedy sa na druhý deň kaše pripiekli a jedli sa napríklad na raňajky. Kukuričná kaša, u Maďarov "kukuricakáša", sa pripravovala zaváraním kukuričného šrotu do vody alebo mlieka. Aj táto kaša sa bohato mastila a polievala oškvarkami a smaženou cibulkou. Kukuričná kaša pripravená z jemnejšej kukuričnej múky sa dávala zapiecť na plechu a podávala sa nakrájaná ako pečivo. V Kostolňanoch, Ladiciach a Nevericiach sa toto jedlo nazývalo "máľa", v Kráľovej, Mojmírovciach a v Poľnom Kesove "gerheň". Pre deti sa varievala krupicová kaša s maslom, s medom, prípadne so škoricovým cukrom. Sporadicky sa varievali aj kaše zo zošrotovanej fazule alebo hrachu, mastené bravčovou masťou.

Najmenej 4 x do týždňa sa varili k obedu cestoviny - "cesto", ktoré tým, že sa dochucovali rozmanitými surovinami, získavali na neobyčajnej pestrosti. Z múčnych cestovín mali najvýznamnejšie postavenie "slíže", dochucované lekvárom, orechami, upraženou krupicou, syrom, upraženými vajčkami, kyslou kapustou, kyslým mliekom a "podmáslím". Varievala sa aj štvorcová cestovina - "šiflíky", ktorá sa podávala hlavne s udusenou kyslou alebo hlávkovou kapustou. Z múčno-zemiakového cesta sa varili "šúlance", u Maďarov "mákoš nudli", ktoré sa podávali s makom alebo opraženou strúhankou a masťou. Veľmi obľúbené boli "perky", u Maďarov "dedelé", štvorcové alebo trojuholníčkové cestoviny plnené lekvárom, sypané makom, orechami alebo strúhankou. Z múčno-zemiakového cesta sa robili "gulky" alebo "gombóce" plnené čerstvými slivkami, marhuľami alebo jablkami. "Halušky" sa pripravujú na dva spôsoby, buď z cesta so strúhanými surovými zemiakmi a múky, ako samostatné jedlo dochutené dusenou kyslou kapustou, prípadne naloženým slaným tvarohom "syrom" alebo kúpenou bryndzou. Toto jedlo je tu však rozšírené iba v posledných desaťročiach prostredníctvom kuchárskych kníh a masmédií. Pre tento región sú tradičné halušky z múky, vajec a vody, ktoré sa pripravovali najmä k paprikášom a perkeltom ako príloha.

Všeobecne možno povedať, že pre sledovaný región je typický ražno-pšeničný chlieb, do ktorého sa pridávali aj nastrúhané uvarené zemiaky. Iba Maďari v Kráľovej uviedli, že preferovali chlieb bez zemiakov. Vo väčšine dedín sa chlieb doma piekol do 2. svetovej vojny, prípadne až do 50-tych rokov a potom sa začal kupovať v obchodoch. Množstvo i intervaly pečenia chleba súviseli so sociálnym postavením rodín. Najmä "gazdovci" počas robôt, keď najímali robotníkov na prácu, museli chleba piecť viacej a častejšie. V normálnom režime prevládalo skôr pečenie v 14-dennom cykle a počet pečených chlebov závisel od veľkosti rodiny, najčastejšie sa pohyboval od 4 do 12 chlebov.

Pôvodne sa na kysnutie chlebového cesta používali zvyšky cesta, ktoré sa rukami šúchalo tak dlho, kým sa nerozpadlo na drobné kúsky. Keď sa išlo piecť, toto suché cesto sa rozmočilo s vlažnou vodou a zarobil sa kvások s múkou. Neskôr sa zaužívalo pridávať k cestu

kúpené droždie. Vo všetkých slovenských lokalitách sa chlieb nazýval "chlieb", Maďari ho volali "keňér". U nich bolo ešte zvykom, že popri veľkom chlebe piekli aj menšie chlebičky, asi ako žemľa, ktoré nazývali "cipó", čo v slovenských lokalitách nebolo doložené.

V súvislosti s pečením chleba je v tomto regióne zaujímavá otázka umiestnenia pece a spôsoby jej vykurovania. Tradičné pece stávali v pitvore pod oblúkmi, v Mojmírovciach a v Poľnom Kesove boli pece postavené na dvore. V severnejšie položených lokalitách, sa pece pred pečením chleba vykurovali drevom, zatiaľ čo v južnejšie položených lokalitách, sa pece vykurovali byľami prípadne i šúľkami z kukurice, sušenými viničnými vetvami alebo konopnými stebkami po dorobení oleja. Niekedy sa drevo pridalo len na záver vykurovania, aby dlhšie vydržalo teplo. Je zrejme, že cez región prechádza hranica, ktorá rozdeľuje spôsoby umiestnenia a vykurovania pece na horský typ (pec v dome je vykurovaná drevom) a nížinný typ (pec na dvore je vykurovaná rastlinným odpadom, čo bolo vynútené odlesnením rozsiahlych plôch na úkor poľnosti).

Z chlebového cesta sa robili veľké okrúhle placky, ktoré sa dali upiecť ešte pred chlebmí. Nazývali "predplameníky", "poplamúšky" a Maďari ich volali "langoše". Upečené sa natierali masťou a cesnakom a solili sa. Z tohto cesta sa tiež robievalo pečivo plnené dusenými zemiakmi prípadne kapustou. V pôstnom období sa z chlebového cesta robilo pečivo, ktoré sa ponáša na vianočné pupáčky. Upečené sa ovarilo vo vode a posypalo sa makom alebo tvarohom - "syrom". Pečivo sa nazývalo napríklad "rováše", u Maďarov "buchty". Z múčno-zemiakového cesta sa na platni sporákov robili "lokše", u Maďarov "krumpľové lašky", ktoré sa potierali husacou alebo kačacou masťou a sypali sa makom a zavíjali sa ako palacinky.

Na rodinné a výročné sviatky sa piekli v peciach koláče. Na ich prípravu sa užívala pšeničná krupičná múka, maslo, vajička, hrozienka, prípadne kakao. Vo všetkých dedinách pekávali v kameninových formách "baby", ktoré boli pokladané za najsviatočnejší koláč. Rozšírené boli záviný z kysnutého cesta, plnené najmä makom, lekvárom, tvarohom a orechami. Pekávali sa aj menšie okrúhle koláče, natreté plnkami zvrchu. Najväčšiu variabilitu vykazujú svadobné koláče. Piekla sa "calta", ktorá mala v severnejších dedinách tvar plechu a bola zdobená v rohoch cestom, zatiaľ čo u Maďarov v Kráľovej mala tvar vianočky, bola upletená z 3 alebo 4 prameňov. V Mojmírovciach sa na svadbu zasa piekla "brána" v tvare veľkého praclíka a v Kostol'anoch a Nevericiach "mrváň", ktorý bol guľatý, pletený, v strede s dierou. Na Vianoce sa zvykli piecť prázdne menšie koláčiky, ktoré sa kládli na roh stola, nazývali sa väčšinou "štedrák", u Maďarov v Kráľovej "ištvánkaláč". Z ďalších pečív sa veľmi často vyprážali na fašiangy "šišky", v Ladiciach aj "fánky". V Kráľovej sa na fašiangy piekli "riteše", okrúhle koláčiky plnené škoricou.

Vo všetkých skúmaných dedinách, s výnimkou Kostolian pod Tríbečom je známe pečivo - "kalkýš" alebo "keltiš". Jeho základom je naklíčené obilie, raž a pšenica, približne v pomere 3:1. Po vykličení sa pôvodne zrná roztĺkli v mažiari alebo v stupe, neskôr sa mleli na mäsových mlynčekoch. Rozdrvená masa sa dobre premyla vo vode, až kým nevznikla biela, na mlieko sa ponášajúca tekutina. Tá sa precedila a zahustila múkou tak, aby cesto malo konzistenciu piškótového cesta. Kalkýš sa pekával v pekáčoch v chlebovej peci. Do cesta sa zvykli zastoknúť trubičky trstiny, aby cesto lepšie dýchalo. Hotový kalkýš mal červenú kôrku a chutil ako medovník. Tradične sa pekával predovšetkým v predveľkonočnom týždni. Tradícia pečenia kalkýšov vo všetkých dedinách je živá dodnes a peče sa bežne aj počas roka. Toto nesporne archaické a svojou prípravou zaujímavé pečivo, má práve v regióne na okolí Nitry najväčšie rozšírenie v rámci celého Slovenska.

V klimaticky vhodnom prostredí regiónu sa pestovala široká škála zeleniny. Cibuľa a cesnak slúžili najmä ako koreniny, koreňová zelenina sa varila najmä v polievkach. Pestovalo sa šesť druhov strukovín: hrach, šošovica, fazuľa, bôb, cícer a slovenka, pričom fazuľa sa pestovala aj kričková pre struky, aj popínava pre plody. Z nich sa varili polievky na kyslo i na sladko, prívarky a kaše. Pestovali sa zemiaky - "krumple", ktoré sa jedli ako samostatné jedlá,

v kombinácii s múkou ako kaše a cestoviny a pridávali sa do chleba. Pre zimné obdobie bola popri strukovinách najdôležitejšia kapusta, ktorá sa nakladala v každej domácnosti do drevených "tuniek". Kyslá kapusta s údeným mäsom bola tradičným nedeľným obedom počas zimy. V pôste sa pripravovala kapusta uvarená s jačmennými krúpami, alebo sa podávala surová kyslá kapusta omastená olejom s varenými zemiakmi. Z hlávkovej kapusty a rajčín sa varievala tzv. "rajčinová kapusta". Z červenej kapusty, cibule, mrkvy a horčičného semena sa do pohárov nakladala už za 1. ČSR čalamáda, ktorá sa podávala k mäsu. Kvasili sa tiež uhorky, ku ktorým sa pridávali viničné listy a kôpor. Nakladala sa aj cvikla. K typicky letným jedlám patrili tekvicový prívarok so smotanou a kôprom a rajčinová omáčka z rozvarených a prepasírovaných paradajok. V lete sa tiež zúžitkoval šalát na polievku alebo prívarok. V oboch dedinách, kde žijú Maďari, sa pestovala žltá okrúhla lahôdková tekvica. Piekla sa na platni sporáka pokrúšaná na plátky a podávala sa ako pochúťka, pretože bola veľmi sladká.

V skúmaných lokalitách sa pravdepodobne pestujú všetky druhy ovocia, pričom niektoré z nich aj vo viacerých odrodách. K základným patria: jablká, hrušky, slivky, čerešne, višne, marhule, broskyne, orechy, ríbezle, egreše, jahody, dule, vinič hroznorodý. Ovocie sa jedlo v sezóne aj čerstvé, napríklad na raňajky s chlebom. Menšie hrušky, slivky a pokrúšané jablká "štiepky" sa zvykli sušiť v chlebovej peci a v zime sa z nich varili polievky s mliekom a zasmažkou, čo bolo typické pôstne jedlo. Nechávali sa tiež rozvariť vo vode prípadne i víne s cukrom, so škoricou a klinčekmi a podávali sa ako dnešné kompóty. Z bystrických sliviek a niekde aj z duranzií sa varil vo veľkých kotloch, postavených na dvore alebo v záhrade, lekvár. Prepasírovaný lekvár sa nalial do kamenných hrncov a keď sa rozkúrila pec, dali sa do nej, aby sa na lekvári spravila navrchu kôrka. Takto pripravený lekvár bežne vydržal 2-3 roky. V letnom období sa varilo aj z čerstvého ovocia, predovšetkým čerešňové a višňové polievky s mliekom. Z ovocia sa samozrejme aj páliło, najmä slivovica, hruškovica, ale aj vínovica, z hroznových šupiek a z hrozna sa dorábalo víno.

Kravy sa chovali takmer v každej domácnosti, ich počet závisel od sociálneho postavenia rodiny a dostatku krmovín. Prvé mlieko po otelení kravy sa volalo "mlezivo" a väčšinou sa užívalo ako krmivo pre ošípané. Zo smotany sa ručne stĺkalo maslo. V lete, keď ho bol prebytok, tak sa pretápalo. Vrchná časť roztopeného masla sa zliala a používala sa v čase pôstov na mastenie kaší, do polievok, do cesta koláčov. Do spodnej časti sa vsypala krupičková múka, čím vzniklo maslo akoby s rybými ikrami - tzv. "podmaslo". Jedávali ho napríklad na raňajky s chlebom, alebo sa k nemu pridala smotana, aby bolo hustejšie a do tejto omáčky sa nakrájal chlieb. "Cmar", ktorý zostal po zmútení masla sa používal ako nápoj pre robotníkov na poli. Z kyslého mlieka sa robil aj tvaroh - "syr" a zvyšok, ktorý zostal po zobrať tvarohu - "srvatka", sa dával ošípaným, prípadne sa "friškou" srvatkou zarábalo chlebové cesto. Tvaroh sa užíval ako posýpka na cestoviny, i ako plnka do koláčov. Pri dostatočnom množstve tvarohu sa robil tzv. "horký syr", a to tak, že sa vymiesený tvaroh s maslom a soľou, prípadne i paprikou natlačil do drevenej "gel'aty", ktorá sa zatesnila a zaťažila kameňom.

Bohatú skladbu tradičnej stravy dokumentuje aj škála a zastúpenie mäsa a tukov. V regióne sa konzumovalo mäso bravčové, teľacie, ovčie, hydiové, zajačie a sporadicky aj hovädzie a z tukov sa využíval bravčový tuk vo forme údenej slaniny alebo masti a hydiový tuk.

Zabíjačky ošípaných sa robili všeobecne medzi Novým rokom a fašiangami. Ošípaná sa zvykla zabíjať aj na svadby. Ešte v prvých desaťročiach 20. storočia sa nezvyklo mäso vždy údiť. Nakladalo sa do sudov, v ktorých sa zalialo octovou vodou a okorenilo sa bobkovým listom a čiernym korením. V dobre utesnenom a zaťaženom sude, vydržalo mäso v studenej komore 2-3 mesiace. Pred prípravou sa mäso len umylo a varil sa z neho guláš, perkelt alebo sa pieklo. Až neskôr, asi od 30-tych rokov sa mäso zvyklo väčšinou údiť. Údili sa všetky 4 nohy na šunky a keď sa zabíjalo viackrát po sebe, aj rebrá. Údené mäso sa jedlo studené s chlebom, najmä muži na raňajky a často sa varilo so strukovinami na polievky a s spolu s

kyslou kapustou. Z chrbta, z podbrušiny a bokov sa sťahovala slanina, ktorá sa dala do slaného rôsolu, podobne ako mäso, a nechala sa pred údením 1-2 týždne stáť. Po nasolení sa slanina potierala cesnakom, paprikou a soľou, nakrájala sa na pásy a dala sa údiť na povale ku komínu. Keď sa údilo, pece sa vykurovali drevom aj tam, kde sa inak kúrilo rastlinnými byľami. Paprčky, kože a niekde aj hlava sa zvykli tiež nasoliť a zaúdiť, aby sa mohli použiť neskôr na výrobu huspeniny. Do žalúdka, močového mechúra a do konca hrubého čreva - "katy" sa plnila tlačienka "prešburšt", u Maďarov "disnóšajt". Pomletá uvarená slanina, koža, plúcka a pečienka, okorenené majoránom a čiernym korením sa zmiešali s uvarenými jačmennými krúpami a spravila sa "zabíjačková kaša", ktorá sa plnila do hrubých čriev do "huriek". Do tenkých čriev sa plnili klobásy, do ktorých sa mlelo kvalitné mäso a korenili sa paprikou, soľou a cesnakom.

Pomerne často sa zabíjali aj barany a teľce. Najmä pred žatvou z nich pre robotníkov varili perkelt. "Gazdovci" zabíjali aj býčkov a vyradené jalovičky, takže mali aj dostatok teľacieho mäsa. Na Veľkú noc sa zvykli piecť v peciach baránky alebo kozliatka.

V regióne nebol nikdy problém s hydinou. Najmä v lete, počas robôt na poli sa aj v týždni varili v polievke sliepky alebo kohúty, alebo sa spravil kurací paprikáš. Sliepky a kurence patrili aj k neodmysliteľnej súčasťi svadobných jedál. Na jeseň sa viacej zabíjali kačice a husi, ktoré sa piekli na hody a jedli sa v sezóne aj na nedeľné obedy. V strave sa používal i hydínový tuk a hydínové oškvarky. V regióne sa chovali domáce zajace, z ktorých sa zvykla pripravovať polievka, vysmážali sa v cestíčku a piekli sa. V obchodoch sa sporadicky nakupovalo hovädzie mäso, často pre chorých ľudí. Inak boli ľudia s mäsom i tukmi sebestační a ich spotreba bola regulovaná sociálnym statusom rodiny.

SPÔSOBY JEDENIA

Režim stravovania tenduje všeobecne k individualizácii. Prirodzene, že sa to predpokladá najmä v regióne, kde je škála východiskových surovín veľmi široká a ich výber takmer ničím nelimitovaný. Napriek tomu sa tu dali ešte zistiť určité archaické normy a stereotypy v stravovaní, ktoré dodržiavali mnohé rodiny.

Jedálny lístok obedov sa cez týždeň často opakoval. Streda a piatok boli vo všetkých dedinách bezmäsité dni, kedy sa varila polievka a väčšinou cestoviny. V sobotu sa zvykol piecť chlieb a popri ňom rôzne pečivá, ktoré sa podávali po polievke ako druhý chod. V pondelok sa taktiež nevarilo mäso, pretože bolo v nedeľu. Mäsité dni boli v utorok, vo štvrtok a v nedeľu. Gazdiné mali stanovený program obedov na celý rok a dochádzalo len k veľmi malým obmenám. Na raňajky sa často varievali polievky, muži preferovali skôr chlieb so slaninou alebo údeným mäsom, pred ktorým pili pálenku alebo víno. Na večere sa jedlo zvyčajne to, čo zostalo od obeda. Na nedeľu ráno sa často jedli pripečené kapustné slíže a na obed musela byť mäsová polievka so slížami a mäso s prílohami. Pri ťažkých prácach na poli, ako boli žatvy, mlátenie na mláťačke - "mašिनovanie" a kopačkách sa podávalo jedlo aj na olovrant - "nešpor". Na obedy sa vtedy zvykli pripravovať baranie guláše alebo paprikáše z hydiny. Na pole sa za robotníkmi jedlo vynášalo v obedároch a kanvách a jedlo sa na rozprestretých plachtách spoločne, z jednej misy. Keďže zo skúmaných lokalít veľa ľudí chodilo kolektívne na poľnohospodárske roboty, kde si brali so sebou aj kuchárku, tento spôsob stravovania pretrvával a praktizoval sa aj po 2. vojne na veľkostatkoch, kde pracovali.

V lokalitách sa dal ešte zistiť spôsob jedenia z jednej misy v domácnostiach. V Mojmírovciach a Poľnom Kesove od tohto spôsobu upustili už za 1. ČSR, v ostatných lokalitách sa takto jedlo až do 2. svetovej vojny. Iba deti dostali jedlo vydelené zvlášť. Spoločne sa jedli polievky, kaše, cestoviny a pod. Len mäso rozdelila gazdiná na toľko porcií, koľko bolo stravníkov. Mäso sa krájalo položené na chlebe a spolu s ním sa jedlo.

Svoje stabilné miesto pri stole mával gazda. Gazdiná nikdy pri stole nesedela, jedla vždy pri peci. V Kráľovej sa až do 2. svetovej vojny udržala archaická forma stolovania, ktorá preferovala pri stole mužov. Znamenalo to, že pri stole na laviciach sedeli muži, u

"gazdovcov" aj sluhovia a poľnohospodárski robotníci, zatiaľ čo dievčatá a mladé ženy z druhej strany stáli a tak si naberali jedlo z misy. Na stoličkách mohli pri jedle sedieť len staršie ženy.

Jedenie sa začínalo modlitbou, pred ktorou sa každý prežehnal a ticho sa pomodlil. Chlapi si dávali dolu klobúky. Stoly bývali prestreté obrusmi na sviatky a niektorí veľkí "gazdovci" ich mali na stole po celý rok.

Analýza výskumného materiálu zo šiestich dedín regiónu Nítry, potvrdila predovšetkým predpoklad, že sa jedná o územie so široko štrukturovaným systémom tradičnej stravy. Pri zvážení jednotlivých komponentov, môžeme hovoriť o podhorsko-nížinnom type stravovacieho systému. K významným znakom podhorského typu možno rátať preferenciu tmavšieho, ražno-pšeničného chleba so zemiakmi, zastúpenie destilovaných alkoholických nápojov, umiestnenie pece v dome a jej vykurovanie drevom. Nížinný typ stravovacieho systému reprezentuje bohaté zastúpenie mäsa a tukov v strave, zastúpenie teplomilných plodín (šošovica, cícer, slovienka, marhule, broskyne, melóny), príprava jedla z naklíčeného obilia (kalkýš), príprava jedál z kukurice, príprava vína z viniča hroznorodého a umiestnenie pece na dvore a jej vykurovanie rastlinným odpadom.

Príslušnosť k slovenskej alebo maďarskej etnicite sa prejavila predovšetkým v ľudovej terminológii, kedy na rovnaké jedlá, predmety alebo javy, existujú rozdielne pomenovania. Maďari však používajú aj mnohé slovenské názvy alebo názvy, ktoré používa aj slovenská etnicita, napríklad: frištuk, nešpor, večera, žmolky, baba, buchty, calta, radostník, šišky, kalkýš, krumple, syr, podmaslo, hurky, tunka, prípal (hužva slamy na osvetlenie pece). Dá sa preto predpokladať, že pôvodný substrát stravy bol pravdepodobne aj v dedinách s maďarským etnikom slovenský. Istý etnický náboj môžeme priznať takým javom, ktoré Slováci nepraktizovali, ale u Maďarov boli bežné. Išlo napríklad o preferovanie prípravy chleba bez zemiakov, pečenie malého chleba vo forme žemle (cipó), využitie guľatej tekvice v strave (pečená a semená). Maďarské etnikum prejavuje tendenciu k dlhšiemu pretrvávaniu určitých archaických modelov v stravovaní. Markantné to bolo najmä v Hornej Kráľovej, kde napríklad až do 50-tych rokov pretrvával spôsob stolovania so segregáciou žien.

Aj keď istý náznak etnických rozdielov je možné identifikovať, z hľadiska všeobecného charakteru tradičného stravovacieho systému v skúmanom regióne sa nejedná o dramatické rozdiely. Dôležitejším faktorom, najmä pre obradovú stravu sa javí príslušnosť obyvateľov slovenských i maďarských dedín ku katolíckej viere, ktorá do nej vniesla spoločný princíp vychádzajúci z vierouky o stravovaní počas roka a na sviatky. Faktormi, ktoré rozhodujúcim spôsobom určovali vývin i charakter tradičného systému stravy regiónu, boli predovšetkým vhodné klimatické a pôdne podmienky a z nich odvodené hospodárske a sociálne faktory, ktoré boli bez ohľadu na etnicitu v skúmaných dedinách dosť podobné.

Poznámky

1 Horná Kráľová: prvé doklady o osídlení siahajú do staršej doby rímskej, prvá písomná správa o dedine je z roku 1113, kedy dedina patrila kráľovi. V roku 1601 bola vypálená Turkami. (Vlastivedný slovník obcí I., Veda, Bratislava, s. 430.)

Kostoľany pod Tribečom: prvé doklady o osídlení sú zo staršej doby železnej, doložené je aj slovanské sídlisko, prvá písomná správa o dedine je z roku 1113, kedy dedina patrila zoborskému kláštoru. (Vlastivedný slovník obcí II., c. d., s. 55.)

Ladice: prvé doklady o osídlení sú zo staršej doby rímskej, doložené je aj slovanské sídlisko, prvá písomná správa o dedine pochádza z roku 1253, kedy patrila ostrihomskému biskupstvu. (Vlastivedný slovník obcí II., c. d., s. 130.)

Mojmírovce (bývalý Urmín): prvé doklady o osídlení lokality sú z doby železnej, doložené je aj slovanské osídlenie, prvá písomná správa o dedine pochádza z roku 1156, kedy patrila

rodu Ilmer-Urményiovcov. V 16. storočí bola trikrát vypálená Turkami. (Vlastivedný slovník obcí II., c. d. s. 266.)

Neverice: prvé doklady o osídlení sú doložené z mladšej doby kamennej. Prvá písomná správa o dedine je z roku 1275, kedy patrila ostrihomskému arcibiskupstvu. Ku koncu 16. storočia bolo v dedine 6 šľachtických kúrií. (Vlastivedný slovník obcí II., c. d., s. 294.)

Poľný Kesov: prvé doklady o osídlení sú z doby bronzovej, doložené je aj slovanské sídlisko, prvá písomná správa o dedine je z roku 1113, kedy patrila Forgáčovcom. V roku 1599 ju Turci vyplienili a pôvodná obec zanikla. Nový Poľný Kesov vznikol postupne z osady, ktorá bola vystavaná v chotári obce Mojmírovce. (Vlastivedný slovník obcí II., c. d., s. 417.)

2 Pozri: Vlastivedný slovník obcí, c. d., s. 55 a 266.

Konferencia "Národná kultúra v živote miest a obcí na Slovensku"

Igor Thurzo

Mesto Martin je pojmom v slovenskej kultúre i v slovenskom národopise. Tu sa rozvíjal prvýkrát systematickejšie slovenský národopisný výskum, tu pôsobili Andrej Kmeť, Pavol Socháň, Ján Petrikovich, Blažej Bulla, Karel Plicka a iní. V roku 1887 sa v Martine uskutočnila výstava slovenských výšiviek; pri jej príležitosti Blažej Bulla postavil vstupnú vežu podľa vzoru slovenských ľudových stavieb, ktorá pôsobila ako inšpirácia mladého Dušana Jurkoviča. (Ďalším podobným pokusom bol návrh Samuela Petrikovicha na budovu martinského Slovenského národného múzea.) Inou pozoruhodnou aplikáciou národopisných motívov v architektúre Martina bola realizácia Benkových sgrafít krojovaných postáv na budove Roľníckej vzájomnej pokladnice. Dnes je Martin sídlom Slovenského národného múzea - Etnografického múzea i Múzea slovenskej dediny.

V auguste 1994 prijala NR SR zákon č. 241/94 Zb. o meste Martine ako centre národnej kultúry Slovákov. V júni 1995 v zmysle tohto zákona vznikla Rada národnej kultúry v Martine ako poradný orgán mestského zastupiteľstva, ktorý by mal pomáhať naplňať uvedený zákon. Na prvom valnom zhromaždení Rady národnej kultúry sa prijalo uznesenie usporiadať vedeckú konferenciu o problémoch národnej kultúry. Konferencia sa uskutočnila v dňoch 20.-21. júna 1996 v Martine, v budove Matice slovenskej na Hostihore. Zámerom konferencie bolo prezentovať národnú kultúru v mestách, obciach a regiónoch, jej dokumentáciu a ochranu, mapovanie a stav výskumu kultúrnej histórie.

Konferencia sa uskutočnila v budove Matice slovenskej na Hostihore. Zámerom konferencie bolo prezentovať národnú kultúru v mestách, obciach a regiónoch, jej dokumentáciu a ochranu, mapovanie a stav výskumu kultúrnej histórie.

Konferencia sa uskutočnila v budove Matice slovenskej v rámci Dní mesta Martina za účasti historikov, etnografov, pracovníkov miestnej správy, architektov atď.

Po privítacích prejavoch hovoril PhDr. Konštantín Horecký o spomenutom zákone č. 241/94, po ňom si prítomní mohli vypočuť referát bývalého správcu Matice slovenskej Michala A. Kováča, v ktorom zaujali napr. spomienky na oživovanie kultúrneho života v Martine v ostatných desaťročiach po útlme v päťdesiatych rokoch; podľa uvedeného autora program, vyslovený pred tridsiatimi rokmi, platí stále. Predmetom referátu PhDr. Jána Beňku bola najstaršia a stredoveká história Turca, PhDr. Jozef Mlynarčík hovoril o slovenskom spolkovom živote v minulom storočí.

Konkrétnych problémov dnešného kultúrneho života v obciach sa dotkol starosta Majcichova Kalivoda, Prof. PhDr. Edmund Hleba, CSc. sa zaoberal históriou Spišského Podhradia a Doc. PhDr. Alexander Ruttkay najstaršími dejinami Nitre. Histórie Brezna sa dotkol Ing. Vladimír Faško, histórie Hnúšte primátor Ing. Jozef Kolesár, o Vrbovom hovoril Ľubomír Bosák. Dnešnému kultúrnemu životu v okrese Levice sa venoval Július Rubinský, RNDr. Ľubomír Panigaj, riaditeľ Šarišského múzea v Bardejove sa zaoberal kultúrnym dedičstvom Horného Šariša. Riaditeľka Vlastivedného múzea v Hanušovciach nad Topľou PhDr. Mária Jenčová zaujala myšlienkami k niektorým aktuálnym otázkam národnej kultúry. Konštatovala, že niektorí národné povedomie zneužívajú a devalvujú tak jeho hodnotu. Skutočnosť treba prijať, ako vravela, v plnej objektivite. Nízka úroveň národného povedomia vyplýva z nízkej úrovne sebazpoznania. Treba poznať aj prírodné realie. Ak bol región na okraji prúdu, netreba tvrdiť niečo iného.

PhDr. Miloš Kovačka z Matice slovenskej mal zaujímavý referát o budovaní bibliografickej dokumentácie miest a obcí.

Riaditeľ Slovenského národného múzea - Etnografického múzea v Martine PhDr. Martin Mešša vo svojom vystúpení konštatoval, že zbierky tohto múzea patria k najrozsiahlejším fondom, dokumentujúcim slovenskú ľudovú kultúru.

Prof. Ing. arch. Michal Šarafin sa zaoberal architektonicko-urbanistickými otázkami obnovy vidieka.

Zaujímavé príspevky odzneli aj v diskusii. Prof. Anna Štricová pripomenula likvidáciu kultúrneho Martina v nedávnej minulosti, vyslovila sa, že krivda, spáchaná na Martine, sa nedá ospravedlniť. PhDr. Želmíra Brozmannová z Okresnej knižnice v Martine sa zmienila o problémoch regionálnych knižníc. Viera Kubincová hovorila o histórii Živeny.

Ako vidno, konferencia mala široký záber. Priniesla niektoré zaujímavé pohľady do života miest, obcí a regiónov a viaceré podnety. Martin sa touto konferenciou iniciatívne prihlásil k úlohe tlmočníka miest a obcí v kultúrnom živote, posunul do popredia otázku hlbšieho sebapoznania miest a obcí, ale aj problém poznávania národnej kultúry vôbec. Zámerom tých, čo konferenciu pripravovali, bolo, aby sa jej základné myšlienky prenášali aj do ďalších rokov v podobe konferencie, putujúcej po iných mestách. Ako ďalšie mesto, zaujímajúce sa o usporiadanie takejto konferencie, sa prihlásila Nitra. Zároveň martinská konferencia podnietila napr. úmysel usporiadať podobné podujatie pre oblasť Spiša.

Ľudové divadlo z územia Slovenska v zbierkach Národopisného múzea v Budapešti

Nora Lábadyová

V archíve Národopisného múzea v Budapešti sa nachádzajú zbierky ápisov ľudových hier z územia Slovenska. V rokoch 1890 až 1960 ich zbierali maďarskí národopisci. Ide o texty v maďarskom a slovenskom jazyku, niekedy v jazyku slovenskom, ale s maďarským pravopisom. Avšak v prípade maďarských textov väčšinou nie je jasné, či hru hrávali Slováci, alebo Maďari žijúci na slovenskom území. Niektoré z týchto textov uviedla v bibliografii Slovenských zbierok v archíve Národopisného múzea v Budapešti aj V. Kaľavská. Prevažne sú to iba texty hier bez akéhokoľvek popisu, ojedinele sa tu nájde i odborný komentár, ale to až v novších materiáloch zo 60-tych rokov.

Text **betlehemskej hry** z neznámej lokality s účinkujúcimi so zaujímavými menami: Fedorom, Dakoberom, Lackom, Starým a Drpčom zapísal Sebestyén Gyula v roku 1910. Táto hra je po textovej stránke veľmi podobná známym slovenským hrám.

Veľkú a malú betlehenskú hru zapísal v roku 1960 Garamszegi Rezso. Texty oboch hier sú v maďarčine, len časť Veľkej hry je ako dodatok uvedená aj v slovenčine. V tejto hre okrem štyroch pastierov účinkuje aj Mária s Jozefom a rôzni remeselníci (kováč, stolár, baník...). Hra s turoňom, ktorú zapísal Pivovarník András v roku 1908 je tiež textom betlehemskej hry, kde turoň vystupuje až v poslednom verši.

Dve **hry o sv. Dorote** zapísal Hajnal Ignác v okrese Trenčín v roku 1918. V oboch prípadoch ide o väčšiu dorotskú hru so siedmimi postavami, známu najmä z územia Čiech. Najstarším zápisom textu hry o sv. Dorote z územia Slovenska je zápis Sebestyén Gyula z roku 1890 z okolia Prešova, v ktorej tiež účinkuje 7 postáv, medzi nimi aj Rytier.

Tri pesničky - **s troma kráľmi, s hadom a s hviezdou** zapísal Ervinsei József v roku 1910 v neznámej lokalite. Ide vlastne o texty piesní zo známych ľudových hier.

Text **mikulášskej hry** a jej podrobný popis z Kolárova zapísala v maďarčine Fél Edit. Nie je tu však jasné, či ide o hru predvádzanú slovenským alebo maďarským obyvateľstvom

Kópie a prepisy týchto hier sa nachádzajú v archíve Ústavu Etnológie SAV. Okrem toho sú v zbierkach múzea i ďalšie texty z územia Slovenska, ale v maďarskom jazyku.

Zoznam hier v archíve Národopisného múzea v Budapešti (s identifikačným číslom EA):

BÁRDOS REMIG: A betlehemesek kötelelességei, okolo r.1900, Hont, EA 2292 (text a popis hry v maďarčine).

ERVINSEI JÓZSEF: A szerencsevölgyi Dorottyajáték Paradicsomjáték 1910, EA 5302:

a) text hry o sv. Dorote z Hriňovej preložený do maďarčiny;

b) text hry o sv. Dorote z Chrastu, tiež preložený do maďarčiny;

c) text hry "Traja Králi" preložený do maďarčiny;

d) text hry "Chodenie s hadom" preložený do maďarčiny.

FÉL EDIT: Mikulásjáték, Guta (Kolárovo), župa Komárno. 1943, EA 1509 (v maďarčine).

GARAMSZEGI REZSO: Betlehemes játékok, Prievidza, utila, Kisbánya, EA 12705 (časť v maďarčine, časť v slovenčine).

HAJNAL IGNÁCZ: Dorottyajáték Csacžán, župa Trenčín, 1918, EA 00094.

ERVINSEI JÓZSEF: Z trima kráľmi pesnička, Pesnička z hadom, Pieseň z hviezdov, 1910, neznáma lokalita.

- JUHÁSZ ISTVÁN: Betlehemi játék, Jasov, Abovská župa, 1914 EA 000915 (v maďarčine).
- MANGA JÁNOS: Tornagörgői betlehemesjátékok, 1940, EA 7739 (v maďarčine aj s notami).
- MANGA JÁNOS: Szokásgyjtés, Rudna, Gemer, 1956, EA 6530 (celé zvykoslovie v maďarčine, texty piesní aj slovenské).
- PIVOVARNIK ANDRÁS: Z turonyom (Betlehemes játék), Eperjes, Sárosmegye (župa Sáros, 1908, EA 5308 (v slovenčine).
- SEBESTYÉN GYULA: Dorottya játék, okolo 1890, Eperjes (Sáros) - pri Prešove, EA 5304 (v slovenčine maďarským pravopisom).
- SEBESTYÉN GYULA: Betlehem, lokalita neznáma, 1910, EA 5309.
- VAJDA FERENC: Népszokás gyjtemény, Baja, župa Trenčín, 1902, EA 3732 (v maďarčine celé výročné zvykoslovie).

Bibliografia

**Národopisných informácií 1985-1993
a
Etnologických rozpráv 1994-1995**

Zostavila Ingrid Kostovská

- Anketa k problémom národopisnej muzeológie (spracoval J. Čukan). *Národopisné informácie*, 1990, č. 1, s. 135-142.
- BAKALJAROVÁ, Helena: Karneval v Benátkach. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 159-161.
- BALASSA, Iván: K 90. narodeninám Jána Mjartana. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 75-78.
- BALLOVÁ, Ľuba: Stav a problémy výskumu robotníckej hudobnej kultúry na Slovensku. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 129-137.
- BARTOŠ, Miroslav: Ľudová kultúra vo výučbe na ZŠ vo Veľkej Mani. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 132-136.
- BEN-AMOS, Dan: Kríza žánrov vo folklóre. (Preklad H. Hlôšková). *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, príloha. 31 s.
- BENČÍKOVÁ, Ivona: Slovenské jarmočné a púťové piesne - pokus o etnolingvistickú analýzu. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 31-36.
- BENEŠ, Bohuslav: Naplňovanie lidové tradície v socialistické súčasnosti. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 20-29.
- BENEŠ, Bohuslav: K súčasné dělnické poezii. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 119-128.
- BENEŠ, Bohuslav: Žánrová problematika lidového vyprávění. (Návrh morfológické analýzy nepohádkové prózy.) *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 5-24.
- BENŽA, Mojmir: Úvod. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 114.
- BENŽA, Mojmir: Nad Etnografickým atlasom Slovenska. *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 109-113.
- BENŽA, Mojmir: Tradičný odev ako znak etnicity. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 63-67.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Záhradkárske osady v Bratislave. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 153-157.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Materiály Jána Mjartana k obyčajám pri narodení dieťaťa v dokumentačných fondov NÚ SAV. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 55-61.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Využitie autobiografií v historických vedách v Rakúsku. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 73-78.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Zasadnutie subkomisie pre ľudové obyčaje MKKKB. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 104-105.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Zamyslenie nad Bibliografiou slovenskej etnografie a folkloristiky. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 115-116.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Oslavy pamätných dní, výročných a štátnych sviatkov v Bratislave vo svetle školských a pionierskych kroník. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 29-39.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Výskumy mesta vo fondoch etnologických archívov v Bratislave. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 89-94.
- BEŇUŠKOVÁ, Zuzana: Workshop mladých vedeckých pracovníkov vo Viedni. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 155-158.

- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Čo nového v Banskej Bystrici. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 112-114.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Cambridgské reminiscencie. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 103-107.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Výučba etnológie a folkloristiky na univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 71-74.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Vývojové trendy v urbánnej antropológii. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 40-44.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Spoločenské príležitosti - odraz diferenciacie mestského obyvateľstva? *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 20-27.
- BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Premeny funkcií námestia ako priestoru spoločenskej komunikácie. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 95-105.
- BOCKHORN, Olaf: Mestské etnografické výskumy v Rakúsku. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 15-30.
- BOTÍK, Ján: Hospodárske funkcie roľníckeho obydľia v Honte. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 39-46.
- BOTÍK, Ján: Národopis a historicko-etnická identifikácia súčasného človeka. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 17-23.
- BOTÍK, Ján: Úvod. *Národopisné informácie*, 1988, č. 2, s. 3-5.
- BOTÍKOVÁ, Marta: Úloha etnografie pri formovaní etnického vedomia Slovákov v zahraničí. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 49-54.
- BOTÍKOVÁ, Marta: Etnická pluralita v živote rodiny. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 41-47.
- CIELOVÁ, Eva: Aký bol Etnofilm Čadca 1992? *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 90-99.
- ČÍŽOVÁ, Marcela: Škola ľudovej kultúry. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 120-122.
- ČUKAN, Jaroslav: Výskum spôsobu života továrenských robotníkov. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 153-162.
- ČUKAN, Jaroslav: Poznámky k dokumentácii obdobia budovania socializmu v národopisnom múzeu. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 69-76.
- ČUKAN, Jaroslav: Úvod. *Národopisné informácie*, 1990, č. 1, s. 3-4.
- ČUKAN, Jaroslav: Možnosti dokumentácie mesta v národopisnom múzeu. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 31-36.
- ČUKAN, Jaroslav: Materiálna kultúra v našej vednej disciplíne a v spoločenskej praxi. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 49-54.
- ČUKAN, Jaroslav: Katedra folkloristiky v Nitre. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 115-119.
- ČUKAN, Jaroslav: Priemysel a etnická identifikácia. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 18-26.
- DANGLOVÁ, Oľga: Úvod. *Národopisné informácie*, 1986, č. 1, s. 3-5.
- DANGLOVÁ, Oľga: Čas nad atlasom. *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 97-102.

- DANGLOVÁ, Oľga: Výtvarný folklór v zrkadle doby. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 85-92.
- DARULOVÁ, Jolana: K niektorým výsledkom skúmania prozaického folklóru v robotníckom prostredí. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 139-151.
- DARULOVÁ, Jolana: Význam banického mestského prostredia pri formovaní rozprávačských tradícií. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 111-118.
- DARULOVÁ, Jolana: Význam regionálnych novín pri výskume slovesného folklóru v meste. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 87-95.
- DARULOVÁ, Jolana: Význam umeleckej literatúry pre výskum ľudovej slovesnosti v mestskom prostredí (Banská Bystrica v umeleckej literatúre). *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 36-46.
- DARULOVÁ, Jolana: Spoločenské komunikácie ako prejav mestského životného štýlu (korzo, pohostinstvá). *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 28-37.
- DARULOVÁ, Jolana: Stabilita a zmeny v týždenných a výročných trhoch. (Radvanský jarmok v spomienkovom rozprávaní.) *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 106-113.
- DILLNBERGEROVÁ, Sylvia: Vývojové zmeny v stravovaní obyvateľov severovýchodného Slovenska. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 55-58.
- DILLNBERGEROVÁ, Silvia: Strava v humanitárnych zariadeniach Bratislavy. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 137-141.
- DILLNBERGEROVÁ, Sylvia: Publikačná činnosť Katedry etnografie a folkloristiky FiF UK. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 21-29.
- DILLNBERGEROVÁ, Sylvia: Strava a etnická identifikácia v okolí Hurbanova. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 59- 62.
- Diskusia o našej vede. *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 115-131.
- Diskusia o našej vede. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 101-107.
- DIVIČANOVÁ, Anna: Variabilita kultúrnej identifikácie Slovákov v Maďarsku. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 27-34.
- DRÁBIKOVÁ, Ema: Úvod. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 1-2.
- DROPPOVÁ, Ľuba: Úvod. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 99-100.
- DROPPOVÁ, Ľubica: K výskumu piesňového repertoáru v robotníckych oblastiach. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 107-118.
- DROPPOVÁ, Ľubica: K systému a programu štúdia národopisu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 5-13.
- DROPPOVÁ, Ľubica: Súčasný folklorizmus v slovenskom rozhlase a televízii. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 75-84.
- DROPPOVÁ, Ľubica: Skúsenosti s aplikáciou nových študijných plánov na Katedre etnológie FF UK v Bratislave. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 66-70.
- DUBAYOVÁ, Mária: Malé mesto na východnom Slovensku a vznik jedného národnostného divadla po 2. svetovej vojne. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 38-44.

Etnologický terénny výskum a kritický postoj k vlastnej kultúre. (Rozhovor s vedeckou asistentkou Etnologického seminára Bazilejskej Univerzity Florence Weissovou.) Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 61-64.

Externí učítelia na odbore národopis. (Zostavil J. Michálek.) Národopisné informácie, 1991, č. 1, s. 20.

FALŤANOVÁ, Ľubica: Trhy a trhovecťvo v Bratislave. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 143-151.

FALŤANOVÁ, Ľuba: Šesť dní vo Švajčiarsku. Národopisné informácie, 1991, č. 2, s. 133-135.

FALŤANOVÁ, Ľubica: Spoločenské pomery a ich odraz v živote jednotlivcov. Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 14-35.

FEGLOVÁ, Viera - SALNER, Peter: Obyčaje v súčasnej Bratislave. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 115-123.

FEGLOVÁ, Viera: Vplyv socioekonomických zmien na vývoj bratislavského regiónu. Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 114-123.

FERKLOVÁ, Daša: "Zasvätené ľudu slovenskému". Výstava k 100. výročiu Národopisnej výstavy československej. Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 137-138.

FILOVÁ, Božena: Úloha národopisnej vedy pri formovaní socialistického spoločenského vedomia. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 5-15.

FROLEC, Václav: Tradičný rád roľníckeho dvora. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 13-27.

GAŠPARÍKOVÁ, Viera: Poetika súčasnej slovenskej ľudovej prózy. Národopisné informácie, 1987, č. 2, s. 25-32.

GOLIANOVÁ, Katarína: Letný semester šk. r. 1994/95 na Katedre folkloristiky a regionalistiky, Fakulta humanitných vied, Vysoká škola pedagogická. Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 139-142.

GOLIANOVÁ, Katarína: Koliesko '95. Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 162-166.

GRIGER, Michal: Václav Kautman a formovanie umeleckého profilu rezbárskeho družstva JAVORINA v Spišskej Belej. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 66-73.

GRONSKÝ, Tomáš: Etnické povedomie Slovákov žijúcich v Poľsku. História a dnešok. Národopisné informácie, 1993, č. 2, s. 29-35.

HAMAJ, Jozef: Ľudia a práca v kresbách a textoch z Dolnej Súče. Národopisné informácie, 1986, č. 1, s. 137-144.

HANZL, Zdeněk - HRNÍČKO, Václav: Národopisný výzkum české vesnice - možnosti a omezení. Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 7-18.

HLÔŠKOVÁ, Hana: K problematike povesti. Národopisné informácie, 1987, č. 2, s. 67-73.

HLÔŠKOVÁ, Hana: Miesto povestovej tradície pri formovaní spoločenského vedomia. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 81-87.

HLÔŠKOVÁ, Hana: Slovesná komunikácia skupiny starých ľudí v meste. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 75-79.

- HLÔŠKOVÁ, Hana: Téma pôvodu spoločenstva v ústnej historickej tradícii na Slovensku. (Konfesionálna a etnická identifikácia.) Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 47-58.
- HOLICOVÁ, Viera: Súčasný výročný zvyky na okolí Trnavy. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 124-129.
- HORVÁTH, Stanislav: Základná typológia slovenských stodôl. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 164-173.
- HRABOVSKÁ, Anna - SIGMUNDOVÁ, Marta: Štatistické metódy v etnografii. Národopisné informácie, 1986, č. 2, s. 87-97.
- HRNÍČKO, Václav: Poznámky k perspektívam masopustných a jiných obyčejů na Hlinecku. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 134-139.
- HRNÍČKO, Václav: Dialog na zdech (Samatová revoluce - Praha - listopad-prosinec 1989). Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 165-169.
- HVIŠČ, Jozef: Krakoviak a jeho literárne štylizácie. Národopisné informácie, 1987, č. 2, s. 111-118.
- CHLUPOVÁ, Anna: Výšivky. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 67-81.
- CHORVÁTHOVÁ, Ľubica: Koncepcia výuky etnografie na FiF UK z pohľadu PhDr. Petra Skalníka. Národopisné informácie, 1991, č. 1, s. 15-18.
- CHORVÁTHOVÁ, Ľubica: Nad dvadsiatimi ročníkmi Ethnologie Slaviky. Národopisné informácie, 1991, č. 1, s. 31-35.
- CHORVÁTHOVÁ, Ľubica : Druhá konferencia Európskej asociácie antropológov v Prahe. Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 147-154.
- CHORVÁTHOVÁ, Ľubica: Dialógy s osobnosťami. Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 83-87.
- CHORVÁTHOVÁ, Ľubica: Niekoľko poznámok ku dynamike zmien sociálnej a nacionálnej identity na Slovensku v 19.-20. storočí. Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 93-98.
- Interní učiteľia na odbore národopis. (Zostavil J. Michálek.) Národopisné informácie, 1991, č. 1, s. 19.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Faktory formovania súčasného modelu svadby. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 140-145.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Účasť lokálneho spoločenstva na svadbe na Slovensku. Národopisné informácie, 1986, č. 2, s. 51-65.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Poznatky a skúsenosti z európskej konferencie sociálnych antropológov. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 171-176.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia: Študentská vedecká a odborná činnosť (ŠVOČ) v odbore národopis. Národopisné informácie, 1991, č. 1, s. 93-142.
- JANČÁŘ, Josef: Národopis, kulturní dědictví a společenská praxe. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 30-34.
- Jeden život v jednej vede. (Rozhovor so Soňou Kovačevičovou.) Národopisné informácie, 1991, č. 2, s. 6-14.
- JECH, Jaromír: Předpoklady pro studium poetiky folklóru. Národopisné informácie, 1987, č. 2, s. 33-41.

- JÓKAI, Mária: Tradičný odev detí v okrese Nové Zámky. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 115-120.
- KADLECOVÁ, Andrea: Jazyk - jeden z faktorov tvorby etnického povedomia. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 7-17.
- KALESNÝ, František: Ľudová kultúra a jej nezastupiteľný podiel na prezentácii národnej kultúry v regionálnych múzeách na Slovensku. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 157-160.
- KALAVSKÝ, Michal: Grantový projekt výskumu etnokultúrnych vzťahov v národnostne zmiešaných oblastiach. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 19-26.
- KALAVSKÝ, Michal: Problémy zachovania kultúrnej identity v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 18-28.
- KALAVSKÝ, Michal: Administratívne rozdelenie Slovenskej krajiny z hľadiska etnického v období Republiky Československej. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 93-119.
- KALAVSKÝ, Michal: Etnická identita a asimilačné procesy. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 7-12.
- KANDERT, Josef: Představy středoslovenských vesničanů na cizince. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 48-52.
- KARBUSICKÝ, Vladimír: Magie slov. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 37-45.
- KARDOŠOVÁ, Monika: Miesto podnikateľa v meste. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 129-136.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: K poetike memorátu. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 75-82.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: Za živa vo Florencii, po smrti v nebi (postrehy zo študijného pobytu na European University Institute vo Florencii). *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 129-136.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: Stará téma v súčasnosti. Rozprávania o smrti v modernej spoločnosti. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 8-19.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: Európske štúdiá. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 89-92.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: Etnicita, kultúra a hranice. Prípad Strednej Európy. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 45-56.
- KLEPÁČOVÁ, Eleonóra: Faktory stabilizácie obyčajov v súčasnosti. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 99-104.
- KLÍMOVÁ, Dagmar: K poetike slovenské pohádky podle rukopisné sbírky Márie Kosové. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 43-51.
- KLODNICKY, Zygmunt - STAWARZ, Andrzej: 100-ročnica Poľskej národopisnej spoločnosti. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 7-13.
- KOCOURKOVÁ, Anna: Dvory rozptýleného osídlení na Kysucích. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 66-72.
- KOMA, Ján: Ján Mjartan a východné Slovensko. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 83-89.
- KOMOROVSKÝ, Ján: Stav a perspektívy slovenskej religionistiky. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 106-111.

- KOPÁL, Ján: Riekankovosť a literárny folklorizmus v básnickej tvorbe pre deti. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 119-126.
- KOSOVÁ, Mária: Slovesný folklór (náčrt vývinu a žánrovej skladby). *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 5-49.
- KOTULOVÁ, Hana: Prírodné pletivá. *Národopisné informácie*, 1989, č. 1, s. 41-53.
- KOTULOVÁ, Hana: Kraslice. *Národopisné informácie*, 1989, č. 1, s. 55-60.
- KOTULOVÁ, Hana: Koža. *Národopisné informácie*, 1989, č. 1, s. 61-62.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Bývalé nemecké vidiecke sídla na Slovensku, ich história a kultúra. *Národopisné informácie*, 1989, č. 2, 135 s.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Metodika výskumu mesta pomocou tlače. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 51-57.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Spolkový život v Liptovskom Mikuláši 1830-1945. *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 15-66.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Bádanie o ľudovej architektúre Slovenska vo svetle vývinu národopisnej vedy. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 7-29.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Vzťahy miest a mestečiek k ľudovej kultúre Slovenska. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 7-23.
- KOVAŘŮ, Věra: Hospodářské stavby na jižní Moravě. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 154-163.
- KRÁLIKOVÁ, Eva: Andrej Kmeť (1841-1908). *Národopisné informácie*, 1990, č. 1, s. 143-146.
- KRÁLIKOVÁ, Gita: Niektoré poznatky zo štúdia vzájomných vplyvov obyvateľov Košíc a okolitých obcí. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 125-127.
- KREKOVIČOVÁ, Eva: Barokový obraz Smrti - nevesty vo folklóre alebo putovanie jednej jarmočnej balady. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 20-30.
- KREKOVIČOVÁ, Eva: Tolerancia a bariéry v obraze etník (reflexia Cigánov a Židov v slovenskom folklóre). *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 57-65.
- KRIŠTEKOVÁ, Irma: Súpis výskumných správ v archíve Národopisného múzea SNM v Martine. *Národopisné informácie*, 1990, č. 1, s. 5-12.
- KRIŠTOFOVÁ, B: Drevo. *Národopisné informácie*, 1989, č. 1, s. 7-20.
- KRUPA, Andrej: Sú Slováci v juhovýchodnej časti Dolnej zeme etnografickou skupinou? *Národopisné informácie*, 1988, č. 2, s. 103-131.
- KRUPA, Andrej: Príspevok k Poznámkam. *Národopisné informácie*, 1988, č. 2, s. 139-141.
- KRUPA, Ondrej: Dnešné poznatky výročného zvykoslovia u Slovákov v Nyíregyháze. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 35-40.
- KUBOVÁ, Milada: Bibliografia národopisných informácií 1969-1984. *Národopisné informácie*, 1985, č. 3 (príloha NI), s. 6-28.
- LANGER, Jiří: Úvod. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 1-2.

- LANGER, Jiří: Hospodářský dvůr venkovské usedlosti (úvod do problematiky). *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 3-13.
- LANGER, Juraj: Etnografický atlas Slovenska (úvaha). *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 103-108.
- LANGER, Juraj: Ekomúzeum. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 152-154.
- LAUBERT, Ernest: Sociálne a kultúrne pomery poddaných na panstve Ľupča. *Národopisné informácie*, 1986, č. 1, s. 39-49.
- LEŠČÁK, Milan: Úloha národopisnej vedy pri budovaní socialistickej kultúry. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 3-10.
- LEŠČÁK, Milan: *Národopisné informácie* po pätnástich rokoch. *Národopisné informácie*, 1985, č. 3 (príloha NI), s. 1-5.
- LEŠČÁK, Milan: Úvod. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 4.
- LEŠČÁK, Milan: Úvod. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 3-4.
- LEŠČÁK, Milan: K poetike vinšov. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 127-134.
- LEŠČÁK, Milan: Úvaha o súčasnom národopise. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 105-110.
- LEŠČÁK, Milan: Predhovor. *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 5.
- LEŠČÁK, Milan: K životném jubileu PhDr. Jána Mjartana, DrSc. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 5-6.
- LEŠČÁK, Milan: K niektorým prejavom lokálnej identifikácie (živé mená, sekundárne pomenovania a prezývky). *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 13-17.
- LIBA, Peter: Súčasná slovenská bájka. (Tézy a metodologické východiská.) *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 101-110.
- LICHVÁR, Leo: Roľnícko-remeselnícka usadlosť z druhej polovice 18. storočia v Brezne (charakteristika a návrh na využitie pre muzeálne účely). *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 71-76.
- LIPKA, Anton: Novomestský kroj. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 121-141.
- LIPTAYOVÁ, Zuzana: Uskladňovanie poľnohospodárskych plodín v oblasti Hornej Cirochy. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 139-143.
- LISZKA, Jozef: Metodické riadenie národopisného krúžku Csemadok v okrese Nové Zámky (výsledky a skúsenosti). *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 77-80.
- LUNTEROVÁ, Gabriela: Archív F. Wollmana. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 111-114.
- LUTHER, Daniel: Máje v Liptovských Sliačoch. (Sociálny kontext folklórnych javov.) *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 119-129.
- LUTHER, Daniel: Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 7-19.
- MÁČEL, Ota: Vinohradnícké stavby na jižní Moravě. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 144-153.
- MAČIČKA, Michal: Niektoré zvláštnosti vo vývoji včelárstva na Slovensku. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 49-54.

- MAČIČKA, Michal: Neprofesionálna filmová tvorba v regióne Liptova. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 97-103.
- MANN, Arne B.: Rómovia a voľby 1992. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 84-92.
- MANNOVÁ, Elena: Salzburgský seminár o biografickom výskume. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 79-82.
- MARÁKY, Peter: Charakter komunikácie v národopisnom múzeu v prírode. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 161-164.
- MARÁKY, Peter: K niektorým problémom národopisnej práce v múzeách. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 55-61.
- MARČOK, Viliam: Problémy žánrovej klasifikácie folklórnej poézie. (Pokus o ujasnenie metodologických východísk.) *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 91-99.
- MARČOKOVÁ, Elga: Zo sociálnopsychologických výskumov etnického povedomia Slovákov. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 57-83.
- MARKO, Vojtech: Národopisný obraz obce Medzibrod. *Národopisné informácie*, 1986, č. 1, s. 51-70.
- MARKUŠ, Michal: Spomienky na Dr. Jána Mjartana. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 69-74.
- MERSICH, Barbara: Šanca pre našu generáciu. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 144-151.
- MERTUŠ, Juraj: Klasifikácia a nomenklatúra zariadení na chytanie a likvidáciu zvierat. *Národopisné informácie*, 1990, č. 1, s. 103-134.
- MERTUŠOVÁ, Mária: Banícke prvky v kultúrnom živote Banskej Štiavnice. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 105-110.
- MICHÁLEK, Ján: Rozprávačský repertoár baníckej lokality. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 101-107.
- MICHÁLEK, Ján: Prof. Rudolf Bednárík a jubileum národopisu na Filozofickej fakulte UK. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 37-47.
- MLYNKA, Ladislav: Spoločenské uplatnenie kultúrnych pamiatok. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 63-68.
- MLYNKA, Ladislav: Spoločenské postavenie mlynárov na južnom Slovensku. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 53-58.
- MORAVCOVÁ, Miriam: Vzťah českého mesta k tradičnému oděvu vesnice. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 91-95.
- MRUŠKOVIČ, Štefan: Spomienka na profesora Rudolfa Bednáríka. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 49-57.
- MURIN, Ivan: Pochôdzky betlehemcov v chotári obce Kokava nad Rimavicou. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 130-155.
- MUŠINKA, Mikuláš: Vzťah mládeže k ľudovým obyčajom v súčasnosti. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 146-152.
- MUŠINKA, Mykola: Poetika kolomyjok rusínskych presídlencov z Rumunska na Tachovsku. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 135-147.

- MUŠINKA, Mikuláš: Vplyv národopisu na formovanie národného povedomia Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 43-49.
- MUŠINKA, Mikuláš: Sú Rusíni-Ukrajinci jednou alebo dvoma národnostnými menšinami? *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 94-100.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: K úloze obrádu pri formovaní spoločenského vedomí. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 29-33.
- NOCIAROVÁ, Dita: Rukopisná zbierka receptov Boženy Slančíkovej-Timravy ako prameň regionálnych národopisných informácií. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 89-93.
- NOCIAROVÁ, Dita: Spolupráca slovenského a maďarského múzea - skúsenosti a potreby. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 119-120.
- NOCIAROVÁ, Dita: Historická fotografia v múzeu - zdroj autentických informácií zo života malého mesta. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 82-88.
- NOSÁĽOVÁ, Viera: Ľudový odev v Sebechleboch, okres Zvolen. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 143-147.
- OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra: Evanjelický a. v. spolok v Banskej Bystrici. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 96-98.
- OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra: Význam literárnych reminiscencií pri etnokultúrnom výskume mesta. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 54-59.
- O starostiach a radoostiach Národopisného ústavu SAV. Rozhovor s Mgr. Dušanom Raticom, CSc., riaditeľom NÚ SAV. (spracovala Z. Beňušková). *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 106-110.
- PALIČKOVÁ, Jarmila: Spomínanie jednej generácie. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 95-99.
- PALIČKOVÁ, Jasna: Organizácia európskej spolupráce národopisných múzeí. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 155-161.
- PALIČKOVÁ, Jasna: Museum of Mankind - Etnografické oddelenie Britského múzea. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 106-109.
- PANČUHOVÁ, Eva: Hospodárske stavby z regiónu Severozápadné Slovensko v MSD v Martine. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 58-65.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: Spoločné a diferencované črty v tradičnom poľnohospodárstve na slovensko-maďarskom etnickom pomedzí. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 45-49.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: Diplomové práce obhájené na Katedre etnografie a folkloristiky FiF UK v Bratislave. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 59-79.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: Etnokultúrny vývin na južnom Slovensku v kontexte procesu repatriácie. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 36-56.
- PARÍKOVÁ, Magdaléna: Príhovor členom SNS pri SAV. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 117-118.
- PARGAČ, Jan: Kulturní život na vesnici a úloha tradice. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 105-114.
- PASTIERIKOVÁ, Marta: Hospodárske stavby na juhovýchodnom Slovensku. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 111-117.

- PAWLIKOVÁ, Lucia: Dedenie žien v testamentoch z Nyíregyházy z rokov 1759-1792. Etnologické rozpravy, 1994, č. 1, s. 73-88.
- PETRÁŠ, Milan: Spôsoby uskladnenia zemiakov na Slovensku. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 128-138.
- PODOBA, Juraj: Slovenskí etnografi medzi európskymi sociálnymi antropológmi. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 177-180.
- PODOBA, Juraj: Problematika vývoja a premien staviteľstva a bývania v dedinskom prostredí po druhej svetovej vojne v českej a slovenskej odbornej etnografickej literatúre. Národopisné informácie, 1992, č. 1, s. 31-48.
- PODOBA, Juraj: "Tovaryša slovenského zážitky a skúsenosti". Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 137-141.
- PODOBA, Juraj: Dva modely výučby vedy o vývoji kultúry a spoločnosti. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 79-86.
- PODOBA, Juraj: Etnický konflikt v globálnych súvislostiach. Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 110-118.
- PEPELKOVÁ, Katarína: Mládež v spoločenskom živote malého mesta (Pezinok, okr. Bratislava) v medzivojnovom období. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 67-74.
- PEPELKOVÁ, Katarína: Urbánna etnológia - východiská a trendy. Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 124-154.
- POZDIŠOVSKÝ, Štefan: Činnosť PhDr. Jána Mjartana v Trenčíne v r. 1934-1937. Národopisné informácie, 1992, č. 1, s. 79-81.
- PRANDOVÁ, Elena: Pozdravenie a vďaka PhDr. J. Mjartanovi, DrSc. Národopisné informácie, 1992, č. 1, s. 91-94.
- PROFANTOVÁ, Zuzana: Projekcia času v pranostikách. Národopisné informácie, 1987, č. 2, s. 149-156.
- PROFANTOVÁ, Zuzana: Svetonázor ľudovej prózy optikou prísloví. Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 99-105.
- PROCHÁZKA, Lubomír: Hospodárske stavby u dělnických obydlí. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 125-127.
- PROCHÁZKA, Lubomír: Poznámka ke společenskému významu lokalit dělnického bydlení v Čechách. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 25-27.
- PROCHÁZKA, Lubomír: Bydlení dělnictva na malém průmyslovém městě v severovýchodních Čechách v období posledních dvou desetiletí 19. století a 1. republiky. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 159-163.
- RIEČANSKÁ, Eva: Amerika a americkí Slováci v premenách času - charakteristika problematiky a základné poznatky z výskumu prenosu a transformácie etnickej identity v korelácii s rodovými aspektami. Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 59-83.
- ROHÁRIK, Juraj: Premeny názvov ulíc a námestí v Banskej Bystrici. Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 60-70.
- ROSENBERG, Ladislav: Zamestnania obyvateľov obce Prochot. Národopisné informácie, 1986, č. 1, s. 105-135.

- Rozhovor s PhDr. Dagmar Klímovou, CSc. (zhovárala sa H. Hlôšková). Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 57-74.
- RUDÍK, Juraj: Práca je život, život je práca. Spôsob života v obci Starina. Národopisné informácie, 1987, č. 1, s. 7-157.
- RUSNÁKOVÁ, Zora: Úvod. Národopisné informácie, 1987, č. 1, s. 5.
- RUSNÁKOVÁ, Zora A.: Výzva v novinách a časopisoch na spoluprácu so SNS pri SAV a jej ohlas u obyvateľstva. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 111-112.
- RYBÁRIKOVÁ, Alena: Ľudový odev v Úpore, okres Trebišov. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 149-167.
- RYBÁRIKOVÁ, Alena: Tkaniny. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 99-117.
- RYCHLÍK, Jan: Vliv epiky na formování historického vědomí. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 89-96.
- RYCHLÍK, Jan - RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Duchovní kultura osob v důchodkovém věku na malém městě v 80-tých letech 20. století. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 85-92.
- RYCHLÍKOVÁ, Magdaléna: Vplyv ľudovej kultúry na upevňovanie regionálneho povedomia. (Na príklade výskumu záhorských obcí.) Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 39-42.
- SADOWSKA, Ewa: Krakowskie badania etnografii mesta. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 37-50.
- SALNER, Peter: Národopis v meste - mesto v národopise. Národopisné informácie, 1988, č. 1, s. 35-38.
- SALNER, Peter: Perspektívy etnografie mesta. Národopisné informácie, 1990, č. 2, s. 7-13.
- SALNER, Peter: Semester vo Švajčiarsku. Národopisné informácie, 1992, č. 1, s. 109-113.
- SALNER, Peter: O ich živote, o našej vede alebo hľadanie strateného času. Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 88-89.
- SALNER, Peter: Pramene. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 24-28.
- SALNER, Peter: Urbánnoetnologický seminár "Mesto po roku 1989". Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 99-100.
- SALNER, Peter: Basler Fasnacht (6.-8. marec 1995) čiže Stručný švajčiarsko-slovenský slovník. Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 127-131.
- SALNER, Peter: Konferencia "Stabilita a zmena vo veľkých mestách strednej Európy". Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 143-145.
- SEDALOVÁ, Ľudovíta: Čipky. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 83-97.
- SEDLÁKOVÁ, Viera: Fašiangové zvyky v Turci. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 130-133.
- SEDLÁKOVÁ, Viera: Regionálne zamerané piesňové fondy v hudobnom archíve Matice slovenskej v Martine a ich využívanie v pedagogickom procese. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 75-78.
- SCHWARZ, Verena: Historický spolok AUSSERSIHL (Zürich). Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 65-72.

- SIGMUNDOVÁ, Marta: Roly a statusy roľníckej ženy ako etnodiferenčný činiteľ. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 82-84.
- SIGMUNDOVÁ, Marta: Niektoré javy kultúry a spôsobu života robotníkov. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 163-167.
- SIROVÁTKA, Oldřich: Technika anekdoty alebo jak se dělají vtipy. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 53-66.
- SKALNÍKOVÁ, Olga: Sousedství ve velkém městě. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 59-65.
- SLAVKOVSKÝ, Peter: Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 93-105.
- SOPOLIGA, Miroslav: Formy dvorov Ukrajincov východného Slovenska. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 97-110.
- SOUČEK, Jan: Typy dvora a hospodárskych stavieb na juhovýchodní Moravě. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 47-57.
- STAWARZ, Andrzej: Wzory zachowan w spolecznosci robotniczej osrodka wlokienniczego na przelomie XIX i XX wieku. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 81-89.
- STOLIČNÁ, Rastislava: Etnocykloreflexie z Holandska. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 108-112.
- STOLIČNÁ, Rastislava: Význam mlieka v živote ľudí v oblasti Javorníkov. (Na príklade obce Papradno.) *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 84-88.
- STOLIČNÁ, Rastislava: Oxford - mesto vzdelanosti. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 121-125.
- Súpis etnografických a regionálnych skupín na Slovensku. *Národopisné informácie*, 1988, č. 2, s. 17-101.
- SUROVÝ, Jozef: Spoločenstvo obce Košeca v zrkadle archívnych dokladov. *Národopisné informácie*, 1986, č. 1, s. 7-37.
- SUROVÝ, Jozef: Život v Košeci po roku 1900. *Národopisné informácie*, 1986, č. 1, s. 71-103.
- ŠÍPKA, Miloš: Poznámky k výpovednej hodnote zbierok LHM pri štúdiu urbánnej etnológie. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 77-81.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita: Interlokálne kontakty na okolí Nitry. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 93-98.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita: Seminarium ethnologicum. Medzinárodná terénna prax poslucháčov národopisu. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 81-88.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita: Etnografický seminár slovenských a poľských študentov. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 89-92.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita: Kooperácia a spolužitie v etnicky zmiešanom dedinskom spoločenstve. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 68-72.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita: Porada etnológov o nových možnostiach výučby. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 113-116.
- ŠVECOVÁ, Soňa: Ekonomické postavenie ženy v tradičnom roľníckom prostredí. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 74-81.

- ŠVECOVÁ, Soňa: Etnografické skupiny na Slovensku. *Národopisné informácie*, 1988, č. 2, s. 7-16.
- ŠVECOVÁ, Soňa: Poznámky k otázke, či sú dolnozemskí Slováci etnografickou skupinou. *Národopisné informácie*, 1988, č. 2, s. 133-137.
- ŠVORC, Peter: Využívanie ľudových tradícií v činnosti Zborov pre občianske záležitosti. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 153-156.
- ŠVORC, Peter: Hospodársky dvor (so zreteľom na hospodárske stavby) pred socializáciou poľnohospodárstva v Štrbe. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 90-96.
- THURZO, Igor: K otázkam ochrany ľudovej a občianskej architektúry v slovenských mestách. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 119-124.
- Tri otázky pre študentov (spracovala Zuzana Beňušková). *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 123-128.
- TUREČEK, Dalibor: K žánrovým súvislostem memorátu, kramárske písne a fejetonu. *Národopisné informácie*, 1987, č. 2, s. 83-89.
- TURKOVÁ, Miloslava: Podíl dělnických rodin na kulturním životě maleho města. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 97-103.
- TUROK, Vasil': Rusínska obroda. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 101.
- UJVÁRY, Zoltán: Integračné tendencie vo zvykosloví. *Národopisné informácie*, 1985, č. 1, s. 11-19.
- URBANCOVÁ, Viera: O význame osobnosti pre disciplínu. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 63-68.
- UŠAK, Jozef: Nerolnícke hospodárstvo na Slovensku. *Národopisné informácie*, 1985, č. 2, s. 118-124.
- UŠAK, Jozef: Korelácia roľníckeho a robotníckeho kultúrneho statusu vo vidieckom a mestskom prostredí. *Národopisné informácie*, 1986, č. 2, s. 169-174.
- Úvod. *Národopisné informácie*, 1988, č. 1, s. 3.
- Úvodné slovo redakcie. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 5.
- Úvodné slovo redakcie. *Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 170.
- Úvod. *Národopisné informácie*, 1991, č. 1, s. 3.
- Úvod. *Národopisné informácie*, 1991, č. 2, s. 3.
- Úvodné slovo redakcie. *Národopisné informácie*, 1992, č. 1, s. 3.
- Úvodné slovo redakcie. *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 5-6.
- Úvodné slovo redakcie. *Národopisné informácie*, 1993, č. 1, s. 5-7.
- Úvodné slovo redakcie. *Národopisné informácie*, 1993, č. 2, s. 5-6.
- Úvodné slovo redakcie. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 5.
- Úvodné slovo redakcie. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 5.
- Úvodné slovo redakcie. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 1, s. 5.
- Úvodné slovo redakcie. *Etnologické rozpravy*, 1995, č. 2, s. 5.
- VALENTOVÁ, Zora: Úvod. *Národopisné informácie*, 1989, č. 1, s. 3-6.

- VALENTOVÁ, Zora: Kov. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 21-37.
- VALENTOVÁ, Zora: Hlina. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 39-40.
- VALENTOVÁ, Zora: Rohovina. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 63-64.
- VALENTOVÁ, Zora: Medovníky. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 65-66.
- VALENTOVÁ, Zora: Záver. Národopisné informácie, 1989, č. 1, s. 119-127.
- VANOVIČOVÁ, Zora: Bios v súčasnom slovenskom folklóre. Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 46-56.
- VAŘEKA, Josef: Bytová kultúra rumunských Slovákov v českém novoosídleneckej pohraničí. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 59-65.
- VAŘEKA, Josef: Historickoetnografické aspekty vývoje roľníckeho dvora na území ČSSR. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 28-38.
- VIDOVÁ, Regína: Postrehy z 2. konferencie Európskej asociácie sociálnych antropológov. Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 142-146.
- VONDRUŠKA, Vlastimil: Teritoriální aspekty rozdílné dynamiky rozpadu systému tradiční kultury v Čechách. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 35-44.
- VONDRUŠKA, Vlastimil: Analýza vzťahu ľodovej hmotnej kultury a prírodneho prostredia v evropskej etnografii. Národopisné informácie, 1986, č. 2, s. 67-86.
- WALLACE, Richard Neil: E^W function = 1, ale W^E function = 0, alebo ako sa stretol Východ so Západom. Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 155-162.
- WEISSOVÁ, Florence: Ženy v etnologickom výskume mestského prostredia (Iatmul, Papua-Nová Guinea). Národopisné informácie, 1992, č. 2, s. 27-60.
- WIMMER, Andreas: Ako sa z ľloveka stáva rebel. O podmienkach vzniku sociálnych hnutí. Národopisné informácie, 1993, č. 2, s. 120-143.
- ZÁHORANSKÁ, Iveta: XII. ročník Národopisného tábora Slovákov v Maďarsku. Etnologické rozpravy, 1994, č. 2, s. 101-102.
- ZAJONC, Juraj: Počítačové informačné databázy a systémy v Ústave etnológie SAV. (Súčasné východiská, možnosti tvorby a používania.) Etnologické rozpravy, 1995, č. 1, s. 102-109.
- ZUBERCOVÁ, Zora: Zástavba usadlostí a hospodárske stavby na Orave. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 73-80.
- ZUSKINOVÁ, Iveta: Možnosti vplyvu na formovanie kultúrneho povedomia prostredníctvom múzea. Národopisné informácie, 1985, č. 1, s. 165-170.
- ZUSKINOVÁ, Iveta: Zvláštne spôsoby ustajnenia hovädzieho dobytku v ľúčnych maštaliach mimo obce v Liptove. Národopisné informácie, 1985, č. 2, s. 81-89.
- ZUSKINOVÁ, Iveta: Úloha spolkov pri vzniku a formovaní kultúrneho povedomia občanov Liptovského Hrádku v období I. tretiny 20. storočia. Etnologické rozpravy, 1995, č. 2, s. 45-53.
- ŽILÍKOVÁ, Edita: Z registra diplomových prác poslucháčov Pedagogickej fakulty v Nitre. Národopisné informácie, 1993, č. 1, s. 115-118.

Recenzie

Mann, A.B. a kol.: Neznámi Rómovia. (Zuzana Beňušková.) *Národopisné informácie*, 1992, č. 2, s. 100-103.

ZAJONC, Juraj: Európske podoby a súvislosti tradičnej výroby a remesiel. *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 1, s. 109-114.

Práve vyšla národopisná monografia Békešskej Čaby. (Benža Mojmir.) *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 119-120.

Dušan Holý - Ctibor Nečas: *Žalující píseň*, Ústav lidové kultury ve Strážnici s podporou MK ČR a Muzea romské kultury v Brně, Brno 1993, 151 s. (Kumanová Zuzana.) *Etnologické rozpravy*, 1994, č. 2, s. 121-122.

Nové knihy

Slovenské svadby. Zost. M. Leščák. Bratislava, Nadácia Prebudená pieseň 1996.

Michálek, Ján: O ľudovej slovesnosti. Bratislava, UK 1996.

Čukan, Jaroslav: Pramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii. Nitra, Katedra folkloristiky a regionalistiky UKF 1997.

Profantová, Zuzana: Little Fish are Sweet. Selected Writings on Proverbs. Vydané vo vlastnom náklade, 1997.

Pohrebný kancionál Jozefa Macha. Zost. Zora Vanovičová. Bratislava, Nadácia Prebudená pieseň 1997.

Botíková, Marta - Jakubíková, Kornélia - Švecová, Soňa: Tradície slovenskej rodiny. Bratislava, Veda 1997.

K dejinám slovenskej folkloristiky. Zost. M. Leščák. Bratislava, Nadácia Prebudená pieseň 1996.

Chorváti na Slovensku. Zost. Ján Botík. Bratislava SNM, 1996.

Vrzgulová, Monika: Známi neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918-1948. Bratislava 1997.

Ornament a štýl. Zost. E. Krekovič. Bratislava, SAS pri SAV a SNS pri SAV 1996.

Salner, Peter: Prežili holokaust. Bratislava, Veda 1997.

Etnologické rozpravy

Vydáva Ústav etnológie SAV, Etnografické múzeum - Slovenského národného múzea,
Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV

Ročník IV., 1997, číslo 1-2

Vychádza dvakrát ročne

Zodpovedný redaktor: Dušan Ratica

Výkonná redaktorka: Zuzana Beňušková

Redakčná a technická úprava: Ingrid Kostovská

Redakčná rada: Ľubica Droppová, Viera Feglová, Mária Halmová, Milan Leščák, Peter Maráky,
Juraj Podoba, Peter Salner

Adresa redakcie: Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Náklad: 300 ks

Tlač - Slovenský hudobný fond, Bratislava

Registračné číslo: 942/94